

84(2)=634.1/6
Т 841

**ТҮНДҮК
ЖАРКЫН**

С(Якут.)

С 780

ТҮНДҮК ЯРКЫН

ЯКУТ БИЧИИ-
ЧИЛЕРДИҢ
УЛГЕРЛЕРИ ЛЕ
КУУЧЫНДАРЫ

Алтайдыҥ бичиктер
чыгарар
издательствозының
Туулу Алтайдагы
бөлүги • 1973

00202602

84(2=634.1)6Я43

С (Якут)

С-780

Т 841

Т $\frac{0733-019}{M (138-03) -73}$ 94-73

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
1973 г.

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

5-ТМ

Күндүлү кычыраачылар!

Слердин колыгарда ады жарлу якут бичиичилердин жуунтызы. Якут жери бистен ыраак та болзо, же бистин литературный колбуларыс жылдан жылга там ла элбеп ле тыгып туру. Уч жыл мынан озо бистин чагкыр тууларыска албатынын жүрүмиле таныжарга жарлу якут бичиичилер Серафим Элляй ла Күннүк Урастыров, Семен ле Софрон Даниловтор, Моисей Ефимов ло Эрчимен айылдап келип жүргендер. Бир жыл өткөн кийининде Якутияга Аржан Адаров ло Лазарь Кокышев, Эркемен Палкин ле Иван Кочеев алтай литературанын күндерин өткүрүп барып келгендер. Ол тушта якут тилле алтай поэттердин ле прозаиктердин «Уот чэчэк» («От чечек») деп жуунтызы чыккан. Онон бери бистин көчүрөөчилер якут поэттер ле прозаиктердин үлгерлериле, куучындарыла таныжып, алтай тилге көчүрүп, жуунты белетеген.

Бу жуунтыда көчүрөөчилер бистин кычыраачыны якут литературанын өзүмиле, писательдеринин жүрүмиле, олордын творческий ууламжызыла таныштырарга амадагандар. Онын учун бу бичикте озо ло баштап якут литературанын төзөөчилеринин үлгерлери берилип јат. Жуунтыны белетеерде, кажы ла писательдин чыккан жери, иштеген ижи, бичиген произведениелери керегинде кычыраачылар јакшы билип алзын деп, бис кыскарта да болзо, же бастыра јанынан айдарга амадаганыс. Кычыраачы бу жуунтыдагы биографиялардан якут литература башталардан ла бери революционный идеяларла бек колбулу болгонын јарт ондоор. Революциянын алдында Якутияда ссылкада болгон большевиктер јажытту кружоктор төзөп, албатыга марксизм-ленинизмнин идеяларын јайган. Анда турушкан якут студенттерден кийинде јалтанбас революционерлер, жарлу писательдер чыккандар. Олордын тоозында ат-нерелү большевик, улу поэт ле ученый, государственный ла общественный ишчи Платон Ойунский. Эмдиги өйдө жарлу якут писательдер творческий ижиле коштой база каруулу партийный ла советский иште иштейдилер.

Якутиянын жери јангыс ла алтынла, күмүшле, алула, ан-кушла телекейлик жарлу алмазла бай эмес, же чактар түбинен бери өскөн, Улу Октябрь орныктырып чагылткан кайкамчылу культурала, литературала база макталган. Ол карындаштык албатылар ортодо коммунизмге ичкери алтаган тең праволу автономный социалистический республика. Серафим Элляйдын ла Күннүк Урастыровтын, Леонид Поповтын үлгерлерин, Николай Мординовтын ла Софрон Даниловтын прозазын, өскө дө нөкөрлөрдин бичигендерин кычырзагар, якут литературанын бийик кеминдеги өзүмин јарт билип алараар.

АЛЕКСЕЙ КУЛАКОВСКИЙ

Якут литературанын төзөөчизи ле классиги, үлгерчи ле фольклор јуучы, тил шиндеечи Алексей Елисеевич Кулаковский 1877 жылда Ботурус аймакта Төртинчи Жексогон наслегте (јуртта) чыккан. 1897 жылда ол Якутскта реальный училищени божодоло, көп жылдардын туркунына үредүчи болуп иштеп, төрөл јериле көп јоруктап, албатызынын исторязын, культуразын шиндеген.

Онын 1900 жылда бичиген «Байанайдын тарма сөзи» деп үлгери якут литературанын эн баштапкы произведениези болгон. Ол јүрүминде ондор тоолу туујулар ла кожондор чүмдеген. Бичиичи Совет јанг учун тартышта эрчимдү турушкан.

Ол 1926 жылда Тюркологиянын баштапкы съездине атанып, јолой оорыйла, Москвада божогон.

КЫЗЫЛ ЧЕРҮНИҢ
ЯКУТ
ЖЕРИНЕ КЕЛГЕНИНЕ

Кайран бистинг тыныс алган
Кызыл Черү эмес болзо,
Калыгысты аргадаган
Совет жаңыс эмес болзо,
Күн жокторго күн чагылткан
Ленин партиясы эмес болзо,
Түрениден бисти айрыган,
Түбегистен аргадаган
Најыларыс эмес болзо,
Кару якут калыгыбыс
Канчалыктын бу јоболын,
Канча үйе шыразын
Кайра таштап, чыгар беди.
Кара јалчы салымынан,
Којойымдар кынјызынан
Мындыј түрген өдүп чыгып,
Эрлү баатыр болор беди.

Ыраак-ыраак јылу јерден,
Күреези јок телкемдерден
Эне-Арасей эр уулдары
Чечектеген јерин таштап,
Соок јериске келер беди.
Кулда јүрген бу калыкка
Куйак-кору болор беди.

Јарык билбес якут јонго
Јарыткыштый олор болды.
Јабыс-өскүс бу калыкка
Јардак најы олор болды.

Тегин бӱткен бу улуска
Темир баатыр олор болды.

Карлу-тошту бу ороонго
Кызыл Черӱ баатырлары
Лоткон-куйун бу ӱткӱре
Ласкы кӱндий кӱчтӱ келди.
Эрлӱ кӱчин бир кысканбай,
Элдин-јоннын Совет јанын
Эленчикке бек тургузып,
Эрчим, јайым эм экелди.

Ачап-јутпа ак черӱни,
Пепеляев-генералын,
Акту јоннын бажын билип,
Канын ичкен шилемирди,
Кызыл Черӱ баатырлары
Тӱдӱгӱ јок оодо сокты.
Кара меке табар дезе,
Кайралы јок токтоды.
Канча буудак эдер дезе,
Калапту эрлер тоскурды.

Онон бери якут кижии.
Олјо-кыйын билбес болды.
Омок адын бийик тудуп,
Ончо јонло тег басты.
Јайым болгон якут кижии
Јараш јӱрӱм эм тӱзӱди.
Ачу-корон јолын ундып,
Ару јардак ырыс билди.

Онын учун јажыл јаста
Эдил куштар кожондожот,
Онын учун кӱк ајаста
Кызыл таңдар јаркындалат.
Онын учун тӱндӱк јерде
Узун кыштын учы келзе,
Алмаз ошкош улу кӱн
Јер-телекеј ӱстине чыгып,
Ар-бӱткенди алкаганда,
Албатыма ырыс берген
Кызыл Черӱни база алкайт.

1925 ј.

ЛЕНА СУУНЫҢ СЫЙЛАРЫ

(Олонхого¹ түнгөйлөп бичиген тууы. Ұзук)

I

Ак көбүги кайнап жадар
Уч айрызын коштондырган,
Ак аясты жайкап жадар
Толкуларын түрө соккон
Ат-нерелү суу-абакай
Алтын тайга бай тамыры—
Канчалыкка мактулу бу суу,
Үйеликке мөңкүлик бу суу,
Эмдү-томду Лена суу
Эм болордо бу балдарын —
Көк шанкылу бу кыстарын,
Көө согоонду бу уулдарын
Көс жедерден жууп келген,
Кол жедерден айдап келген,
Алтын тоштор аңдандырып,
Күмүш тоштор күзүредип,
Күнчыгыштын бу сууларын
Күркүреде бириктирген,
Күнбадыштын бу сууларын
Күрееледе жууй туткан
Эм мактанып турбазын ба:
Ак-жарыктын үстинде болзо
Менен жаан талай жок дийт.
Жер үстинде эм болгожын
Мени жегер суу бар ба дийт.
Жажарып өскөн жас келерде,
Жанкылдада күүк эдерде,
Алтын тайга улу суузы
Күнтүндүк төөн ууланыптыр.
Түбине болзо жетпес бүткен,
Тожы болзо мөңкү бүткен
Жер-жегистин бу тюзинде
Жеек улу суу опого,
Талайлардын жааназы
Тошту тенгис өрөкөнгө
Айылдап эмди ууланыптыр.
Көрөр дезе, жаказы жок,

¹ Олонхо — якут калыктын кайы.

Кемјиир дезде, түбине жетпес,
Мөңкү тошту улу тенгис
Тойбодымнын бу энези
Ай-караңуй жер түбинде
Жажын-чакка жаткан эмтир.
Корон-соок бу тыныжы
Ургүлжиге үрүп жадар,
Алтын-мөңгүн бу өргөөзи
Айас түртүп туруп жадар
Талай ээзи Тенгис-эне
Караңуйда жаткан эмтир.
Ат-нерелү Лена бу суу,
Алтын тайга бай тамыры
Түн караңуй жер түби дөөн,
Түмен куйун өзөгү дөөн
Эмдү-томду өрөкөннинг
Тош төжөгү жанына жедип,
Түби жоктуң түбине жедип,
Жарамзыган айдып турат,
Көкий берген төгүп турат:

II

«Эне Тенгис өрөкөннинг
Быйандузын эм көрөргө,
Эне Тенгис өрөкөннинг
Эптү-жөбин эм угарга,
Күнтүндүкте бу ороонго
Канча түмен сый экелдим.
Эне өрөкөн сүүнзин деп,
Эржине жөөжө мен экелдим.

Тошту Тенгис эне өрөкөн
Өрө көрүп сүүнбеели,
Тоолоп жылын айдып келзе,
Токус мунга жеде бертир.

Тошту Тенгис эне өрөкөн
Өрө көрүп сүүнзин деп,
Түндүк ороон көстөп келдим.
Айлу-күндү жер Алтайдан
Ат-нерелү жөөжө экелдим.

Эне өрөкөн эрибеели,
Тоолоп жылын айдып келзе,

Сегис мунга шыдар эмитир.
Тоштон эткен бу жуурканы
Эне көксин баскан эмитир.
Тоштон эткен бу куйагы
Эне көксин өйкөгөн эмитир.
Энебисти жылыдарга
Элдү-жонду жерден келдим.
Катанчызын кайылтарга
Калык-жонду жерден келдим.
Эне өрөкөн улу Тенгис,
Жылын тоолоп айдар болзо,
Јети мун жыл карыгыптыр.
Јети мун жыл мөңкү тоштор
Улу Эне өрөкөнгө
Уур жүктүк болгон эмитир.
Эне өрөкөн жүреги болзо
Эрип ойто согулзын деп,
Јаан өрөкөн эм чырайы
Јылым тоштон ачылзын деп,
Түрген-түкей келгеним бу» — деп,
Ат-нерелү абакай суу,
Алтын тайга баатыр кызы,
Јакшыркаган јажып турат,
Улуркаган көөрөп турат.

«Јаан учурлу бу амадуум
Јазап-лаптап шүүп алып,
Учы-бажы билдирбеген
Улу-јаан тайга өдүп,
Јаан керек эткениме
Јардак-омок сүүнип келдим».
Улуркаган баатыр суу
Учинда мынай айдып турат.
Јас жылыткан ару суула
Јажыл тоштор кайылтып турат.
Түштүк берген түрген суула
Мөңкү тоштор јунуп турат.

.....

АНЕМПОДИСТ СОФРОНОВ

Якут литератураны баштагандардын бирүзи, жайалталу бичиичи, үлгерчи ле драматург Анемподист Иванович Софронов крестьян биледе 1886 жылда Ботурус аймакта Жексон наслегте чыккан.

Ол эрте жашта өскүс артала, тушулуштуу айылында чыдап, көп шыра көргөн. 16 жаштуда ол серкпенин приходынын төрт жыл үредүлү школына кирип, ондо эки ле жыл үренер аргалу болгон. Онон Софронов үредүчи агазынын айылына жадып, үч жыл бичикке бойы үренген. Пушкинниң, Гогольдын, Лермонтовтын, Некрасовтын бичиктериле ол эн ле баштап мында танышкан. 1907 жылдын күзінде ол Якутска келип, «Якутский край» газеттин типографиясына ишке кирген. Газетти жапкылап койордо, ол бичик билбес.

якут байга счетовод-качы болуп јалданып иштеген.

А. И. Софронов 1912 јылдан бери бичип баштаган. Онын төс произведениелери — драмалар: «Јокту Јакоп», «Манчары», «Сүүш», « Јүрүмниң балары». Мынанг өскө, ол јүс беженненг ажыра үлгерлер ле кожондор, бир канча куучындар бичиген.

А. И. Софронов — Совет јангы эн баштапкы јараткан интеллигенттердин бирүзи. Бир кезек өйдө ол ЯЦИК-тинг членине тудулган, СССР-динг писательдерининг Союзынын членине кандидат болгон.

1928 јылда А. И. Софронов керегинде А. М. Горький јылу сөзин айткан.

А. И. Софронов 1935 јылда јада калган.

ТӨРӨЛ ЖЕРИМ

Өлгөн кижичилеп, жерге көмдирген
Менин улу эне-төрөл жерим
Калың карлар алдында
Табыш жок тым-тырс жадыры.

Суркураган суулары
Куйактый тошторло
Жырс этире жабылган.

Кара агашту тайгалар
Калың уур карларга бүркедип,
Карамтыгып туру.

Ышту агаш айылдарда
Корон соокко чучураган
Кайран калык-жоным
Чаксыраган жүрү.

Карангуй айылдарда
Көстинг жажы
Кара булуттый жуулып,
Ак-жарыкты бөктөйт.

Ыраакка кожондогон кижичи!
Кем кожондоор? Кожондоп то ийзег,

Кожон онту кептү
Коркушту угулар.

Мен күн чалыган ороондо болгом,
Эбиреде жайым жерде жүргем,

Телекейде эн кеен-јараш
Чечек ошкош ороондо болгом.

Ол орооннын калык-јоны
Ак-јарыктын магы болуп,
Јайым, сүүнчилү жүрүмде
Кеен толкулардый түрүлип,
Ырысту журтайт.

Ол јерде
Күндү јердин ырызы,
Кайнап турган сүттий,
Түни-түжи токтом јогынан
Ажынып, аңданып, учы јок агат.

Анда бастыра үндер
Јайымды мактап јангырайт!
Анда эркин күүлерде
Өчпөс ырыс күркүрейт!

Мен ол јерден
Эригип, энчикпей кача бергем.
Толкуланган ырысла жүзүп,
Јүрегим оорыган.

Ненин учун деп сураарыгар?
Кыйын-шыралу јерим сананганым
Јүрегим сыстаткан, бажым кызыткан.
Менин көстөриме төрөлим
Јиргилјин болгон көрүнген,
Кеен јаландарла күркүреген суулар
Калын тошторго кыпсаткан.
Кара тайга
Кар көжөгөзине туттурткан.

Салбар јокту якут айылдар...
Шыра-јорого бастырган өлүмтик јон...

Эне төрөл јерим!
Кудай ундыган улу ла керсү баатырдый
јадырын.

Ургүлји чактан эмдиге јетире
Тошту соок Түндүк теңистин јаказына
Темир киженбиле кынјылаткан
Ургүлеген турадын!

Je андый да болзо, мен бүүдедим:
Бу соок уйкудан сен ойгонорун,
Калыктан
Күннинг чогын бөктөгөн
Jүзүн-базын олжочыларды
Күчтү көксингле
Көдүре антарарын!

Ол тужында
Калын кар алдынан
Калажыраган калык-жон
Туруп келип, тартышка чыгар.
Бу телекей үстинде
Канча үйеге тура калган
Карангуй кайылып калар.
Сенин ачу-коронго кыйнаткан,
Бичик билбес, чыдалы жок,
Жакшынак керектин татузын амзабаган,
Кату шыранын онтузыла айдырган
Төрөл жеримнинг жашөскүрими!
Көдүрилерин! Тыңгыырын! Оморкоорун!

Эмди тургуза бисти
Кату ла канду карангуй бассын!
Озолодо көрөдим:
Кара булуттар өткүре тийген күндий,
Жайым жүрүм келер!
Мен кожонымла мактайдым
Эрчими бадышпаган, эмди билдирбеген
Келер өйлөрдин жаркынду күндерин.

Жебрен жуучылдар сөөктөри
Жерден ойто туруп чыгар,
Жаскы күкүртле кожо жүрүм чечектеер!
Бисти базырган карангуй
Үргүлжиге жоголор.

Эй!
Калын кардын алдынан
Кара суулар коркырап агат!
Удабас кайыларын билип,
Менин төрөлимди
Ойто ло тоңурарга
Казыр карангуй
Калганчы куйундарын ийет!

Кем озо турган — тын
Тартыштагы ырысту улу жүрүмди
мактагар,
Үргүлжиге кыйнаган
Шыра-жоболды антараар!

1912 жыл.

ПЛАТОН ОЙУНСКИЙ

Платон Алексеевич Ойунский (Слепцов) 1893 жылда 11 ноябрьда Алексеевск аймакта Жексогон журтта јокту крестьян кижинин билезинде чыккан. Ол журтта төрт жыл школдо үренеле, Якутсктагы төрт классту училище божоткон. Онын кийининде 1914 жылда ол Якутскта үредүчилердин семинариязына киреле, оны 1917 жылда сүреен јакшы үренип божоткон. Ол өйдө ссылкага келген большевиктер Якутскта јажытту кружоктор төзөп, якут студенттерди революциянын идеяларыла таныштырып турган. Ол кружоктордо турушкан якут студенттер 1917 жылда Совет јан учун эрчимдү тартышкандар. Олордын тоозында партияга 1918 жылда кирген Платон Ойунский база болгон. 1921 жылда ол Якутиянын губревкомын башкарып, түндүкте Кызыл Черү төзөгөн.

1922—1926 жылдарда Платон Ойунский ЯАССР-дин Төс Исполнительный Комитетинин баштапкы председатели болгон.

Онын кийининде ол жаан партий-ный ла общественный да иштерде иштеген болзо, је научный ла творческий ижин бир де токтотпогон. Улгерлер бичип ол революциядаг озо баштаган. Је онын улу јайалтазы јүк ле революциянын кийининде өзүп тыгыган. Онын чүмдеген би-чиктеринде эн бийик јерде «Кызыл Кам» деп туујы туруп јат. Бу поэма-да ады јарлу бичиичи якут калык-тын озогы чактаг бери јайым јүрүм учун тартышканын ла амада-ганын көргүскен Кызыл Кам — ол эл-јонго ырысту јүрүм берерге ама-даган ойгор ло јалтанбас кижии. Улу Горький бу поэманы сүрекей бийик баалаган.

Платон Ойунский — якут литера-турада социалистический реализм-нин эп-сүмезин тургускан кижии.

Платон Ойунский якут калыктын эн жаан ла байлык эпозын — «От-калапту Нүргүн Боотур» деп олонхо-ны (кай чөрчөкти) албатыдаг бичип, литературный эдип јазаган. Бу эпосто 32 мунг строк.

Ады јарлу государственный ишчи ле бичиичи, талантту ученый Платон Ойунскийдин якут албатынын алды-на бүдүрген ижин ороон бийик баа-лап, республиканын литературный сыйын онын адыла адаган.

П. А. Ойунский 1939 јылда 29 ок-тябрьда өлгөн.

202602

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

КЫЗЫЛ КАМ

(Төрт ойынду олонхо-кайдын үзүги)

Кызыл Кам (алкап):

Телекейдин сегис жолында туруп,
Темирдий онын шыгыртын угуп,
Казырланган күчин билип,
Карангуй жонго мен көс берип,
Калыкла кожо бир киндик бүдүп,
Канына күчти кошкойым не мен?
Кату салымын жеңилткейим не мен?
Кызарып агар каны жок бүткен
Кызыл Кам деп атту эдим,
Кызыл жалбыш күчтү эдим.

Ол одымды камызып ийзем,
Орчылан үсти жарый түжер,
Он талазы ончозы күйер!
Ол тужында ончо жеектер
Одыма күйүп, жоголо берер.
Онтуда жонго жайым келер.

Түнгүрим менин күрс түпүлдөп,
Түнде асканга жол көргүскей,
Түбекте улуска күчин бергей.
Калакта жонго канадын бергей,
«Калжуурып өрө туругар! —
дегей. —

Жеек бүткен жер желбисти
Жер алдына ташта!» — дегей!
Албатымнын күчин жиген
Алыс жердин алмыстарын
Антара согуп, — оро дөөн!
Доом-эре-доом!..¹

¹ Доом-эре-доом — якут камдардын кажы ла алкыш сөсти ээчий кыйгыратан кыйгызы.

ЭЛЛЯЙ. ЯКУТИЯНЫҢ АЛБАТЫ ҰЛГЕРЧИЗИ

Якутияның албаты ұлгерчизи — Серафим Романович Кулачиков (Элляй) 29 ноябрьда 1904 жылда Алексеевский райондо Алтыгы Ангинск наследте крестьян кижининг билезинде чыккан. 1924—25 жж. ла 1928 жылда ол «Хотугу ыччат» (Түндүктинг јашөскүрими) деп якуттардың комсомолының газедининг редакторы болгон.

1928 жылда Элляй Москвада журналистиканың институтын божоткон. Оның кийнинде ол «Кыым», «Социалистическая Якутия» газеттерде, «Чолбон» («Таң чолмон»), «Кыһыл ыллык» («Кызыл јол») деп журналдарда иштеген.

Элляй — Ада-Төрөл учун Улу јуунунг туружаачызы. Черүден јанала, Якутияның писательдерининг Союзының башкартузында иштеген. Эм-

ди ол «Хотугу сулус» журналдын
ўлгерлик бөлүгин башкарып жат.

Элляй 1924 жылдан бери бичип
баштайла, эмдиге жетире жирмеден
ажыра жуунтылар жарлаган. Олордын
тоозында «Жаркынду жипт тужыста»,
«Жаңы кожондор», «Ырысту жүрүм»,
«Жолдогы оттор», «Туйара», «Кижиге»,
«Өчпөс от» ло оног до
өскөлөри.

Элляй — эң артык көчүрөөчилердин
бирүзи. Ол төрөл тилине А.
Пушкиннинг, Т. Шевченконын, В. Мая-
ковскийдин, Н. Тихоновтын произ-
ведениелерин көчүргөн.

С. Р. Кулачиков (Элляй) 1955—1959
жылдарда ЯАССР-дин Верховный Со-
ветинин депутаты болгон. Ол Иштин
Кызыл Маанызы орденле, көп ме-
дальдарла кайралдаткан.

С. Р. Элляй — 1946 жылдан бери
КПСС-тин, 1938 жылдан ала СССР-
дин писательдеринин Союзынын
члени.

АЛТАЙ КАЛЫК — ТӨРӨӨНИМ, ЈУУГЫМ

Алтай калык — төрөөним, жуугым,
Эзен, эзен, эзен бистен!
Ак-боро минген алтын угым,
Эрте чагыс — јер-јенгисте.

— Кайдан сен? — деп, јаан кайкабай
Карузыжып, кол бередис.
Талазы башка якут, алтай
Тазылы јангыс тилдү эдис.

Якутия деген јаан јеристен
Јаркынду јаста келген эдис.
— Кандый јерге јеткенис! — деп,
Кайкап калган турганыс бис.

Айса болзо, күн јаркындап,
Алтай мөңкүлерден чыгып јат?
Кандый бийик күн мында!
Кандый ару, чокту, јаан!

Тууларла бай улу Алтай!
Тумандар — ак, Кадын — көк.
Үргүлји көргөн таш кабай.
Үч сүмерлү кеен өзөк...

Алтай! Айылчы поэтти,
Карган-капшык мени, уткы.
Јаңарын угуп, эреетип,
Јаш јүрейин, тен јүткүп.

Јаскы күннинг јаан јаркыны
Јалакай тийгей јолыска.

Ак сүмергё
торгулып ла турзын.
Кадынның жарык
суузындый, жүстери
Качан да карыкка
бастырбай жүрзин.
Алмазла байлык
Якутия жерим
Алтай чылап
күнүн жаранат.
Түндүкте төрөлим
соок то болзо,
Түней ле жүрегим
ого тартылат.
Алтай! Сениң
карындаш жондорын
Ачык-жарык
бистерди уткыды.
Ажын ичип,
айтканын угуп,
Акту жүректен
айткан уткуулым!
Алтайлар, биске
төрөөн албаты,
Айхал-эзеним
жетирип турум!
Карындаш болгон
најылар ортодо
Кайкалду куучынын
тыгдап отурым...

КУСКИДЕ ЛЕНА СУУНЫҢ ЖАКАЗЫНДА

Куштар жанарын сакыйдыс,
Куудан эбире — күс ле күс.

Жабынганыс — булуттар,
Латкан жерис — кумак жар.

Кастар үнин тыгдайдыс,
Карды-жутты сакыйдыс.

Куу жотконго астыгып,
Куштар түжер, састы кууп...

.....

Арка-тууга чыгарга
Анчыны жүрек кычырган.

Акка, јолго, састарга
Ару санаам бастырган.

Бийик туунын, ээн сыннын
Билерим көк эзинин.

Агаш-ташка, ак јерге
Амырайдым — сын сергек!

Эрте таңды, тым түнди
Көрбөгөндөр — жүк тынду.

Уксан табыш: кыйык-чыйык.
Көрзөн: куштар — бийик-бийик!

Таңдак, булуттар өткүре
Талбынгылайт, јай бедреп.

Каран күйүнип, кайкайдым:
—Канатту болзом кайдадым!

Куштар, куштар ырады...
Көрүп, көрүп турадым...

Тайгада эмди сооксымак.
Тарсылдайт отто куу будак.

Агаш тиште эт шыркырайт,
Аскышта чөйгөн бортылдайт.

Јүзимде дезе от ойнойт,
Јүрегимде таң ойлойт.

Эбире көр: ээн телкемдер,
Эзиндеген күски күндер.

Ар-бүткенле канча ла бас —
Анча сен јиит, анча јаш!

Сын-арканда — ару ийде.
Көзинг — көлдө, тууда, кейде...

Јүрегинде — улу байрам,
Јүрүминде — баалу кайрал!

Куштар үни — јылу үндер,
Өзөгинде күйген күндер!

Јерге батпас ол үндерден
Јенгил, јенгил бу күндерде.

Јаш тужыг јаныга келет,
Јабыс шыралар кача берет...

Кастар, куштар эмди кайда?
Кажы јерде, кажы јайда?

Олорды санап, үлгер искеп,
Отурым когыр күсте.

НИКОЛАЙ МОРДИНОВ

Якут прозаны баштагандардын бирүзи Николай Егорович Мординов — Амма Аччыгайга 1906 жылда Ботурус аймакта Алтыгы Амгинск наслегте (юртта) јокту крестьян кижининг билезинде чыккан, 1931 жылда Москвада экинчи государственный университеттинг тил ле литература аайынча бөлүгин божоткон.

Бичиичининг творческий јолы јирмезинчи јылдардын экинчи јарымында башталган. Онын «Бычак сабын кеспес» деп баштапкы бичигин кычыраачылар јылу уткыган. Ононг бери ол ондор тоолу бичиктер чыгарган. Бичиичининг эң јаан ижи — «Јаскы ой» деп роман. Бу бичик якут романнын өзүмине јаан јол ачкан. Роман орус, украин, венгр, чех тилдерге кбчүрилип, көп катап кепке базылган.

Н. Мординов төрөл тилине М. Ю.

Лермонтовтыг, Л. Н. Толстойдын, В. Г. Короленконын, А. М. Горькийдин, Ф. Шиллердин, Н. Погодиннин, В. Василевскаянын бичигендерин көчүргөн.

Бичиичи общественный иштерде туружып, ого көп күчин берген. Ол көп жылдарга Якутиянын писательдеринин Союзынын башкартузында иштеген, канча жылдарга Якутсктын городской Совединин, РСФСР-дин Верховный Совединин ле СССР-дин Верховный Совединин депутаты, СССР-дин ле РСФСР-дин писательдеринин съездтеринин делегады болгон.

Н. Мординовко албатынын бичиичизи, Якут АССР культуразынын мактулу ишчизи деп аттар адалган. Ол төрт орденле, медальдарла, ЯАССР-дин Верховный Совединин Президиумынын Мактулу грамота-зыла кайралдаткан.

Николай Мординов — 1938 жылдан бери СССР-дин писательдеринин Союзынын члени.

ЈУРУМ ОЛУМНЕН КУЧТУ

1943 жылдын март айында ыраак Якутиянын тайгазында самолет оодылып түшкөн. Эки пилот экилеси өлгөн. Экипажтын арткан члендери ле пассажирлер — олардын ортозында эки үй кижжи — түбекке башка-башка кеминде алдырган. Николай Тогойкин деп якут уул чана эдип алып, тайгада улус јаткан јерге арай-керејден једеле, колхозчылардын болужыла нөкөрлөрүн аргадаган. Шак онызы керегинде писатель Николай Мординов бойының «Түбек» деп повезинде куучындайт. Бис бу јуунтыга ол повестьтен алган үзүкти салып турубис.

I

— Келгилеп јат! — деп, Вася үргүлей берген Тогойкинди чанагагыла түртүп ијди. — Бөрүлер келгилеп јат...

Тогойкин уйкудан ойгоно чарчаган бойынча тындаланды. Јалбырап күйген от күүлеп, кызыл чедиргендер тырс эдип чарчалып, кайылып келген кар араай шылырап турды. Јалбак ойбоктын ол јанындагы јыш агаштын баштарында салкын шуулайт.

— Клеедири... Клеедири, најы! — деп, оттын јанынан айрылбай, Вася шымыранган. — Буттарының алдында кар чыкырап турганын канай укпайдың?

Тогойкиннинг каткызы келди. Бөрүлерде туйгактар бар эмес, олардын базыдынан кар канайып чыкырайтан?.. Је, чындап та айтса, бир аай угулган шуулт кезикте кардың өткүн чыкыртына үзүктелип турган болгодый.

— Улус! Ол улус! — деп, кенете Вася түймей берди.

— Араай...

Арыган ак-кийиктердин ашкырганы, туйгактарынын тибирти, нарта чанактардын чыкыражы там ла јарт угулып клееткен.

— Ракетница кайда?—деп, Николай үзүктелген үниле сурады.

— Анда.

— Капшай экел! Эм тура улуска айтпа, айса, олор эмес...

Вася ракетницалу бурылып келерде, Тогойкин чана кийип алган турды.

— Мен мылтык атсам, ол ло тужында айдарың. Токуналу үниңле айдарга кичеен — деди.

Ол агаш ортозын көстөп, учуртып, көрүнбей барды. Жаңыс ла онын чаназынын карла шылыраган табыжы угулат.

Вася бойынын нөкөрлөрине казалап барбаска тудунып, энчикпей отты айландыра базып жүрген.

Чичке тилбектий жыш агаштын устинде куйругы узун эки от учуп чыкты. Ракеталар јаркындалып күйеле, карга бастырган агаштарды чокум јарыдып ийди, онон дезе эки тарый аткан мылтыктын табыжы күрсүлдеп калды.

Бу жаңы ла токтоныкпай турган Вася кенете чек токунай бергенин сести. Не болгонына эмдиге ле бүтпегендий, ол, күүни-күчи јок кижичилеп, самолет јаар ууланды. Самолетко кирип бара ла дезе:

— Келгилеп јат — деп тегин ле үниле айтты.

— Кем? — деп, кенете Попов тың кыйгырып ийди.

Жаңыс платла бүркенип алып отурган эки кыс пладын кедери таштап, тура жүгүрдилер. Фокин төжөгинен түрген өңдөйип келди, је ол ок тарыйын араай ойто јада берди. Бастыра бойы тырлажып, Коловоротов бут бажына туруп аларга ченешти.

— Келгилеп јат... Коля олорго удур барган. Мен эмди ле... — дейле, Вася самолеттон чыга жүгүрди.

Васянын айткан солунунаң аамайтый берип, ончолоры тым болуп барды. Байагы эки кыс тышкартына чыгып барган, је качан ок јана болуп, нени де јуунадып тура бердилер. Буттарыла жүк арайдаң ла алтап, Коловоротов самолеттын эжигине базып келип, эжикти көжөгөлөгөн кебисти ача соголо, кыйгырып ийди:

— Келгилеп јат!

Көп нарталар једип келеле, токтой түшкенин өскөлөри де угуп ийдилер. Тымыкта улустын кыска ла токуналу куучыны ак-кийиктердин мүүстери түңк эдип согулышканы угулды.

Колында чемодан экелеткен Тогойкиннен тудунып, ак-кийик терези јакылу, кырутып калган тере бөрүктү уулчак кирип келеле:

— Эзендер, нөкөрлөр! — деди.

Улус каруузына араай эзендешти. Тогойкиннин болужыла чечинип, тумчугынын белине пенсне очка кийип алып, уулчак ке-

нете буурыл чачту чичкечек үй кижги боло берди.

— Менин ады-жолым Анна Алексеевна. Бойым врач — деп ол кату айтты. — А слер, жиит кижги, палаткаларды кайда тургузатанын барып нөкөрлөргө айдып береер.

Тогойкин укканча ла самолеттон чыгып жүре берди, Анна Алексеевна, оны унчукпай аыктаган улуска нени айдарын билбей, туйуксына берди. Окпөөргөнине айдынып албай турала учында араай айтты;

— Бу мынын ончозына слер чыдашканаар... он бир күнге улай...

— Чыдашкан эмей база! — деп, Фокин каруун сүрекей күүнзеп жандырды. — Бис өскөзине де чыдажарыс, Анна Алексеевна! Бисти черүнинг уур-кату жүрүми тазыктырган эмей! Ырыс болуп, бистинг кыстар алдырышпаган. Олорго күч болор эди...

— Слердинг ол Тогойкин нөкөрөөр геройдын бойы!

— Мында герой дегедий не бар? Жиит те, алдырышпаган да. Бот бис, алдырышкан улус, ненинг учун чыдашканыс дезе, бисти анайып үреткендер, тазыктыргандар. Мында герой дегедий база не де жок.

Попов каткырынып ийеле, жөткүре берди.

Фокин азыйгы аайынча ого кизиреп чыгарга турган, же ол жаар кылайып көрөлө, неме айтпай, врачка чырайында күлүмжилү баштанды:

— Чын героизмнинг бойы — ол, Анна Алексеевна, слердинг биске једип алганаар! Слердинг жажаарда!.. Тайга ажыра!.. Кандый да ак-кийиктерле!..

— Мен кандый ла јоруктарга темигип калгам — деп, Анна Алексеевна соок айтты.

— Черүнинг айалгаларында тазыкпаган кижги бол, карыыр јажы једе берген үй кижги бол...

— Тазыккам, та јок, онызын билбей турум, же, слердинг айтканаар аайынча, черүнинг айалгаларында мен база болгом...

— Чы-ын эмеш пе?

Куучын-эрмек онойып ла токтоп калды.

«Черүде де башка-башка туружып јадылар — деп, Анна Алексеевна сананат. — Кезиктери јуу-согуштардынг от-јалбыжында... Кезиктери јажына ла мылтык та атканын укпай јат, же черүдеги тазыгузы керегинде шак ла андыйлары көп айдыжат...»

Анна Алексеевна, бойынын санааларынан айрыларга турган чылап, бажын серпип ийеле, Катя ла Даша јаар бурылды:

— Је, кыстар, барып палатканы приемго белетейли.

«Ол черүде болгон деп бодободым, ононг улам чала јастыра неме айдып ийттирим — деп, Фокин шүүнип јатты. — Черүде ол

качан болды не? Бу жууда эмеш пе? Лажы ас эмес, гражданский де жууда болзо болор... Је онызы баланың ойыны эмей... А Иванов торт тил јок боло бергендий — мениң врачла куучындашканым ого јарабаган болгодый...»

— Сержант Попов! — деп, Фокин кезем айтты. — Сен командирдин куучын-эрмегине не кириш јадын? Уставты билбезинг бе?

— Мен бир де сös айтпадым ине, нökör капитан.

— Айдарын айтпаган, је каткырган!

— А мен бодозом, кандый да куучын болбогон — деп, Иванов каткырынып ийди.

Бу öйдö Тогойкинге карган Титов базып келеле, оны колынан алып, шымыранды:

— Ончозы чын эмтир, балам!

— Нези, Иван Дмитриевич?

— Канайып нези? Сен чын ла Каскактуудан түштиринг... — Ол эмеш унчукпады, оноң сурады: — Је кандый, јолдо ончозы кем јок, јакшы болды ба?

— Ончозы! Айунын ичеенин көргөм.

— Бу сен нени айдып туруң? — Карган öбөгөн öкпöөрип, ойто шымыранып баштады: — Ол кайда, балам? Көлдин кажы јанында?

— Ол бейин жууктай... Таскыл төгнөн, је ол сок јангыс тыт турган төгнөн чи, бир төрт километр болгодый.

— Андый жуук па? — Карган öбөгөн Тогойкинди колынан тудала, бойына тартып алып, онын кулагына шымырана берди: — О јайла, бисте октор болгон болзо!..

— Менде бир эмеш бар.

— Кандый октор? Кайдан? Олор кайда, балам?

— Прокопий меге мылтык ла патронташ берди ине.

— Чын ба!.. Ээ, чын, сен Акулинага кирип жүрген, окторды ол берген. Көрзөн, сен кандый жуунчак, балам!..

— Нökör Тогойкин! — деп, палаткадан бажын чыгарып, Да-ша кыйгырды. — Сен кайда? Бейин кел...

II

Чөлöө улус јок болгон. Көп сös айтпас, баатыр бүдүмдү, јаан тумчукту Тугутов Семен јарык көстөриле эбиреде унчукпай көрүп, кабырудагы ак-кийиктерди кабырарга Прокопий Титовло кожо тайга дöөн жүре берген. Изиде одырган тала печкелү эки палатка белен болгон. Вася Губин Коловоротовло экү не-неме-

лерди жуунаткылаган. Жалбырап күйгөн оттогы казандарда курсак кайнаган.

Уредүчи Никитин ле Тогойкин базып болбос улусты носил-кала самолеттон баштапкы палаткага тажыгылаган. Анда ол оору улусты Анна Алексеевна көрүп, шыркаларын тагган, мынын кийинде Тогойкин Никитинле экү оморды јорукка белетеерине экинчи палаткага тажыгылаган.

Карган Иван айунын ичеени керегинде ле мылтык, октор бары керегинде угала, амырын чек јылыйткан. Ого Тогойкинле көстөн көскө куучындажып ийер керек болгон, онын учун ол эптү ой кетей берди. Ол Николайды та не де керегинде јайнап турды. Учы-учында Тогойкин карган өбөгөнгө айунын ичеенин көргүзип береечи болды.

Карганнын сананып алган кереги торт чүми јок болгон. Ол Прокопийге кату јакарып койор: «Узун-Келтенге једип барзаар, улусты чайладып, ак-кийиктерди откорып сал, бис Николайла экү дезе бир јерге чүрче ле барып келерис». Омор чана, мылтык, малта алып, баштапкы нартала айунын ичеени јаар баргылаар. Онон — озо келгилезе, Узун-Келтеннин јанында арткандарын сакыыр, сондогылаза, једижип алар...

Палаткадан Калмыковты чыгарып апаргылаарда, Анна Алексеевна көзин јумуп, бажын јайкайла, үшкүрди. Кыстар врач јаар көрүп, Калмыков ижемји јок болуп барганын ондоп ийдилер.

Анна Алексеевна Поповтын сынган будына шина салып, нөкөрин кичеегени учун онын најыларын мактады.

— Мен сүреен коркыгам, је көс јок артканым бу деп бодом, а ол дезе баштын сыйрылган терези көзимди бөктөгөн эмтир — деп, Попов куучындады. — Коля бажымнын терезин туура эдерде, мен көзимди тазырайтып алган јаттырым!

Иван Васильевичти көрүп, Анна Алексеевна араай сурады:

— Сызы сүрекей тыг ба?

— Озо баштап сүрекей болгон...

— А эмди?

— Эмди кем јок...

— Јок, андый эмес, эмди де сызы тыг...

— Мынаг коомой до болгон ло.

Шырка-балуларга тагышкактар салынган сонгында омор база эмеш куучындашкан. Омордын кыска куучынында кееркедүлү эрмектер де, табыжы јаан сөстөр дө јок болгон. Карган врач медицинанын ийде-күчине оору кижини бүдүндирбеген, черүчи дезе јуучыл молју ла героизм керегинде база айтпаган.

Тогойкин ле Никитин Ивановты экинчи палатага апарып салала, Фокинди экелерге самолет јаар бардылар. Омор узак бурылбай турганын көрүп, Катя барып, керектин аайын угуп келейин деди.

— Фокин болбой јат — деп, ол бурылып келеле, кемзингендү айтты. — Ол слерди, Анна Алексеевна, бойоорды келзин деп сурайт...

Бир эмеш унчукпай турала, Анна Алексеевна сурады:

— Ол байа тазыгу керегинде айткан нөкөр эмес беди? Је канайдар, лампаларды алыгар, баралы.

Арып-чылап калган карган үй кижии алакандарыла эки тизезине тайанып, уур туруп келеле, чыгып барды.

Фокин врачты сүүнип уткыды:

— Бот көрөөр, үренеер, геройлор! Мен слерге айтпай кайттым: телекей үстинде эн ле буурзак-киленкей иште турган кижии, улу орус албатынын кызы Анна Алексеевна, бейин быжу келер деп!

— Слерге, нөкөр, өскөлөрине чилеп ок, анаар көчүп алар керек болгон.

Бүдүш-бадыжына чек келишпей турган буру јок чаңкыр көстөрүн врачтан албай, Фокин јайнулу, чала чөрчөктү үниле эрмектенди:

— Мен жаңыскан арткам ине, Анна Алексеевна... Мени мында көрзин деп слерди јайнап турум!

— Је анда, аңылу палаткада, јарык та, јылу да, ару да ине.

— Мен чөрчөктөбөс кижии. Меге мында да јакшы.

— Је анда артык.

— Мен база кандый-кандый травмадан јалтангам.

— База кандый травма?

— Олорды санитарлар деер бе! Улусты ала койып, носилкаларга чачып, кижиге бодобой, јарчаага бодоп јадылар. Мен көргөм!

— Онызы төгүн, нөкөр!

— Олор мен керегинде слерге чўрче ле коптонып ийген бе?

— Слер улус керегинде сўрекей јаман сананып јадаар... Је, кыстар, нөкөрдиг кийимин чечеер...

Көрүш божогон сонгында Анна Алексеевна Фокинге айтты:

— Слерге базып јүрер керек деп бодоп турум. Слердиг он јардаар соктыккан, айса, јарык та бар, је сынган јери јок.

— Мен баскадый болзом, сўреен сүүнип базып јүрер эдим...

III

Прокопий Титов ло Семен Тугутов ак-кийиктерди айдап ла келерде, улус курсак ичип алып, јорукка шыйдына берди. Не ле неме чокум ла түрген эдилген. Кандый бир аланзышты жаңыс Фокин айдынган болор. Өлгөн летчиктерди мындый менгдеште ундыгылап койбозын деп, ол озо баштап кереги јок табыш чы-

гарган. Летчиктерди нарталарга эн озо салып койгонын угала, ол токунай бергендий болгон, је кенете мени олордон ыраакта тартып апарзын деп сурай берген. Онын сурагын бүүдүрер дегенин угала, ол бир эмеш унчукпаган, је оног бойынын бир бочкочок саржузы ла эки кебизи керегинде шакпырап чыккан. Саржузын коштогон, бир кебизине летчиктерди ороп койгон, экинчизин ого бойына төжөп берген деп угала, ол чек токунай берди ошкош. Андый да болзо, оны носилкала тышкартына чыгарып, нартага жаттыргызып койордо, ол катап ла арбанып баштаган. Онын жаткан нартазына каюр эдип тургузылган Семен Тугутов орус тилди билбес эмтир.

— Кышкы тайганын ортозыла тили јок кижиле мен канайып баратам? — деп, көстин јажына карылып, ол кыйгырып јатты.— Мен өлүп те браатсам, ол оңдобос ине!

Семен дезе орустап айдардан болгой, төрөл якут та тилиле каа-јаа ла эрмектенетен. Айдарда, Фокинле Лука Лукич барар, Семен дезе Ивановты тартып апарар деп јөптөштилер. Блаштартыштын аайына чыккылаган соңында нарталар көндүккен.

Артызып койгон оттын јалбыжы элбендеп, сары канаттарыла јаңгып, тайгада ойто ло ээнзирей берген карлу акты јарыткан.

Амырап алган ак-кийиктер тыныжынан чыккан койу туманга курчадып, јенгил мантагылаган. Мүүстер, мүүстер, мүүстер... Ыраагынан чет агаш көчүп браадыры деп көрүнер.

Карган Иван Тогойкинле экү баштапкы нартада брааткан. Олорды эки эн артык бука тарткан. Тайганын сын-арказына оччолорыла кожо чыгып келеле, олор озолоп, арткандарынан табынча ырагылай берген.

Карган өбөгөн көп эрмек айтпас кижии болуп калтыр. Је андый да болзо, оныла кожо барарга јилбүлү болгон. Онын үстинче кичинек кушкажак учуп өтсө, агастын учуктый изи коштой чөйилип барза, сүүри кулакту сонуркак тийин агаштан сыгырып ийзе, јыраанын ортозынан чай тызырада учуп чыкса — ол ончозын темдектеп, ончозын угуп, ончозына сонуркаганын көргүзер. Олор кандый бир төнгичекке, эмезе бир кичинек өксүүр јерге јортып келгенде, карган өбөгөн чанактан јиит уулдый түже калып, кийнинен јенгил јүгүрип, онон эптү ойто отурып алар.

Тогойкин ого тежежерге кичеенген. Бот мынайып чанактан түже калып, јүгүрип барала, ойто отурып алары сүрекеј тузалу, чанакта балбайа отуларынан артык болтыр. Ол бойына да јакшы амыралта, ак-кийиктер керегинде айдарга да керек јок.

Карган өбөгөн кезикте кандый да үзүк сөстөр ыгыранып айдып, ак-кийиктердин јалмаштарына хорей деген јенгилчек узун агашла тийгизет. Ак-кийиктер ого башкартып, јенгил манын бирде араайладып, бирде түргендедип түрдылар.

Өйдөн өйгө ол кенете ак-кийиктерди токтодып, кыска өйгө соодып алат. Ак-кийик карды чапчыза ла, онын алдынан эмеш кубакай-жажыл ягель (лишайник) табылып келетен јерлерди ол өткүре көрүп тургандый билдирген.

Ак-кийиктер отогончо, карган өбөгөн кангазын азып, эмди күүнзеп куучын баштайт. Ол өткөн лө удабай једетен јерлердин аттарын адап јат. Јаңыс ла эмдиги одунын јери адалбай артат.

Мындагы бастыра јерлерди ол Никушла экү эбирип келтир. Туку ол бурылчыкта озор бир агаштан үч кара чайды јыккан. А туку ол ойбоктын үсти јанынан бир катап эки буланды үркүткендер, јаңыс ла онын, Иваннын, соксоо-аамайынан озорго арык бука једишкен, сеп-семис субай тижизи дезе јүре берген. Кижиге кару Никуш онызына бир де сөс айтпаган, оны арбабаган.

— Сырагай ла јаман неме — ол арбанчак нөкөр! — Иван канга туткан колын өрө көдүрди. — Андаарга эптү-јөптү брааткан болзоор, кандый ла керекте бир кижидий болуп тураар. Не ле немени кожо шүүжип, кожо аайлап турары јакшы. Слердин јөбөөр чике, ончо керектерееер мөрлү болзо, ырысту болороор, кожо сүүнереер, јастыраала, шорлонзоор, бой-бойоорды арбабай, јөмөп турараар. Байла, слердин де ижеерде андый болбайсын?

— А база! Улам ла арбанып, улам ла нөкөрин јектеп турган кижиле иштеерге кайдан јакшы болор?

— Ончозы текши болор учурлу — мөр дө, шор до... Је атанар өй јетти.

Тапту кайыр кырланган шургуп түшкүлебегенче, узак унчукпай, сергелен брааттылар. Агаш ортозында токтодылар.

— Бистин түжүп келген кырлан Эски кырлан деп адалат, — кангазын азып, Иван айтты. — Көргөн болбойын, јоон тыттар ас арткан, чаал агажы эмдиге ле јок. Ол јер торт ло кырс кижидий. Онын ан-кужы да јаантайын сергек, үркүнчек. Биске Эски кырлагда јакшы андап аларга бир де катап келишпеген. Бир ле катап јолой мен тийин, агас кире оок-тобыр немени тапкам, је оны канчийан деер... Је болды, атаналы!.

База ла узак јорттылар. Унчукпай баргылады. Каскактуунын эдегинче өдүп, Тогойкин тууны үстинен төмөн чийе тарткан чананын изин күлүмзиренип көрүп браатты.

— Мында чын да каскак — деп, Николай эмегин баштады, је карган өбөгөн оны чаканагыла түртүп, токтодып ийди.

База ла узак унчукпай јорттылар.

«Калмыков анда кандый не? — деп, Тогойкин чочып сананала, карганга айунын ичеени керегинде куучындап бергенин киледи. — Айткан да болойын, је бойымнын нөкөрлөримди кайда да кийинде артызала, барарга не јөпсингем?»

Ак-кийиктер токтой түшти.

— Узун-Келтен удабас болор — деп, карган өбөгөн айтты.
— Онын јанынча канча ла кире тым өдөргө кичеенер керек.

— Ненин учун?

— Сеге, Николай, каткымчылу да деп көрүнердең маат јок, је кезик эски јерде бололо, адын адап ийзен, не-не болордон до айабас. Бир катап бис Никушла экү Ортолык көлди јакалай бра-адарыста, Никуш болгобой ло онын адын адап ийген. Мен онызын эмдиге јетире ундып болбой јүрүм... — Карган унчукпай барды.

Тогойкин ого килей берди.

— Ой былар! Гагара чы, ол чек...

— Э чаалда, унчукпазан, балам, ого тийбе!.. — Карган өрөкөн ак-кийиктерге јүгүрип барала, оларды јолго чыгарып келди.

Ак-кийиктер сок јангыс агаш өскөн төгди төмөн тын јелип баргылаарда, карган өбөгөн та нени де ынгыранып, хорейле бир ак-кийикке, онон экинчизине тийгизип ийерде, олар төгнин эдеги ле барган јолдон бура соголо, чананын изине чыга кондылар.

Чананын изи кезикте узак өйгө јылыыйп турган. Оны агаштардан түшкен кар эмезе шуурган шуурып бүркеген. Је ак-кийиктер јолдон астыкпай, чике ле чананын изиле барган. Андый да болзо, калын карла базып, олар арый-чылай берген. Мойнын ичкери сунуп, оозын ачып алып, олар тын тынастап турдылар.

Тогойкин карманынан чичкечек буу чыгарып, онын бир учын нартага буулайла, айтты:

— Иван Дмитриевич, мен чаналу барадым.

— Керек јок, удап каларыс...

— Тураар!

— Не болды? — деп, карган өбөгөн кыртыштанып кимиренеле, ак-кийиктерди токтодып ийди.

Колдорында чаналу Тогойкин нартадан түже калып, буунын бир учын курына буулап алды.

— Је!

Ак-кийиктерге јенил боло берерде, олар азыйгызынан түрген маптадылар, кийинде дезе нартага бууланып алган Николай јынгылап браатты.

— Тураар!.. Бот мында, карагайдын төзинде...

Ак-кийиктерди токтодола, бир де сөс айтпай, өбөгөн малтазын алып, койнына сугала, айунын ичеени дөөн басты. Тогойкин мылтык тудунып алып, оны ээчий барды.

Карган өбөгөн кырутып калган кардын үстине ле ичееннич оозын бөктөгөн тудам өлөнгө энчейип, айландыра ајыктап көрөлө, шымыранып айтты:

— Көөркийди оны, јаш неме болтыр ине... Сен мында туруп кал... — дейле, бойы кедери барып, эки јаан эмес агашты јыгала, олардын будак-бүрин јулдай берди.

«Темдектер артызарга јат» — деп, Тогойкин сананала, мылтыгын кезе тудуп, ичеен јаар јалтанчылу көрүп салып турды.

Обөгөн эки сыра ла узун казык экелди. Сыралардын учтарын өлөңгө сугуп, ичеенниң үстине чыгала, карды будыла эжип тура берди. Кардын алдынан тостойо тонгон тош көрүнип келди, ол көңкөрип койгон килең аяактый болгон. Обөгөн оны малтала тың эмес согуп, оодып ийерде, онын үстінде јылу буу коройлоп чыкты. Карган обөгөн ол үйтке казыктын учын сугуп, казык јыгылбазын деп, оны кыйа тургузып салды. Онон Тогойкинге базып келип, мылтыкты алала, ичеенниң оозы одожына туруп, араай айтты.

— Келзен де, Николай, шыйдамды теренжиде сугала, булгап көр.

Тогойкин казыкты терен сугуп, булгап ла тура берерде, ичеенниң түбинде кандый да јымжак неме кыймыктанып, тың эмес коркылдап ийген болгодый. Айдарда Николай казыкты катап ла ныкый базып, оныла тың булгап ийген. Ол ок тарыйын коркушту огурыш јангыланып, аай-бажы јок шабыраш башталарда, ичеен кыймыктап, јууктагы чаал тыттар селендей бергендий болды.

Тогойкин тың коркыган бойынча казыкты чыгара тартты. Уйттең јоон койрык тырмактарлу јелбер тамаш көрүнип келип, јырс эдип согордо, үйттин кырынан бир болчок тон тобрак чарчалды. Онын кийнинде кырутып калган байагы өлөң ичеенниң ичине «х-хук!» деген табышту кире конордо, анан койу буу база ла коройлоп чыкты.

Кижиниң анла јеткерлү тартыжузына кирижип калганын Тогойкин эмди ле ондоды, је шүүнгедий, карган анчыны мынаң кыйып баралдар деп јөпкө кийдиргедий өй јок болгон. Николай малтаны ала койып, өрө көдүреле, ичеенниң оозына энчейди. Кенете мылтыктын табыжы күзүрт этти. Ичееннен коройлогон буунын ортозында јелбер баш көрүнеле, јоголып калды. Карган обөгөн оозынан ыш чөйилген мылтыгын јангыдан октойло, тыңдаланды.

Ичеенниң түбинде нениң де тунгаксу согулганы ла үзүктелте тынганы угулды. Јаан удабай тым боло берди. Сырала ичеенниң ичин булгап көрөлө, карган обөгөн мылтыкты Тогойкинге берип, бойы ак-кийиктер јаар ууланды.

Тогойкин мылтыкты кезе тудуп, ичееннен көс албай турды. Тып-тым болгон. Јылу буу ичееннен там ла ас чыгып, кижиниң тумчугына чыктың ла јыдык немениң тынчу јыды согулып турган.

Карган обөгөн узун армакчылу келди. Ол казыктан кыска агаш кезип алып, сыраны ичееннен чыгара тартала, туура таштап ийди, бойы дезе колында агашту, армакчыны сүүртеп алып, ичеен дөөн энмектеп кирди.

— Ой былар!.. — деп, Тогойкин оны тидинип-тидинбей кычырып, сырты жымырай бергенин сезип калды.

Je карган өбөгөн кайа да көрбөй, ичеенде жоголып калды. Ол ок тарыйын ненин де шабыраган табыжы угулды. Армакчынын тыш жанында карда арткан учы серпилип, мыйрындап турган. Онын кийининде дезе уур тынастап, карган тескерлеп чыгып келеле, алакандарына түкүринип, армакчыдан ала койды.

— Je, балам, тартаак.

Араай тескерлеп, озор айуны ичеенинен чыгара тарттылар. Карган өбөгөн кангазына табыланып от камысты.

Ок айунын магдайынын чике ортозына тийтир. Шыркадан койу кан жолдолып аккан.

Бу карган, сан башка билгир, капшуун кижин болтыр! А ол, Николай Тогойкин, айу качан ичеенинен көрүнип келгенин аярбай да калган, жагыс ла мылтыктын табыжын уккан.

— Je, бис сениле экү ырысту агдадыс, балам! — деп, карган Иван төп үниле айтты. — Сен сөзине тургадый кижин, жалтанбас жакшы наый!

— Мен болушпадым ине? — деп, Тогойкин кайкады.

— Канайып болушпаган? Сен шыйдамла да жалтанбай булган. Малтаны да түргөн, эптү ала койгон! Коркынчак нөкөр неден де жаман... — деп айдала, карган өбөгөн кангазын сырага какты.

Жок, ол Николайды шоотпогон. Бүдүжи төп лө жалакай болгон.

— Je, балам, онын тонын чечип, бойун аайлап койор керек.

— Жок.. Бис оройтыырыс, капшай барар керек.

— Сен онын терезин алар эдинг, ол сенин үлүүн ине.

— Меге кандый да үлү керек жок.. Капшай баралдар!

— Акыр, канайдатаныс бис? Бис экү мынайып эрмектежип алзаас кайдар? — дейле, карган өбөгөн ээгин ичкери эдип, кемзингендү күлүмзирене берди.—Мынайып этсеес кайткай не: сен бойыгынын нөкөрлөрүн дөөн барарың, мен дезе бого артып калзам, а?..

— Неерек?

— Бистин андап тапканысты жакшы сугуп койойын, оноң көндүрө ле жанып ийерим... Мынызына нени адарың, Николай?

— Жок, анайып эп жок. Онызын кийинде де эдип салбай. Слер улусты колхозко жетирбей туруп, жолдын талортозында канайып таштайтанаар?

— И-и, Прокопий чи нени эдер? Мен чек керек жок кижин эмей!

— Жок, Иван Дмитриевич! Бисти слер бойоор жетирип салзаар, артык болор. «Бис слерди аргадазын деп ийген карган жолбаштаачы кайда?» — деп быжу сурагылаар ине.

— Кемизи сураар?

— Же райкомноң эмезе райсоветтен де болзо. Ол тушта бис Иван Тимофеевичле экү карууна нени айдатаныс? Слер партийный улус эмей база — деп, карган өбөгөн терен сананып айтты. — Слерге: «Ол карганакты капшай табаар, ол ло!» — деп айдыжардан маат жок. — Карган өбөгөн бажын энчейтип, база нени де шымыранган, же кенете түс туруп алып, азийгы кунугуш жокко айтты:

— Же, айдарда керек жок. Бойынын уулдарын кижги эп жок айалага канайып тургузатан эди...

— А слер Прокопийле экү бого кийнинде өнөтийин келереер.

— Же, чын! — карган јөпсинди. — Бис оны кожо апарарыс па?

— Же Тогойкин онын шүүлтезин јаратпай турганын сезеле, араай кошты: — Ајса оны улусла кожо тартып апарарга јакшы эмес болор бо? Же айдарда јылузын чыгарып салалы. Прокопийге јерин көргүзип берерим, бойым көлгө барып келерим. Меге онызы сүрекеј керектү...

«Јылузын чыгарары» мындый эмтир: айунын ичин јара кезеле, бойын бүр-чырбаалла базырып койгондор.

Кайра барар јолдо Тогойкин катап ла чана кийип, буула нартага бууланып алган. Олор Узун-Келтенге түрген једеле, ак-кийиктерди агыдып ийдилер. От јалбыштанып күйе берерде, јууктагы агаштардаң кайылган кардын јап-јарык тамчылары тамарда, олорго арткандары јеткилеп келген.

— Же кайтты, ада? — деп, Прокопий нартазынан түже калыды.

— Тым! Бар ла... — деп, адызы шымыранып айдала, көзиле имдеп ијди.

— Бис улам ла токтоп турадыс! — деп, кийиндеги нарталардан Фокинниң кыјырантып кимиренгени угулды. — Анайып бис јериске качан да једип болбозыс...

— Ол нени ајдат? — деп, Иван сонуркады.

— Улам ла токтоп турус дейт.

Карган өбөгөн Тогойкинниң кулагына шымырана берди:

— Бу слердин јааныгар ба? Айдарда, балам, сен оныла араайынан эрмектејип ијзен. Ајса, мени божодор болор бо...

— Јок, канайып тураар, јаан најым! Бис слерле экү јөптөјип албай кайттыс.

— Же бойсын, андый ла болгой... Алгыйларды бейин беригер!

Јаан удабай, оттың үстинде аскышка карлу көп-көп алгыйлар илип койгон турды.

— Беш минуттан јорголоп, бир частан туруп јадыс — деп, Фокин кыйгастанып турды.

— Араай јортсон, ыраак барарын, Эдуард Леонтьевич! — деп, Лука Лукич јардак үниле ајда салала, Фокиннен кандый да

јакшы солун уккан кижн чнлеп, сүүнчнлү күлүмзиреннп, ого жүгүрнп барды.

Тогойкн Ивановты таап алала, ого карган анчы айуны канай-ып јенгл ле түрген аайлап койгонын куучындады. Калмыков ара-ай онтоп јаткан нартанын јанында дезе Анна Алексеевна ла эки кыс шакпыражып турдылар.

IV

«Озүм» деп колхозко күн ажар алдында јеткендер. Тогой-кн клубтын јанында көп улус турганын көрүп: «Митннгтежерге турган ба, кандый?» — деп, чала јалтанып сананала, нартадаг түже калып, улустын ичкери алдында колтук тайактарлу турган Титов Тимофей јаар жүгүрди. Је јолой оны кайдаг да чыга конгон Джергеев Егор токтодып, кучактай ала койоло, кемге де кыйгыр-ды:

— Роман Васильевич, бот бу ол, бнстннг албатынын макту-лу уулы, нөкөр Тогойкн!

Калажырай берген Тогойкн капкыр колдордон айрыларга темей албаданган. Улустын ортозынаг соокко өткөн кыркырууш үн угулды:

— Джергеев, сен араай, араай деднм! — Райкомнын качы-зы, кырутыган кату сагалду Маркнн бazyп келдн.

— Је таныжаар, партия ла комсомол... — дейле, Джергеев Тогойкннн божодып, күүн-күч јогынын туура басты.

Кандый да митннг болбозын угуп алала, Тогойкн токунай берген, чубашкан нарталар чеден ичине киргилегенче, Маркнн ле Титов баштагандарла кыскарта куучындажып ийген.

Кече, ак-кыйктерлү улусты тайга дөөн үйдешкнлеп ле ийер-де, районнын төс јерннен нөкөрлөр келгилеген. Тургуза ла иш кайнап чыккан. Јурттын алтыгы јанында јаан көлдө самолетко площадка эткендер. Клубты јунуп, стенелернн арчып койгондор — анда гостнннца ла түбекке алдырган улус јадатан палаталар болор. Орындар да, ич кыйм де, аяк-казан да — ончозы бар, ончозын таап алгандар. Керек дезе анда иштейтен улусты да көс-төгилеген. Мынызы, байла, ончозынаг күч болгон: андый саг башка учурал болорын сакып, кем де колын суй салып, иш јок бош отурбаган ине.

Бзып болбос оору улусты носилкаларла тажыгылаган. Фо-кнн онтоп калактап тура берген. «Ой, көөркыйлер, слер оны араай, чебер апарзаар!» — деп, ончо јанынаг үй улустын чочы-ган үндери угулды. Клубтын кайра ачылган эжнги дөөн Фокин, кайкалап брааткан носилкага улус элбек јол јайладып бердн.

Районнын ишчилернле кожо медсестра ла аксандаган јннт

хирург келген. Анна Алексеевна сестраны кычырып алып, анда ол жогынан керектер кандый болгону сурап укты. Оны эмеш амырап алзын деп жандырага тургулаганын угала, Анна Алексеевна тын ачынган. Фельдшерди больницага ийип, ол бойы сестрала экү клубта артты. Клуб эмди жербойындагы больницанын эң каруулу бөлүгү боло берген.

Оору улус медиктердин колына кирген соңында Даша ла Катя иш жок артып, эпжоксынып, туйуксынып тура бердилер. Керек дезе айдып бергилеген кыбына да барар күүндери жок болгон. Же жаан удабай городтон самолет учуп чыкканы керегинде районнын төс жеринен жетирү келди. Ончолоры — ииттери жойу, карган Коловоротов буды жок председательле экү чанакла — көл жаар самолелты уткыырга бардылар. Олорго ачынып-чугулданып калган Джергеев Егор жолукты.

— П-панимаис, оо жүк олор мындый каруулу өйлөрдө жакшы тудунарга кичеенген болзо. П-панимаис! — Джергеев көстөрүн кезедүлү айландырып, ненин де учун бир сости орустап айдып турды.

— Не болгон? — деп, Маркин кайкап сурады.

— П-панимаис! Улус алтыннан баалу! — Джергеевтин үни үзүлө берди, бойы бек алтамла клуб жаар ууланды.

Джергеев Егорды не ачындырганын бир де кижн билбей калды. Оны ол ло жерде ундыгылап койгон.

Клубтын чеденине киреле, Джергеев нарталардын ортозыла тапту узак баскындап, саржулу бочкочоктын бескезин көслө кемжип, кебистерди кардын үстине жайала, лаптап көрүп турды. Онын кийнинде эжиктин ары жанында жекеен терези желбер бөрүгн бажынан уштып, клубка өдө коноло, андагы эки сестрага бажырып, тынарып айтты:

— Слерди сурап турум, меге тарынбаар, кару, күндүлү нөкөрлөр... — Ол тон өткүре түп-түс ак тиштерин кылайтып, жарамзып күлүмзиренип турды.

Медсестралар кайкаганын жажырбай, ол жаар унчукпай көрдилер. Айдарда ол жербойындагы больницанын сестразына баштанды:

— Уксан да, айланайын Настя, мен чеден ичинде кичинек бочкочок көргөм, ондо бир эмеш саржу бар болгодый — деп, Джергеев жалканчып куучындай берди. — Ол үстине анда сырагай чүми жок эки кебис бар. Ол кемнин алкы-жөөжөзи, кер-мар билер болорун ба?

— Билбезим — деп, Настя каруун манзаарып жандырала, олор жаар көрүп турган орус сестрага бурылды. — Чеден ичинде кандый да кебистер ле саржу артып калган деп, бу кижн айдат...

— Менин, менин! Ненин учун анда артызып койгондор? —

деп, ачык эжиктег бу куучынды уккан Фокин орынында түймөй берди.

Джергеев чүрчө лө чечинелө, эжик јанында илүдеги халатты кийген бойынча палатага өдө конды, анан оны Фокин колыла јангып кычырды.

Джергеев Фокинге јууктада отурып, ого энчөйелө, ол ок тарыйын нени де шымырана берди. Оны эчий боп-болчок Настя кокпондоп кирелө, Джергеевти палатадан чыксын деп сурады. Јө оору кижилө ого келген кижилө эмеш эрмектежер арга береер деп сестраны јайнагылада.

— Бис, сестра, кемге де чаптык этпей јадыс ошкош — деп, бирүзи орустап сураган.

— Айланайын Настя балам, эмеш те болзо, бис экү эрмектежип ийели — деп, экинчизилө якуттап сураган.

Иванов ологро бир де ајару салбаган, ол газеттердег бажын көдүрбеген. Попов јуурканла бүркенип алып, уйуктаган болгодый. Өлүп јаткан Калмыковты кичееген эки врач экилезилө туш кижинилө ајарбай турдылар. Джергеевти лө Фокиндилө узак көрүшпеген најылар тушташкан деп бодогодый болгон. Медсестра Настя ологро јаар көрөлө, бу эки кижилө, чындап та, кемге де чаптык этпей јат деп сананып, јүрө берди. Фокин Джергеевлө экү дезө шымырашкан ла шымырашкан. Јө оног баштарын кекип, колдоорынан тудушты.

— Нени ајдарын база, јенилге сөге берип јадым — деп, Фокин тапту тын шымыранып айтты.

— Нету, нету! — деп, Джергеев база шымыранып үнденелө бут бажына тура конды. — Страсна дорога...

Ологро Анна Алексеевна базып, пенсне очказын көзинен ала койло, чугулду сурады:

— Бу не саду мында ачылган?

— Нету, Энна Эликсибна, так просто, это моя табарыс... Испинилө, пазалыста! — Отура тўжүп, Джергеев эжик јаар тескерилө лөдилө.

Јаан удабай ол ологро койгон кебистерлү лө бочкочокту колчакнакты сүүртеп, јелбер бөрүктү бажын маказырап кекип, оромло браатты.

Кичинек самолет көлдин үстинде айланып учала, карга кадаган чибичектердин ортозындагы јалбак јол јаар ууланып, тиркиреп јабызайла, карын арчып койгон јолло мантап, серт эделө, токтој тўшти. Самолеттон јиит летчик чыга конды. Улус ол дөбө тап этти.

Летчик эртен тагда богө једетен јаан самолет отураарына площадка канайып белетелгенин көрөргө учуп келген деп, тур-

гуза ла јартала берген. Ол мендеп турган, ненин учун десе бозом киргелекте, кайра учуп барар учурлу болгон.

— Устинен ончозы кем јок болгодый — деп, летчик улустын ортозында айланып, айтты. — Эмди барып бастыра площадканы көрөрис. Кайра јорукка бир кижини алар аргам бар. Кемди аткаратан эдеер, јөптөжөлө, капшай бого јетиреер... Акыр! Письмолор бар ине!.. — Ол ич карманынан эки письмо кодорды — Тогойкин Николай Дмитриевичке. А бу мынызы — Семен Ильич Ко-ло...

— Бис мында! — деп, Тогойкин кыйгырала, ичкери тап этти. Николай летчиктин колынан эки письмомы экилезин ала койып: — Быйан болзын, нөкөр! — дейле, Коловоротов јаар јүгүрди. Өрөкөн чанактан өрө турарга албаданып, колдорыла жагып турган.

Карган өбөгөн ого сунган письмомы түрген ала койгон, је ол ок тарыйын Николайга ойто берди.

— Капшай кычыр! Очкам јок...

«Кару Семен Ильич, — деп, Тогойкин карандашла јаанада бичилген сөстөрдү кычырып баштады. — Сенин төрөөн-тугандарың ла бастыра бис, «Холбостын» ишчилери, јакшы јадырыс. Марта Андреевнаны кече садта көргөм. Эзенимле Филипп Лазарев».

— Марта Андреевна! — деп, карган өбөгөн тыркыраган үниле эрке шымыранды.

Тогойкин десе экинчи письмомы јаја тутты.

— «Көөркийим Коля! — деп, ол ненин де учун угуза кычырды. — Слерди аргадаганы керегинде жаңы ла уккам. Нөкөр Лазарев аэропортко мендеп туру. Сүүнгенимнен сесе нени бичийтенин билбейдим. Ончозы, ончозы јакшы. Эзен. Лиза».

Колтук тайактарга шиденген Тимофей Титов басып келеле, чанакка уур отурып алды.

— Кем учуп баратан, капшай аайына чыгар керек.

«Менин учун шыра-јороны көрүп, меге канча ла кире јуук болорго, Якутска келген — деп, Тогойкин өкпөөрүп сананган.

— Бу самолетло кижини бүгүн учуп баратан болзо... «Николай Тогойкин учуп барзын! — деп кенете айдышса».

Коштой отурган Семен Ильич база унчукпаган.

«Филипп Прокопьевич кандый јакшы кижини! Марта Андреевнаны кече балдардын садында көргөн. Мен неден улам кыйналып, эригип турганымды ол сезип јат ине. Баламды менин, байла, эмди уйуктаарга јадып алган. Кенете ол эртен тура ойгонып келзе, таадак десе үйде! Сүүнгенине канайып тын шакпыраар эди, балам менин...» Карган өбөгөн јөткүринип, туура бурылала, көзинин јажын туйка арчып сокты.

— Је, айдарда бүгүн кем учуп барар? — деп, Титов сурады.

— Билбезим! — деп, сақыбаган сурактан селт эдип, Коловоротов каруун берди. — Бис биябезис, айса болзо, Иванов...

Јуртка јууктап клееделе, Тогойкин кайа көрди. Улус көлдөн тарап-таркап турган. Эңирги бозомдо көл азыйдагызынан чик јок јаан көрүнгөн, улус ары-бери кара точкалардый жылыжып турган. Маркин летчикле кожо, база кем де самолет отуратан плошадканы көргилейт. Вася Губин, Даша ла Катя база анда ошкош. Тогойкинге де анда болор керек болгон. А ол ненин де учун јуртка ойто келип јат. Јок, учуп бар да дешкен болзо, ол јөпсинбес эди. Ол мынан ончолорынын кийнинде атанар учурлу!

V

Бу эмди ле Якутскака бир кижии учуп баргадыйын угала, Фокин јабынган јуурканын түргөн туура таштады.

— Мен учуп барарым, нөкөрлөр, мен!

— Калмыковты аткара керек — деп, Тогойкин айтты.

— Чын, Калмыковты! — деп, Николайга Попов јөмөшти.

Ончолоры врачтар јаар суракту көргиледи.

Анна Алексеевна бажын јайкап, араай айтты:

— Јарабас, једип болбос...

— Иван Васильевич учуп барзын. Ол бистинг ончобыстан тын шыралайт — деп, Коловоротов айтты.

— Сен, карганак, сен, герой, бу керекке киришпегер! — Фокиннин үни катулана берди. — Оны бис, военный улус ла врачтар, аайлаарыс. Мени аткарзын деп сурап турум.

— Мен ончолорынан тын шыралабай јадым, Семен Ильич! — деп, Иванов күлүмзиренди. — Слерге учар керек, слер бистинг ончобыстан јаан.

— Мен?.. Мен... — деп, Коловоротов туктурылала, кенете айда салды: — Мен — јок!.. Менин неем де оорыбай јат. Попов баргай.

— Барбазым! — деп, Попов јана түшпес үниле күнүрт этти.

— Ончолоры мойноп јат — деп, Фокин бойы керегинде эске алындырды. — Ненин учун меге јарабас? Айса мен кижии эмес пе? Ненин учун меге јарабас?

— Нөкөр, слерде јеп-јенгил травма.

— Канайып јеп-јенгил? — деп, Фокин колдорынан резин перчаткалар суурып турган јиит врач дөбн јаман кылайып көрди. — Слер ончозын рентген јокко өткүре көрүп турганаар ба, гражданин врач? Анда ончолоры менин үстим орто келгилеген. Мында да та нени де айдыжып ийген ошкош... — Фокин сөстөрдди кыјырантып кыйгырып, тырлагдап, көзинин јажын ажырып турды. — Мени албанла туткулайт... Јаан самолет мында отурып

болбос! Отурза да, жажын-чакка... Мен эмезе бүгүн барарым эмезе чек барбазым. Бойоор учаар! Мен мында өлүп калайын, слер каруузына турараар!

Ол артып калза, бойы да кижн бүдүмин учына јетире јылыы-тары, өскөлөрнннг де ар-күчнн чыгарып койоры јарт болгон. Ончолоры ал санаага тўжўп, унчукпай тургулаган. Фокин дезе атыланып ла јатты.

— Учуп баргай — деп, арт-учында Иванов айдала, нөкөрлө-ри јаар мойношпоор деп айдарга тургандый көрўп салды. — Шыйдынаар, Эдуард Леонтьевич!..

— Ол учуп барзын, ол — деп, канча-канча кижн бир уунда айтты,

Врачтар өскөлөрнннг амырына болуп мыныла база јөпсн-ген.

Блаашта јенгенин билнп, Фокин шак ла бүгүн учарга јүткүбей турган кижн болуп көрўнерге кичеенди. Оны јорукка шыйдыгы-лап тура берерде, ол кенете јүрексп, тыркыраган ўннле сестрага айтты:

— Уксаг да, Настя... Ол меге акча экелбеген. Ол кулугур акчамды экелбегенче, мен кайдаар да барбазым!

Керектннг аайын јартап алып, Тогойкин Титовло экў нартага отурып, Джергеевке мантаттылар. Онызы уйуктаарга шыйдынып турган эмтир. Олор оны јөпкө кийдирип, коркыдып, учы-учында клубка экелгилеген.

Саг башка тўп-тўс ле ак тиштернн кылайткан Джергеев кирип келеле, Фокинге калын пачкада акча сунды.

— Бот, пазалыста! Исчасливой тебя пути...

Фокин акчаны тоолойло, алгырып чыкты:

— Јетпей јат! Ончозын бер, оног башка...

— Хыбатыт, дорогой, жадный нэлзэ.

Ол өйдө көлдөг кижн јүгүрип келди. Мендеер керек болгон. Фокинди носилкага јаттыргызала, апаргылады.

— Сен сўреен кулугур болтырын, бот сен кем — деп, Фокин јаман шыркырап айтты.

Джергеев оозындагы протез тиштернн чатылдадып, носилка јаар јүгүрип келеле, Фокинди ўстинен ширтеп, шыртылдай берди:

— Аскарбыы нэлзэ человека!..

Бой-бойын јыткарып тапкылагандый бу эки эпчил неме нени ўлежип болбогонын билерге кем де јилбиркебеди.

Баштапкызы тыг арбанып, нартала көл јаар ууланган. Экинчи-зи дезе јеннп чыккан кижидий јөткүриннп, тиштернн чатылдадып, айылына једерге мендеди.

Фокинди самолетко кийдиргилеерде, ол онтузын базынала,

јүзин чырчыйтып, та ыйлаарга, та каткыраарга јазанып, кунукчылду айтты:

— Эртен слер эптү-јакшы јаан самолетло учуп барараар. А мен канайып једерим, онызы эм тура јарты јок...

Вася Губин кыстарла кожо көлдөн бурылып клееделе, Тимофей Титовтың чанагына отурып, сыр-јелишле јурт јаар бардылар.

— Ол слердин Джергеев Егорго мен бүтпей турум — деп, Тогойкин Маркинле коштой базып, айтты. — Ол бойының чирик-јыдык өзөгін тал-табышту, тарсылдууш сөстөрлө јажырып турган болгодый.

Олор куучындажып, мендеш јогынан брааттылар. Клубтың паратазына јууктайла, Маркин айтты:

— Сен күлүктің бойы, ол кем болгонын тургуза ла сезип ийген. Је бис те соксоо-аамай улус эмезис, база нени-нени көр јадыс...

Тогойкин нөкөрлөриле кожо көлгө баргылап келгенче, Калмыков чек коомойтый берерде, оны коштой кыпка апаргылап салган. Медиктер ончозы анаар баргылаган. Өскөлөри Иванов ло Поповтың јанына јуулышкан. Маркин ле Титов база мында болгон.

Анда кижии божоп брааткан. Солдат божоп брааткан...

Кандый да јенгил инструменттердин шыңырты, врачтардың шымыраныжы угулган, олардың јымжак базыды кижининг кулагына арайдан ла једип турган.

Тың эрмектенерге јарабас, је унчукпаска да эп јок болгон. Оның учун улус араай эрмектешкен. Чынын айтса, олор бойбойын сөстөр јогынан да јакшы ондогон, нениң учун дезе ол уур күндерди кожо көрүшкен. Попов Александр: «Фокин јогы јакшы» — деп сананарда ла, Иван Васильевич Иванов ол дөөн көрөлө, база онызы керегинде сананып калган.

Түн ортозында олорго Анна Алексеевна чыгып келеле, кайдаар да туура көрүп, араай, је кату үниле айтты:

Нөкөр Калмыков божогон...

Бут бажына тургадый ончо улус өрө туруп, баштарын энчейтип ийди.

Бу өйдө клубтың ыраак кыптарының бирүзинде кенете радио жаркырада куучындай берди. Баштап тарыйын улус капшай барып, репродукторды токтодып ийерге турган. Је диктордың таныш, кажы ла кижиге керектү үнин угала, улус баштары көдүрилгенин, чырайлары јарый бергенин ајарбай калды.

Јүрүм өлүмди катап ла јенгип турган.

КҮННҮК УРАСТЫРОВ, ЯКУТИЯНЫҢ АЛБАТЫ ҮЛГЕРЧИЗИ

Якут јеринин албаты үлгерчизи Владимир Михайлович Урастыров — (Күннүк Урастыров) 1907 јылда 9 майда Амгинский аймакта Эмисск наслегте јокту крестьян кижинин билезинде чыккан. 1942 јылда Якутсктагы пединституттын тил ле литература аайынча факультедин божоткон.

Ол көп јылдарга «Эдэр большевик», «Бэлэм буол», «Кыым» газеттердин редакцияларында, издательстводо иштеген. Эмди Күннүк Урастыров якут бичиичилердин башкартузының председателинин заместители.

Ол 1925 јылдан бери бичип баштаган. 1932 јылда К. Урастыровтын «Јангыртылган јер» деп баштапкы бичиги кепке базылган. 1932 јылда «Коммунист Семен» деп поэма бичиген. Онон бери поэттин ондор тоолу бичиктери чыгарылган. Ол бир

канча јаан эпический поэмалар ла олонхолор бичиген. Онын көп произведениелери орус тилге көчүрилген.

К. Урастыров якут тилге Пушкинниң, Шевченконын, Сурковтын, Лебедев-Кумачтын, Джамбулдын, Микола Бажаннын бичигенин көчүрген.

Ол республикада Амыр-энчү козулаар Комитеттин председатели, КПСС-тин Якутсктагы горкомынын члени.

К. Урастыров Иштин Кызыл Маанызы, «Знак Почета» ордендерле, көп медальдарла кайралдаткан.

К. Урастыров — 1940 жылдан КПСС-тин, 1938 жылдан СССР-дин писательдеринин Союзынын члени.

ДОЛГУНЧА

Ак-кийик минип, мылтыкту,
Аң тонду ол барадат.
Эбире кыш, јол кату,
Ээн тайгалар агарат.
Айланат күйун, кар учат.
Аңчы кыс бу — Долгунча.

Суу јакалай барадат,
Койу јышка ол кирет.
Кийиктен түжет, ис табат,
Чакпылар салат, јол көрөт.
Тош алдында суу: чап-чап...
Тонгуп калдың, Долгунча.

Бу ла тымык ак јерин
Сүүп јүрет ол, үн тындап.
Арка-тууны тым керип,
Кыштап калат ээн тууда.
Күн чалыбас бир мынча,
Булуттар калың, Долгунча.

Кумдустар, киштер басканы—
Куучындар ого, јаркындар...
Алтын терелер артынып,
Арт-учында кыс јанар.
Сүүнчилери күн-айча,
Сүрекей кыс, Долгунча!
Колхозто јыргал, ой, канча!
Коркушту кыс, Долгунча!

ЯКУТ КОМУС

Үнингди, комус, уккамда,
Өткөн өйлөр эзелет:
Ийттер улуйт салкында,
Кар... соок... ый келет.
Түнүкте шуурат, сыгырат
Түндеги жоткон. Баш болзын.
Якуттар тымык отурат,
Сананат, сананат салымын.
Салкынга, түнге удур
Комус күүлейт. Эбире түн...
Бүгүн өргөөлөр жалтырап,
Комусты угат, үни — күн!

АЛТЫН КИЖИ

Лирменчи чакта бистерди
Аргадап, өлгөн баатырдын
Сүрин алтын-мөнгүннен
Тургузар эдим — бир тууны!

Лериме онын ол бойын
Лайаарым акту жүректен,
Якут турналар айланып,
Көргилеп учкай бийиктен.

Ончо калыкка тен жартап,
Кереес болуп сүр тургай:
Орооны учун якуттар
Луулашкан, жайнап-жалынбай.

Келер жүрүмгө көп күчин
Олор берген, тартышкан.
Ак-чек, турумкай, бек учун
Алкыш орус карындашка!

Бирлик, најылык артабас:
Биске ийде-күч берген.
Улу черүнинг жалтанбас
Уулдары жеңүни бүдүргөн!

ОЛОН ЧАБЫН

Торко-сары деп тым кушкаш
Талдарда эдет тан эрте.
Чалынду өлөн апагаш,
Чагылат торт, жер өртөп.
Түниле жылу жааш өткөн,
Эртен тура күн — талай!
Өлөн чабар ой жеткен,
Өлөн чабын!.. кайран жай.
Жердин үсти жап-жажыл,
Жап-жалакай ак-жарык.
Улустар торт жарыжып,
Өлөн чабат, жол жарып.
Элбек тымык актарда
Косилкалар жир үнде.
Эбире жер ынаарда...
Ырызым — бу жүрүмде!
Лаш өлөңгө, чечекле
Лытанат жер-эржине.
Бугулдар десе чек ле
Чороондордой! көрүнөт.
Жайгы түште күн бийик.
Суузайт, сурайт жаш тыным.
Саста өлөңгө бир тийип,
Шылырайт эзин, жажынып.
Жайгы күннинг жолы жаан...
Ак түн кирди учында.
Бригадалар... кожон... каан...
Ундыбазым качан да!

ТӨРӨЛ ЖЕРИМ

Лена суунын
Ийдези ошкош
Менин төрөл
Кайкалду жерлерим.
Киндигин сенин
Ороонысла түдуш.
Мактайдым сени,
Элбек Төрөлим!
Ласкы ару

¹ Чороон — кымыс ичетен содон аяк.

Кейинди тынып,
Жаранып алган
Телкемге сүүнедим.
Түндүк жеримниг
Соогына чымчыдып,
Түш жеримде
Немедий жүредим.
Түндүктин узун
Түндери турганда,
Жылдызы жаркынду
Чолмондый кызарат.
Чанактап койгон
Аңдарыс чапчынып,
Мени ичкери
Жүрүмге кычырат.
Карлу элбек
Жеримди эбирип,
Кажы ла журтка
Учуртып келедим.
Ишмекчи, малчы
Иштенкей улустын
Иштерин мактап,
Колымды бередим.

**ВАСИЛИЙ
ПРОТОДЬЯКОНОВ**

Драматург ла бичиичи Василий Андреевич Протодьяконов (Кулантай) 1912 жылда 14 ноябрьда Алдан-Оозы аймакта Хонинск наслегте јокту крестьян кижининг билезинде чыккан.

1950 жылда Москвада финансово-экономический институт божоткон. Көп жылдарга республиканын финансовый органдарында иштеген. 1941—1947 јј. — ЯАССР-динг финанстарынын министри, 1947—1948 јј. — республиканын Верховный Соведининг Президиумынын Председатели, 1948—1957 јј. — ЯАССР-динг Министрлерининг Соведининг Председатели, 1953—1958 јј. — якут бичиичилердин Союзынын башкартузынын председатели. В. Протодьяконов эки такып СССР-динг Верховный Соведининг ле Якут АССР-динг Верховный Соведининг депутаты болгон.

Ол 1932 жылдан ала бичип баштаган. Оноң бери ол көп пьесалар, үлгерлер ле куучындар бичиген. Олордын тоозында «Алтын Тайгада», «Партизан Морозов», «Манчары», «Алтын аш», «Жиит жүректер», «Туйара», «Байанай — тайганың ээзи», «Кеекил», «Бурылганы».

В. Протодьяконов — СССР-дин писательдеринин Бастырасоюзный Экинчи съездинин делегады болгон.

Ол Лениннин, Иштин Кызыл Маанызы, «Знак Почета» ордендерле, бир канча медальдарла кайралдаткан.

В. А. Протодьяконов — 1941 жылдан КПСС-тин, 1944 жылдан СССР-дин писательдеринин Союзынын члени.

БАЙАНАЙ — ТАЙГАНЫҢ ЭЭЗИ

(Повестыен алган үзүктөр)

«Куру казанды отко тургуспа»

Сүүри башту тайганын ары жанынан жаңы ла өксөп клееткен күнге меес жерлердеги кар кызарып жадат. Туунын эдегинде, чиби агаштын куйузында, борорып турган байканнын чичке темир трубазынан ыш чыгат. Ол өрө чөйилип барала, чибилердин бажына жеткелекте, таң эртенги жыбарга куйбуланып, өзөкти төмөн жайылып барат.

Бийик сынду сырсақ өбөгөн байканнын ичинен төрттамандап чыгала, тизелерине ле кыска жагы тонынын эдегине шыбалган карды меелейиле кактай берди. Онон бычкак өдүгин кептей тартала, кийин учтарыла карга кадап койгон чаназы жаар басты.

Карган өбөгөн качан бирде айу апшыйакка «сыйматкан» болгодый — терен чырыштарлу суйман жүзінде сол чыткыдынан ала эдгине жетире чөйилген сорбуларлу. Ол карган да болзо, колы-буды тын, чыйрак, жеңил базытту кижичи; кара-сур көзи шонкордын көзиндий омок-жимек суркурап турар. Бу «Якутия» колхозтын аңчызы — Басылаас. Же колхозчылар оны көп сабазында Байанай деп чоло адыла адагылайт.

Басылаастын адазы, атту-чуулу аңчы Кузьма, база Байанай деп чололу болгон. Ол бойынын узак жүрүминин көп жанын тайгада өткүргөн. Алуны качан да болзо ончозынан көп табатан. Онын учун албаты-жоннын ортодо ол керегинде жүзүн-башка кайкамчылу эрмек-куучындар жүретен. «Бу Кузьманы тайга ээзи Байанай коркушту сүйт, аң-кушту ого көптөн берет — деп, улус айдыжатан. — Кузьма саң башка кижичи. Ол кезикте тайгага мылтык жок то барза, куру жанбайтан. Чыйрак бутту жерлик ак-кийикти тумчугынан тудала, жединип экелетен. Бөрү сүрүшкенде, жедижип келеле, будынан эмезе куйругынан тудуп алатан».

Бир катап Кузьма тайгадан келеле, он эки јашту уулына айтты:

— Бажым буурайганы удай берди, Басылаас. Карып браадырым, Коногым јеткелекте, ан-куш адарга үрен, уулым... Мен јиит тужымнан бери мылтыгымды таштабай јүрүп, ончо тайгаларды керий баскам. Көпти көргөм, көпти билгем... Тайганын бойын да, ан-кужынын кылыгын да јакшы ондоор кижги алуны көптөн таап турар... Мендий атту-чуулу анчы болуп алзан, улус сени Байанай деп мактулу чоло атла адап јүрер..

Эзенде оогош уул Басылаас адазыла кожо андап јүреле, сүрекей көп алу таап јанган. Улус оны мактап, «Бу ден тайга эззининг бойы — Байанай болуп бүткен уул турбай» — деп айдышкан.

Ол өйдөн бери Басылаас, адазы чылап ок, јажына ла андап, јүрүмининг көп јанын тайгада өткүрген. Алданнын агаш-ташту тайгаларын да, түрген суулу өзөктөрүн де, сарбайышкан јыраалу, јелбер төнгөзөктөрлү састарын да онон артык билер кижги чыкпас. Кажы јерде кандый ан-куш јүргенин, кажы сууда кандый балык барын ол эмеш те сананбай, айдып берер.

Быжыл карган анчы тайгага бир јиит нөкөрлү келген. Кандый да болзо, нөкөр бар тушта кижги айыл-јуртынан ыраак та јерде эрикпей јүрер. Ого үзеери, Байанай колхозко јиит анчы таскадып берер күүндү.

Мэхэчээн, он тогус јашту уул, мынан озо каа-јаада койон ло сымда адып јүрген. Је өскө кандый да ан-куш андап көргөлөк. Онын учун колхозтын председатели: «Јакшы андап билбес уулдан туза болбос» — деп сананып, оны тайгага божотпой турган. Анай-дарда Байанай айтты:

— Кандый да кижги тургуза ла анчы болуп бүтпей јат... Мэхэчээнди үредип таскадайын деп турум.

— Андый болзо, јараган! — деп, председатель јөпсинди.

— Үретсен, Байанай. Онон башка бисте карган анчыларды сольыр кижги јок болор.

Байанай ол тужында председательле куучындажып, Мэхэчээнди бойына нөкөр эдип аларга турган шылтактардын бирүзин чыгара айтпаган. Је ичинде мынайда сананган: Мэхэчээн Татыйас кызымла экү бой-бойына карузып турган эди. Айса болзо, уул арт-учында күйүүм де боло берерден маат јок...» Бу сыйлаган деп сүүри башту тайга коркушту ыраак јер. Бери келерге сүрекей күч. Байанай ла Мэхэчээн нарта чанакка отурала, бир канча күнге чыгара јортып, јаан-јаан туулар ашкан, тоозы јок суулар кечкен. Олор тайганын эдегиндеги чибги агаштын куйузына башкүн энгирде келгилеген. Кече түжүне ле кургак одын белетеп, ак-кийиктерине одор талдап ла ан-куш андаар јерлерле таныжып јүргендер. Бүгүн таң эртен мылтыктарын јүктенеле, тийин адарга баргылады.

Ийт терези кара јакылу, ак-кийик бычкак өдүктү батпанак уул

узун бутту карган анчыга једижип болбой, кийнинен, айу чылап, талганда браатты. Күн соок то болзо, ол төрт-беш ле минут-тын бажында терлей берди.

Анчылар койу агаштын ортозында токтоп, јадыктын үстине отурала, амырап, таңкылап алган кийнинде эки башка јерге баскылады. Байанай јакшы андап билбес уулга кожо базып јүрек деп айдарда, Мэхэчээн јөпсинбей, «Мен алдынаг башка андайтам» — деди. Байанай оныла сөс блаашпады.

— Је канайдар база — деп, ол бойынын каткызын јажырып, эмеш туура баштанала, айтты. — Сенийинче де болгой ло...

Агаштын ортозында тымык. Каа-јаада ла кажы бир чибининг бажынаг болчок кар түжүп, шылыраганы угулат. Болчок кар түжүп јада, койу будактарга согулып оодылала, тозын болуп јерге араай төгүлип, јарык күннинг чогына мызылдай берет.

«Байанайла кожо андазам, көп алу тапканыма бир де кижн бүтпес — деп, Мэхэчээн сананып браатты. — Мен бала эмезим. Эртен-сонгун да айыл тударга белен. Јаңыс Татыйас јөпсинбей јат. «Јаска јетире сакып ал» — дейт. Је көп алу таап јанзам, јаска јетирбей, јөбин берер болбой...»

— Мындагы тийингдер кышкыда чибн агашта јүрбей јат — деп, кече энгирде Байанай үредип турган. — Олор јерге јайылып өзөр мөштинг кузугын сүйүтен... Кандый да аннынг кылыгын билер керек. Оног башка чагынды калас чыгарып јүреринг.

— Ха, «калас»! — деп, Мэхэчээн карган анчынынг айткан сөзин эске алынып, каткырды. «Көс јок, сокор эмезим, — деп, ичинде сананды. — Ис ле көрүнзе, тийинг кайдаар да барбас... Мангап та брааткан койонды јастыра атпайтан эдим... Агашка чыгала, будактын бажына сүрекеј эптү отурган анычакты адарга күч эмес. Тозовкадан јырс ла берип ийзе, јерге түжүп, јымжак карга бадалып калар... Јаңыс ла куйругы көрүнип јадар».

Сыйлаган — сүрекеј бийик тайга. Онынг таскылына чыгып алзанг, айландыра турган агаш-ташту кырлар да, кобы-јиктер де, корум таштардын ортозында шоркыраган түрген суулар да көрүнө берер. Је тийинг андап брааткан уул таскылга чыкпас. Ол бу ла чибн агаштынг аразында андап јүрер.

Мэхэчээн ары-бери көрүп, араай кожондоп браатты:

Чечен мылтык јүктенген,

Чыйрак бутту анчы мен.

Чет агашта јүргенде,

Чечеркебе, тийингеш.

Сары-сары сарастар,

Сакып алаар анчыны.

Сайрам, сырсаг агастар,

Сүүндирзеер бу мени...

Ме! Кандый да кичинек суйман тамаштарлу анычактын изи жадыры.

Мэхэчээн кожонгын кенетийин үзүп, токтой түжеле, жабыс энчейип алып, аяктай берди. «Тийинг эмеш пе?.. Э-э, чындап та, ол эмтир!» — Сабарынын бажыла тудуп көрди. «Бу ла жуукта магтап өткөн болгодый. Корон соокко тонгуп каткалак. Ма-калуун!»...

Удаган жок истер көптөй берди.

— Же, андаш тын болорго јат! — деп, Мэхэчээн коркушту сүүне берди. — Јер јиилекти чилеп, терип јүүерим.

Мылтыгын шиндеп көрөлө, онон ары басты. Истер там ла көптөп браатты. «Энгирде одуга келзем, Байанай аткан тийингдеримди көрөлө, кайкай берер — деп, уул ичинде сананып турды. — Айла ол карган анчы тийингдердин кылыгын сүрекей јакшы билип турган болзо, кырга не керектү чыгат не? Бу чибилердин ортозында јаткан ума жок истерди көрбөй турган ба? Јок, мен тенек эмезим. Тууны өрө чыгып, күчимди тегин јерге чыгарбазым!»

Күн талтүшке жууктап келди. Је Мэхэчээн таң эртеннен бери тийингдерди истеп, бирүзин де таап болбоды. «Кандый сан башка тийингдер болды бу? — деп кайкап турды. — Ончозы койу бүрдин ортозына ол эмезе уйаларына кирип, уйуктап-калган эмеш пе?»

Кар терен. Базарга күч. Јылу тон-өдүктү уул коркушту терлеп, бош арый берди. Је андый да болзо, одуга куру јанарга уйалып, амадаган керегин бүдүрерге кичеенди. Учы-учында агаштын куйузына чыгала, бир жадыкка отуруп, танкы асты. «Акыр, Байанайдын кече айткан сөзи чын болбозын — деп, ыраак јокто кардын алдынан јук ле тыйрык баштары көрүнип турган мөштөрди аяктап, сананды. — Ол анычактар јайылып өзөр мөштин кузугын сүүйтен деген эди».

Мэхэчээн папирозын јетире тартпай, туура таштайла, тууны өрө ууланып басты. Ол јангы ижемјиге эмеш көкүп, арыганын сеспей браатты. Је мөштөргө једеле, сүүнерден болгой, торт кунуга берди. Тийингдердин көп сабазы канатту бололо, кайдаар да уча бергендий, каа-јаа ла истер јатты. Канайдар база. Одуга куру барганча, бирүзин де адып алза, јакшы. Карын, ис ас тужында тийингди табарга јенил. Бу санаала бойын көкүдип, јиит анчы мөштөрдин ортозыла араай базып јүрди.

Кенетийин бир анычак сүрекей жуук, эки-үч ле алтам јерде кардын алдынан содос эдип чыгала, узун куйругыла ары-бери булгай согуп магтаарда, Мэхэчээн чочый берди. Тийинг дезе ыраак барбай, токтой түжеле, куйругын өрө көдүрип, арказына салынала, кап-кара көзиле јакы тонду кижини кайкаганду аяк-

тап көрди. Је Мэхэчээн оны аткалакта, туура ташталып, төрт-беш ле катап калыган соондо мөштөрдин ортозында көрүнбей калды.

— Э, кулугурды сени! — деп, уул ачынып, кимирендди. — Көк жарамас... Је, акыр ла, экинчи катап көрүнзег, менен качып болбозыг.

Ол тийинди көрүп аларына иженип, алдында карарып турган жабызак мөштөрдин ортозын аяктап, жагыс јерде тепсенип турала, оног ары басты.

Саат болбой кардын алдынаг база бир тийин чыга конды. Оног — экинчи, үчинчи. Је олор кезек те өйгө токтобой, көндүре ле тууны төмөн мантап, качып тургандар. Анайдарда, Мэхэчээн јүрексип, мылтыгын шаап туткан бойынча, шыкабай, кийинен ары адып турды. Анайып, он кирези патронды тегин јерге чыгымдап салды.

— Эйт, көрмөстөр! — деп, Мэхэчээн аттырбай турган тийиндерге чугулданып, затворды кайра тартала, мылтыгын октоды.

Шак ла бу өйдө јуугында бир тийин көрүнди. Ол сүрекеј эптү отурган. Је Мэхэчээннин аткан огы эмеш јетпей, кардын үстинде јүк ле кичинек чийү артырды. Тийин дезе кайкап, корон соокко тогуз калгандый, кыймык та этпей барды. Жагыс ла аңчынын тозовказы экинчи катап јырс эдерде, ол јыгылала, кызыл каныла ак карды кызартып, тебине берди. Мэхэчээн јүгүрип келеле, јымжак түктү аңычакты колына алып, коркушту сүүнди. Је онын сүүнчизи удабады. Көрзө, аткан ок тийиннин арказына тийеле, сыртыла өдүп, терезин бош үрөп салган эмтир.

— Пахай! — деп, Мэхэчээн арбанды. — Андый тере учун беш те акча бергилебес!

Ол јүк ле арайдан адып алган сок жагыс тийинин јектеп, таштаарга турала, токтоды... «Јеекеннин јыртык терезин јаткан јеринде артырба, кумдус терезинин үзүктерин таштаба» — деп албатынын укаа сөзин эске алынып, аңычакты баштыгына сукты.

Күн ашкан. Соок јыбарлу энир бозорып келди. Јиит аңчынын тапканы дезе јүк ле бир тийин. Уйаттуун! А канайдар? Түней ле одуга барбайынча болбос. Түн кире берзе, карангуйга кижид азып јүреле, соокко чарчап өлөрдөн дө айабас. Мэхэчээн јаан үшкүреле, төмөн там ла койылып брааткан бозомтыкта чала-была билдирип турган чибиде јаар ууланып, күүн-күч јок базып барды. Ол тайганы да, аттырбай јүрген сүмелү тийиндерди де јаратпай, ологорго чугулданып браатты. Је ол көп сабазында бойун бурулап, арбап турды. Ненин учун дезе байа эртен тура карган өбөгөн оны бойыла кожо агдадарга турарда, ол јөпсинбей, «Мен алдынаг башка агдайтам» — деген. Ченемели јаан аңчынын үредип айткан сөзин де укпаган.

«Туулардагы тийиндер мөштин кузугын сүүйтен... Бу сүмелү

мекечилердин кылыгын билбес кижиге андабай, айлында отурза торт. Тайгада ойди де, камык күчин де калас чыгымдаар...» Байанайдын анайда айтканы чын болгодуй...

«Айса болзо, ол өбөгөн сүмеленип, мени албаты-жонго, Татыйас кызына да электеп каткыртарга турган учун бойыла кожо алган? Онын бойына не болзын, алуны ол качан да көптөн табатан — деп, Мэхэчээн шүүп турды. — Канайдар?.. А менин андаган жерде тийинг жок дезем, Байанай өбөгөн кайткай не? Бүдөр бе, бүтпес пе? Бүткедий ле ошкош...»

Бу санаадан Мэхэчээн уйала берди. Ол мынаг озо качан да кемди де мекелебей жүрген. Же Татыйас... Уул соок кейди өкпозине шыркырада тартынып, үшкүрди.

Энгирде тыгып келген соокко жиит анчынын бөрүгиге де, жакы тону да кырутып калган. Уул коркушту арыган, уладай берген буды сыстап турды. Лүктенип алган мылтыгы кандый да уур боло бергендий, ийнин ачыда базып турды. Ырыс болбогондо, качан да андый, анчынын күчиге капшай жылыяа беретен.

Түн кире берди. Тумантык тегериде түмен жылдыстар имдешти. Горизонтто түндүктин сургулжыны жарып чыгала, жүзүнбашка өңдөриле суркурай берди. Же Мэхэчээн жылдыстардын имдажин де, сургулжынын жаражын да аярбай, одуга жүк арайдан жедип, жабыс энчейеле, байканга кирди.

Байканнын ичиге жылу. Кызу темир печкенин үстинде боркылдап, изү бууны чыгара тынып турган казаннан кайнаган эттин жыды жытанат. Чай кайнап, чөйгөннунг какпагын тызырадып туру. Кичинек столычакта свечиге күйет. Байанай өбөгөн одуга келгени удай берген эмтир. Ол печкеге от салала, казандарды азып койгон. Онон экелген тийингдерин эридип, отко жууктада полго салып койоло, тагкылап отурган.

— Же, андаш кандый болды? — деп, ол чечинип турган Мэхэчээн жаар көрүп, жалакай үниле сурады. — Көпти таптын ба?

— Э, жошкыннын жажы — деп, уул колыла жагып, кимиренди. — Бир де тузазы жок тенү бол калган.

— Ненин учун? — өбөгөн кайкады. — Тийингдер жок болгон эмеш пе?

— Учуп турган... Сырагай жууктаткылабас, көрмөстөр! Жүүлгек немелердий, бир де жерге токтобой, качкылап жадар.

Мэхэчээн жылуга чыктык берген бөрүгиге чугулду чупча соголо, толук дөөн таштады. Экелген тийингиге карган анчыга көргүзөргө тидинбеди. Уйалбай, канайып көргүзөргө? Сок жагысты да жазап адып албай, терезин бош үрөп койгон.

— Кажы жерде андаган?

— Мынаар, өрө... Жайылып өзөр мөштөрди аралап жүргөм.

— Сүрекей жакшы жерде андаган эмтиринг.

Мэхэчээн јакы тонын кечире салган агашка илип койоло, эки колын печкеге јууктадып, јылыда берди. Байанай дезе курч бычакла кертип койгон кара кирпич чайдаг бир чымчым алып, чөйгөнгө чачып ийди. Оног буланнын кайнаган эдин килейте струштап койгон доского чыгарып, эрмектенди:

— Бир де тийин адып албаганын ачымчылу. Тийин мындагы тайгада — төс алу эди.

Байанайдын анайда айтканы јиит анчыны та ненин де учун коркушту ачындырып ийди. Ол ого кандый да шоодылганду, электеп айткан эрмек болуп билдирген. Јок, бу карган өбөгөн саг башка кижн. Көп алу таап келеле, электеп отурганын! Је Мэхэчээн, мынаг озо тийин адып көрбөгөн кижн, бүгүн баштапкы ла катап андаган ине. Чын, ол өйди калас өткүрген. Је андый неме кажы ла кижиле болуп туратан.

Мэхэчээннин јүзи кызарып келди. Тегин де байадаг бери ачу-коронго алдырып јүрген уул эмди ачынала, чугулын бадырып болбой барды. Ол карган өбөгөн јаар кылчас эдип көрөлө, арказындагы терезин јаара аттырган тийингин баштыгынан чыгара тартты. Оног байканнаг чыга коноло, кереги јок агычакты јыраалардын ортозына мергедеп ийди...

Олор экү ажангылап отурган. Печкедеги от күүлеп, тышкары салкын шуулап турды.

— Мындагы тайгада тийин де, өскө дө андар бар — деп, Байанай этти чайнап божойло, араай айтты. — Бис бого келип јастырбаганыс. Сүрекеј јакшы!

Мэхэчээн унчукпады. Байанай оны туйказынан ајыктап, сананды: «Кем јок, эмеш ачынып јүргей ле. Ан-куш адып јүрери ойын эмес болгонын билзин! «Куру казанды отко тургуспа, јангак кижн тайгада јүрбе» — деп албатынын укаа сөзин ундыбай јүрзин!»

САГ БАШКА БӨРҮ

Анчылар Сыйлаган тайгага келеле, онын эдегиндеги чибн агаштын куйузында одуланып, байкан тургускан күннег ала бир айдан артык өй өткөн. Бу өйднн туркунына Мэхэчээннин јүрүминде јаан кубулта болды. Ол алдынан башка тийиндеп јүрерин таштайла, Байанай өбөгөнлө кожо андап, оног көпкө үреннп алган, тийин адар, сарастын ла агастын јолына чакпы тургузар эп-сүмелерди билип, таскаган. Онын учун карган өбөгөн бир күн јиит уулдын тапкан алузын көрүп јадала, айтты:

— Сүрекеј јакшы! Эмди сен алдынан башка да андазан, кем јок. Ченемелдү анчы болуп браадырын.

Байанай алуны күнүн ле јиит уулдыйынан көп таап турган.

Je Мэхэчээн карыкчалду санааларга түшпей, кородобой жүрген. Ченемели јаан атту-чуулу анчы оны артыктап турганында кай-каар неме јок. Ол андый ла болор учурлу. Јагыс ла аг-кушты качан да адып көрбөгөн кижии тайгага мылтыкту келеле, «Мен анчы» — деп сананардан айабас.

Айас күнде коркушту соок болгон. Чананын алдында кар кы-ярап турды. Мэхэчээн тозовказын жүктенип алып, кече бойынын тургускан чакпыларын көрөргө барып јатты. Сууны тоштоң кечеле, кайындардын ортозына кире ле берерде, кара-кара күртүктер онын сырангай ла будынын алдынан ак карды буркурадып, учуп чыккылады. Олор јуугында турган кайынгнын бажына отурган тужында уул мылтыгын шаап тутты. Је затворын байа, одудан чыгар алдында, суурала, карманданып алганын эске алынып, он колын карманга сукты. Затворды анайда — башка, јылу јерде алып жүрерине оны Байанай өбөгөн үреткен. Ненин учун дезе корон соокко сүркүжи тонуп калган затворлу мылтык от алышпастан маат јок.

Күртүктер узак отурбай, учуп ырай берерде, јиит анчы оноң ары басты. Саат болбой ол чакпылар турган кичинек агычакка јууктап келеле, јаараалардын ортозыла араай базып, сананды: «Чакпыларымды Байанайдын үреткени аайынча сүрекей эптү тургускан эдим. Агас та, сарас та болзын, јастыра баспагадый...» Ичкери көрзө, акта једеен бөрү отуры. Сүрекей јуук! Кандый да кижии јастыра атпагадый. Уулдын жүреги түрген согула берди. Је тозовказын сол колына тудала, он колын карманга сукса, затворы јок. Анайдарда, мылтыгын бөксөзиле карга кадайла, коркушту мендеп, эки колыла ончо кармандарынан јоктоды; оноң койнын, өдүгинин ле кулакту бөрүгинин ичин де тинтип көрди. Темей! Затвор табылбады.

— Э, көк јарамас! Канайып јок болды бу? Јылыган эмеш пе? — деп, Мэхэчээн жүрексип шымыранды.

Бөрү дезе кайдаар да барбай турган. Ол байагы ла аайынча кыймыктанбай, бажын чала эмеш энчейтип, он колын өрө көдүрип алган отурган. Јуугында чыккан эмезе агас жүргенин сезеле, ол кардын алдынан чыгарын сакып отурган ошкош. Анайда сүрекей эптү ле јуугаш отурган анды адайын дезе, мылтыгында затвор јок болды. Корондуун!

Мэхэчээн коркушту ачынып, эн баштап бөрүни кыйгыла үркүдер күүндү болгон. Је оозын ачып ла ийген тужында өскө санаага алдырала, үн чыгарбады. Ач бөрүле беришпезе, торт. Оноң башка ол казырланып табарза, затворы јок мылтыкту кижии канайып коруланар? Јок, кыйгы токтозын.

Мэхэчээн кайра бурылала, байагы бойынын келген изиле араай басты. Төрт-беш алтамнын бажында энчикпей, кайа көр-

ди. Сан башка бөрү. Бойының отуружын эмеш те кубултпады. Уул кайкап, «Бөрү эмеш пе? Көскө санабас неме көрүнип турган болбой» — деп сананды. Же лаптап көрзө, чын ла бөрү эмтир. Жаңыс кыймыктанбай отурган шылтагы јарт эмес.

Мэхэчээн бөрүден табынча ырап, кайындардын ортозына кирген соондо базыдын түргендедип ийди. Ол чаназын шыйтылдада јылдырып, чөйө-чөйө алтап браадала, байа күртүктер учуп чыккан јерге једип, токтој түшти. «Затворды, байла, мында түжүргем» — деп сананып, јабыс энчейеле, бедрей берди. Ол араай базып, алтам сайын токтоп турды... Акыр, бу төнгөзөктің јанында билдирер-билдирбес јалтырап турган неме затвор эмеш пе? Э, чындап та, ол эмтир! Же, карын, табылганы јакшы. Оноң башка јиит анчы тийиндерди неле адар эди.

— Түүк, алдас! — деп, уул бойын арбап, түкүрди. — Алдазымды Татыйас билген болзо, мен јаар көрбөс тө эди. Мендий кижии андабай, карган эмегендерле кожо ак-кийиктин эн учуктарын толгоп, айлында отурза торт!

Ол чугулданза да, канајдар. Байанай өбөгөнниң айтканы чын. Тайгада оок-теек керектер болбойтон. Анчы кижии не ле немени сүрекеј кичееп бүдүрер учурлу. Өскө кижиниң болужына иженерге келишпей јат. Андап јүргенде, бойыңның санаа-шүүлтене, ийде-күчине иженип јүр. Тайганың законы андый.

Байанай өбөгөн андап барала, ойто келгелек болгон. Байканның ичи сооп калтыр. Мэхэчээн келген бойынча темир печеге от салала, малтала кертип алган тон этти казанга салып, кайнатты. Оноң кардан чөйгөнгө толтыра тыктап алып, чай асты.

Уулдың күүн-санаазы коомой болгон. Нениң учун дезе ол бойының јастырганы учун бөрүни адып албаган. Кандый да болзо, казыр анды өлтүргени учун заготконтораның төлөп турган жаңыс сыйы да бежен салковой. Мэхэчээн дезе ол сыйын да, терениң баазын да колынан ычкынып ийген. Ого үзеери, бөрү стурган јердеги чакпызына агас түшкен болзо, оның апагаш тонычагы да бу байканның ичинде илмектеги терелерге кожулбайтан туру. Оны эдиле кожо ач бөрү јибей калбас.

Је күүн-санаазы коомой до болзо, неме этпей отурарга келишпеди. Мэхэчээн јылуга чыктыј берген тозовказын кургак бөслө арчыј берди. Бу ла тужында эжиктен карган анчы бастыра кийими кырутып калган кирди. Ол курдың алдына эки агас ла онноң ажыра тийиндер кыстанып алган турган.

— Ой, өгөнер!¹ — деп, Мэхэчээн оны көргөн бойынча айтты. — Мен бөрү көргөм...

¹ Өгөнер — өбөгөн.

Ол кайда жүргенин, бөрүни ненин учун адып албаганын — ончозын төкпөй-чачпай куучындап берди.

— Аай болбогоны ачымчылу — деп, Байанай сананып, айтты. — Затворды жылытпаган болзон, ол жимекчи жошкын бистиг колыста болор эди.

Жиит анчы ажанып алган кийнинде тургуза ла төжөгине жатты. Же узак уйуктап болбой, башка-башка санааларды сананып жаткан.

Эртен тура Байанай өбөгөн Мэхэчээнди ойгозоло, жалакай үниле айтты:

— Тур, наҗы! Эт те, чай да кайнаган. Экү ажанып алала, ак-кийиктеристи көр келек. Сенин жошкынын бери жаңыскан келген деп сананарга келишпей жат. Эмди бөрүлөрдүн ээчизи башталган ой эди. Легип турган сокжойлорысты¹ жип салбазын, калак...

Олор ажанып божогон соондо, мендеп, таңкы да тартпай, байканнаг чыгала, одор жаар баскылады. Байанай бешадар карабин жүктенип алган. Мэхэчээн дезде тозовкалу же, карын, олоордун шакпырты темей болды. Ак-кийиктер жармак карды амыр-энчү чапчып, отоп жүргөндөр. Жуугунда жыраанын шылырт эткени угуларда, олор көп айры мүүстү, кырутып кажайган баштарын өрө көдүреле, бойлорынын ээлерин аяктай бердилер. Карган анчы баштыктаг бир ууш тус чыгарала, сыгырып, айры мүүстүлөрдү бойына кычырды. Ак-кийиктер мантап келеле, блаажып, бой-бойлорун ийде салгылап, өбөгөннүн колундагы тусты жалай бердилер. Байанай олоорду аркаларынан сыймап, алаканыла жалакай таптап турала, сүүнип айтты:

— Јакшы одордо течпейип келгендер. Сүрекей јакшы. Нартаны јенгил тартып апарар.

Ак-кийиктердин амыр-энчү турганын көргөн соондо токунай берген анчылар Мэхэчээннүн тургускан чакпыларын көрөргө баргылады. Олор өзөккө түжүп, Мэхэчээннүн кечеги изине киреле, барып јаткандар. Соок кейдеги тозын кар күннүн чогына, оогош түмен чедиргендер чилеп, мызылдап турды.

— Акыраар, өгөнөр! — деп, Мэхэчээн шымыранды. — Көр-зөгөрдө, ол ок јерге келген!..

Бөрү нени де јыткарып тургандый, бажын энчейтип алган отурган.

Мэхэчээн агашка јөлөнөлө, мылтыгын агнын бажына шыкап, адарга турарда, Байанай оны токтодып ийди. Онон кирбиктериндеги кыруны колыла арчыла, кыймыктанбай отурган бөрүни аяктап тура, сурады:

¹ Сокжой — ак-кийик.

— Ол кече анайда ок отурган бе ди?

— Шак ла... он колын да анайда ок өрө көдүрүп алган турганча.

— Бу канайып калган неме?

Байанай тыгыда сыгырып ийди. Је бөрү кыймык та этпеди.

— У-у, көрмөсти сени! — деп, өбөгөн кыйгырала, ичкери жүгүрди.

— Не болды, өгөнөр? — деп, уул кийнинен жүгүрүп, сурады.

— Акыр, акыр, эмди ле жартына чыгарыс!

Олор жууктап та келген тужунда Мэхэчээннин агаска тургускан кичинек чакпызына он табажындагы ортон тырмагыла түшкөн бөрү кыймыктанбады. Онын түгине кар шыбалган, эки көзи борорып калган турган. Байанай чөгөдөп отурала, бөрүни колыла тудуп көрзө, ол, торт ло тош чылап, тонуп калган эмтир. Бу кичинек чакпыдан тырмагын белен ле суура тартып алгадый эмезе чакпыла кожо жүре бергедий сүмелү ле ийде-күчтү ан кайдаар да барбай өлгөни кайкамчылу. Мэхэчээн бойынын көзине бүтпей, чала эмеш ырым-белгеге алдырала, коркып, «Акыр, бу өгөнөр нени айткай не?» — деп, Байанай јаар көрүп турды.

— Адамнын жүрүминде бого түнгей учурал болгон — дейле, Байанай бөрүни карга ийде салды. — Бу күлүктердин ортон тырмагынын төзи — коркушту оорынкай тужы. Карган улустын айдыжыла болзо, бөрүни ол оорынкай жеринен эмеш ле тыгыда тудуп ийзен, ол ачузына алдырала, кыймык та этпей барар. Ја-нына базып та келзен, соксон до, керекке албай турар...

Байанай бут бажына турала, јиит анчынын јардына алаканыла таптап, айтты:

— Сен ырысту эмтирин, уул! Мен сенин јажаган јажыннан көп јылдардын туркунына андап келген кижн. Је менин жүрү-мимде андый учурал качан да болбогон.

ШУУРГАН

Бир күн тап эртен Байанай өбөгөн төжөгинен турар алдында араай чөйилип керилеле, јиит нөкөрине айтты:

— Бис экү сүрекеј јакшы андаганыс. Колхозыска јанзабыс, эмеш те ујалбай жүрерис. Ого үзеери, азык-түлүгис те, патрон-дорыс та түгенип браат. Эртен мынан барарга шыйдынарыс.

Мэхэчээн мыны угала, сүүне берди. Ол айлын, анчадала Та-тыйас көөркийин санап калганы удай берген. Онын учун Байанайды јаналдар деп сөстөөр күүндү болгон. Је ол керегинде јаан кижн бойы айдарын сакып жүрген. Эмди ол јангы јылды бойынын

сүүген Татыйазыла кожо байрамдаары быжу! Олор экү жаңы жылдың байрамы тужында алыжар деп эрмектежип алган эди...

— Мен сокжойлорды айдап экелейин — деп, Байанай кургак өлөңнөгү ылтармыштар эделе, өдүгининг ичине сугуп јада, эрмектенди.

— А ненинг учун слер? — деп, Мэхэчээн унчукты. — Мен, жиит кижы, чүрче ле айдап экелерим. Слер дезе амырап алала, немелеристи эмештен јууп отураар.

Карган өбөгөн калганчы күндерде сүрекей тынг арып, чырайы чыкканын уул ајарбай калбады. Байанайдың бу јуукта кара түлкү өлтүргени тегин өтпөди, өбөгөн камык күчин чыгарган.

Байанай узак јунбаган бажын тырмап, уулдың айтканына јөпсинип, «Је, андый болгой» — деди.

Мэхэчээн түрген кийинип, тозовказын тудунып аларда, Байанай сурады:

— Мылтыкты не керек алдың? Тийинг андап, ой өткүрбе. Тургуза ла ойто кел. Бистинг бүдүретен керектерис толтыра.

— Је мен аңчы инем! — деп, Мэхэчээн айтты. — Мылтык јок канайып јүрейин? Меге де кара түлкү учураардан маат јок... Шакпырабагар, өгөнөр. Мен удабазым!

Карган аңчы казандарга эт ле чай кайнадып койоло, төжөгине јадып, жиит нөкөрин сакып отурган. Бир канча час өткөн. Је Мэхэчээн та ненинг де учун келбей турган. Анайдарда, өбөгөн энчикпей, улай ла кыскачак тонын јебеченг кийеле, тышкары чыгып, уулдың барган јери дөөн узак көрүп турар болды.

Күннинг аайы коомойтып браатты. Кайдан да шаалып келген кара-боро булуттар тенгерини туй алып, бөктөгилеп салган. Салкын башталала, ак јерлердеги карды јалмай согуп, куйундалта берди. Онынг кенетийин тееп келген экпини аңчылардың байканын арай ла учуртып ийбеди.

Байанай токунабай барды. «Бу канайып турган уул? — деп, ол оды өчүп калган кангазын соруп, сананды. — Не тутак болды? Јаш бала чылап, тийингдер көрөлө, ончо немени санаазынаг ычкынып ийген болбой кайсын...»

Тынгып келген шуурган јүзүн-башка үндерле кунукчылду улуп, онтоп, сыгырып турат. Байкан тынду неме бололо, тынып тургандый, бирде тастайып келет, бирде чичкере берет, чичке агаш баканалары ары-бери бүктелип, кыјыражат. Ичиндеги свечининг оды элбендеп, арай ла өчпөй туру.

Мэхэчээн... Бу кедер уулдың сананбазы кайкамчылу! Ол ту качан ойто келер учурлу болгон. Сокжойлордың отоп јүрген јери ыраак эмес... Жииттердинг кылыгы ол. Не ле немени бойынынг күүн-санаазы аайынча эдерге турар. Јаан улустынг айткан эрмегин уккулабас.

Карангуй киргени удай берди. Свечи күйүп каларда, Байанай база бирүзин күйдүрүп алган. Оны байканның ичине өдүп турган салкыннан бөктөп, бир жанынан жалбак доско тургусты.

— Чындап та, ол уул канайып калган болотон? — деп, өбөгөн кангазынын эмискегин эрдинен алып салала, эрмектенди. — Кандый бир жеткер болды эмеш пе?

База бир частан артык ой өткөн. Экинчи свечи күйүп, божоп браатты. Мынан ары сакып отураарга жарабас. Мэхэчээн азып жүргөн болор. Жылу катанчы кийбей барган эди. Мындый соок шуурганга танга жетире чыдажып болбос. Байанай кийинип алала, байканнаг чыга конды.

— Керек коомой, шуурган уулдын изин карла шыбап койгон — деп, өбөгөн карабинин октоп, шымыранды. — Андый да болзо, түңгей ле бедреп барарым.

...Мэхэчээн жаан болчок карга түңгей болды. Ол бөкөйип алала, будын жүк ле арайдаг көдүрүп браатты. Корон соокко бастыра бойы калтырап, тиштери тирсилдеп турды. Жолой бир жоон чибиди учураарда, уул ого ыжыктанып, бажыла жөлөнүп алды. Же онон бир де туза болбоды. Атыйланып турган салкын камык карды куйундалтала, жаказынын алдына чачты. Мойнында кар тургуза ла кайылып, чамчазынын алдына ага берди.

— Ичикей, соогын! — деп, Мэхэчээн ийнин тартынала, бастыра бойы кызынып, эрмектенди. — Кижиди анайда чарчап өлөрдөн маат жок...

Же онон ары барарга күч жок болгон, коркушту чылап калган буды тыркыражып турды. «Жыгылзам, ойто туруп албазым — деп сананып, Мэхэчээн жыгылбаска кичеенди. — Эмди ой канча болды не? Сегис часка жедип калган болор. Танга жетире канайып өлбөй жүрейин, калак!..»

Көс тө чоокырланат. Кирбиктер десе эмеш ле табарышканда, бой-бойына жаба тогуп калат. Ийин сыстайт. Кол-бут та база. Кейде куйбуланып турган тозын кар жүске шыбалып, түмөн ийнелердий кадап туру.

Мэхэчээн көзин жумала, жерге отура түшкенин бойы да билбей калды. Бу тужында ол качан бирде анчылар тайгада жүрүп, сакыбас жанынан шуурганга учурайла, канайда кыйналып өлгөнү керегинде көпти көргөн-уккан улустун куучындарын эске алынды. «Олор, байла, бу мен чилеп, шыралаланган болбой кайсын» — деп сананала, Мэхэчээн коркып, сертес эделе, бар-жок күчин салып, бут бажына турды.

— Ой, бу не? — дейле, уул бөрүгинин бир кулагын эмеш өрө көдүреле, тыгдай берди.

Шуурганнын табыжы өткүрө кандый да өскө, жарт эмес табыш угулып келди. Та не де күркүрөп ийгендий... Ол көчкө бол-

бой кайсын. Кайыр туудан жылбырап түшкен карла кожо корум таштар тоголонып, күркүрей берген... Кезек ле өйдиг бажында база ла кандый да, мылтык атканына түнгей, табыш угулып келди!.. Чын эмеш пе? Уул чибиден ырада турала, лаптап тындады... «Мени Байанай өгөнөр бедреп турган болор бо?» Он минут кирези өй өткөн соондо ыраак жокто та не де үч катап улай күзүрт этти. Кем де мылтыктаг атканы жарт! Байла, Байанай. Чын, оло болор! Мэхэчээн коркушту сүүнип, тозовказын өрө уулап тутты. Же карууна адайын десе, ту байадан бери тонуп турган колынын торт бүктелбей барган сабарыла маажыны базып албай салды.

— Байана-а-ай! — деп, уул күч жеткенче өкпозине кейден тартынала, кыйгырды. — Байана-а-ай!

Онын кыйгызына каруу эдип, мылтык база ла жызырт этти. Онон ыраак жокто жакы тонду кижиги көрүнди. Мэхэчээн удурат жүгүрди. Же беш те алтам этпей, та неге де бүдүрилеле, көңкөрилип, терең карга күп этти.

Байанай жүгүрип келеле, уулдын колдуктарынан тудуп, өрө тартты. Анайып карган анчынын болужыла көдүрилип келген уул тентирилеле, бажыла өбөгөннинг төжине түртүлди.

— Мэхэчээн, нажы! — деп, Байанай оны ийиндеринен тудуп, силкий берди. — Су-кадыгың кандый, кем жок по?

— Бу слер бе, өгөнөр? — деп, уул тыркырап турган үниле сурады. — Чын ла слер келдеер бе?

Байанай койнынан фляга чыгарала, Мэхэчээнге берди:

— Ме, эмеш ичип ал! Чылаганың коркушту эмтир...

Мэхэчээн спирттен бир канча ууртамды ажырып ийген кийинде ичинде изү билдирди. Онон жылу бастыра эдине жайыла берди.

— Слер келбеген болзоор, чарчап өлөр эдим — деп, уул калтырап, эрмектенди. — Ачабыма алдыргам... Жерлик сокжой учураарда, оны сүрүжип, ончо немени ундыгам. Онон башка шуурган башталгалакта одуга келер эдим.

— Кол-бут кандый? — Байанай сурады. — Ужубаган ба?

— Кем жок, алдырбаган ошкош.

— Андый болзо, бир эмештен базып бараак.

Байанай өбөгөн карабинин ле уулдын тозовказын жүктенип алала, Мэхэчээнди бир колыла кучактап алып, апарды.

Шуурган токтобой турган. Базарга сүрекей күч болгон. Анчылар улай ла токтой түжүп, бир эмештен амырап тургандар. Бош чинези чыгып калган уул токтоп, жерге отурала, тургуза ла уйуктай берди. Айдарда карган анчы амырап божогон соондо оны ойгозоло, бут бажына турарга болужып турган.

Олор экү шыралай-боролой, одузына жүк ле тан алдында жет-

килеп келген. Мэхэчээн байканга киреле, орынына јаткан бойынча уйкузына бастырып, билинбей калды. Байанай печкеге от салды. Мэхэчээннин де, бойынын да тондорын бирден алып, шыбалган карды кактайла, илмектерге илип койгон. Онон кечеги мүнди ле чайды отко изидип алган. Је уйуктап јаткан уулды ойгозып болбоды.

Тал түш киреде шуурган токтогон. Байанай орыннан туруп, кийинип алала, ак-кийиктерине барды.

Күн тал түштен ажа берди. Мэхэчээн эмдиге јетире ойгонбой, козырыктап јатканча. Түш јеринде ол бойынын балу аткан јерлик ак-кийигин истеп, койу агаштын аразында јүрген. Ак-кийик дезе кийин јанынан кенетийин магтап келеле, онын јардына сүзүп ийди. Бу тужында уул ойгонып, көзин ачала, көрзө, карган өбөгөн колыла онын јардына түртүп турган эмтир.

— Тур! Ка...капшай! — деп, Байанай туктурылып айтты. — Анда... одордо... Тур! Бистин сокжойлорысты бөрүлер туткулап салган. Ончозын!

— Неме? — деп, Мэхэчээн карган агчынын эрмегин ондоп албай, кайкап сурады. — Кандый бөрүлер, кайда?

Је керектин аайын билген соондо, тилин тамагынан ажырып ийген чилеп, унчукпай барды. Ак-кийиктери јок агчылар сүрекей ыраак тайгадан јойу канайып јанар? Кайа-ташту туулар ажыра, учы-куйузы билдирбес телкемдерле нарталарды кем тартып апарар? Ол керегинде сананарга да коркушту. Эмди кыштын эн ле соок өйи. Айыл-јуртка јетире дезе төрт јүс километр кирези јол өдөр керек. Кече Мэхэчээн јерлик ак-кийикти сүрүшпеген болзо, нарталарды тартатан ак-кийиктер ач бөрүлерге јем болуп өлбөс эди. Уул карган агчы јаар көрүп, актанар аргазын таппай турган.

Байанай катуланып, кабактарын јуурала, кыймыктанбайт.

— Тур! — деп, ол арт-учында Мэхэчээнге јакарып айтты. — Јадарга бош јок, иштенер керек!

Бир кезек өйдиг бажында байканнын јанында курч малталар чатылдажа берди. Агчылар ак-кийиктердин тартып јүрген нарталарынан эки колчанак эткиледи...

АНЧЫЛАРДЫҢ ЈАПАЖЫНДА

Јаан кыйын-шыралу јол кийнинде артты. Карган өбөгөн лө јиит уул тудунар-кабынар немелерин ле тапкан алузын коштоп алган колчанактарын сүүртеп, агаш-ташту тууларды јүк арайдан ажала, түс јерге чыккылады. Мында базарга јенгил боло берерде, олор кўнине јирме-одус километрден өткилеп турган.

Агчылардын азык-түлүгинен неме артпай браатты. Алданга

жетире дезе база бир канча күн базар керек болгон. Байанай арткан аш-курсакты сүрекей чебер чыгымдаарга кичеенип турган. Кижн жолой кандый керекке учурабас деер. Шуурган да башталала, удай берерден айабас. Ол кезикте бүткүл недеде чыгара токтобой туратан. Андый айалгага учураган кижн байканнан чыкпас. Бозом эгирде анчылар суунын жарадына келгиледи. Мында тоштын үстинде суу шоркырап, айдын жарыгына жалтырап турат. Ол кандый да койу ла уур, кайылган телегирге түнгей болуп билдирет. Жаан-жаан күрттер алды жанынан шүлүрейле, жайрадылып, шылыражат. Жайкын!.. Ак-кийиктер бар болгон болзо, анчылар нарталарга отурала, белен ле кечкилеп алар эди. Ле олоп жокто, жойу кечер аргазын табар керек.

Байанай өбөгөн жажына ла андап, канча-канча тайганы, учу-куйузы билдирбес телкемдерди керий баскан кижн, кандый ла жайкындарды көргөн, кечип жүрген. Жиит уул дезе андый немеге баштапкы ла катап учураган. Онын учун шоркырап турган түрген де, терен де жайкын сууны кайкап айкадады.

Байанай колчанактагы каптан таказын чыгарала, будына кийип алды. Мэхэчээнде дезе андый така жок болгон. Чын айдар болзо, айылдан тайгага атанар алдында ол така алзын деп карган анчы жагыс катап айткан эмес. Ле Мэхэчээн онын сөзин жакшы укпаган учун, тургуза ла ундып салган. Ле эмди ол такалу болгон болзо, кандый жакшы болбос эди!

— Бек агаш тудунып ал! — деп, Байанай айтты. — Оныла тайанып, мени ээчий бас. Араай, менгебе. Тайкылып жыгылдын!

Мэхэчээн суунын жарадындагы жыраалардын ортозынан керектү агашты таап аларда, өбөгөн колчанагын сүүртеп, сууны кечип баштады. Мэхэчээн тайагыла суунын түбин жоктоп, кийинен ары барды. Жаратка жаба жаткан шүлү карла базып барарда, онын бычкак өдүги тургуза ла тыштынан тожонтып, уур боло берди. Суунын ортозы терен де, түрген де болгон. Тожонтып калган өдүктү буды тошко улай ла тайкылып турарда, Мэхэчээн жүк ле арайдан жыгылбай, кичинек алтамдарла базып турды. Эмеш ле жастырза, колчанагыла кожо сууны төмөн ага бергедий...

— Көр, көр, менгебе! — деп, Байанай кайра баштанып, айдала, оног ары басты.

Суу там ла теренжип браатты. Колчанагы кенетийин кайкалап чыгала, төмөн агып, уулды ээчиде тарта берди. Буды килег тошко тайкыларда, Мэхэчээн агаш туткан колыла ары-бери булгай жагып, таралжый береле, терен сууга меч этти.

— Бай... Бай...а-а! — деп, ол Байанайдын адын жетире айткалакта, бастыра бойы сууга чөнгүп, көрүнбей калды. Ол чанагынын кайыжын салбай, көрүнүп-көрүнбей агып, ырап браатты.

Кулакту бөрүгін кептей тартып алган өбөгөн онын кыйгызын укпаган. Ол амыр-энчү базып, жаратка чыгып алды. Жаңыс ла бу өйдө жиит нөкөринин жеткерге киргенин билди. Өбөгөн коркушту мендеп, чанагынын кайыжын ийнинен чечип таштайла, бар-жок кўчин салып, тонынын эдегинде чичке чорголор болуп тонгон тоштор бой-бойына согулужып, камнын кийиминдеги кўзүгичектер чилеп, шыгырай берди.

Je Мэхэчээн агып браада, бир жаан ташка учурайла, онын үстине чыгып алган. Улўш кийимиле ол ташка жаба тонгуп каларда, Байанай оны жүк ле арайдан аргадап алды.

— Кыймыктан! — деп, Байанай жакарып айтты. — Ары-бери жүгүрип, жылын!

Ол бойынын кургак меелейин уулга береле, байкан тартып тургусты. Он до минут өтпөй байканнын ичинде тургускан темир печкедеги от күүлей берди. Соок сууга өдөлө, бастыра бойы калтырап турган уул оныла не болгонын жакшы ондобой турды— санаазы булгалып калган болгон. Өбөгөн спирттү флягазын онын оозына жаба тудуп берерде, ол жаан ууртамдарла тумалана-тумалана ичти.

Байканнын ичи эмеш жылыган тужында карган агчы Мэхэчээнди чечиндиреле, печкеге жууктада жайган айу терезине жатыргызып, тыт агаштын чобразынды, торсойгон кату колыла бастыра эдин кызарта сыймап турды. Онон койон терези жылу жуурканла жаап салды. Уул тургуза ла уйуктап калды.

Эртенги күнде агчылар кайдаар да барбай, тон-өдүгін кургандып ла жамап, кайыр тууларды ажарда корум ташка үрелген колчанактарын жазагылаган. Соокко алдырган уулдын су-кадыгы эмеш коомойтыган, тамагы тунуп калган. Айдарда Байанай ого изү чай ичиртип турган.

— Эмди сен агчынын жүрүмин билген, онын катузын бойын ченеп көргөн — деп, Байанай кангазынын эмискегин эрдинен ырадала, таңкынын ыжын чыгара тынып, эрмектенди. — Je кату да болзо, мен өскө жүрүмди эмеш те күүнзебей жадым.

«Чын, кижжи жакшы агчы болуп таскаганча канча-канча кыйыншыраны өдөр — деп, Мэхэчээн сананды. — Мен дезе эн баштап тийин адып жүрерин ойынга бодойтом. Эмди ол ойынды билдим».

Олор суунын жарадында база бир конуп, жакшы амырап алган соондо баргылады.

— Алданга жетире көп артты ба? — деп, Мэхэчээн омок үниле сурады.

Байанай каруун тургуза жандырбай, эмеш сананала, унчукты: — Jүс километр кирези бар болор деди.

«Jүс километр! — Мэхэчээн кайкады. — Мен дезе эртен-сонгун једип аларыс деп бодогом».

— Кунукпа, наҗы! — деп, өбөгөн, нөкөринин санаазын билген чилеп, эрмектенди. — Ыраак та болзо, кем јок, једип аларыс! — Јаңгыс азык-түлүгис түгенгени коомой. Бир-эки ле катап ажанып аларга јеткедий...

Мэхэчээн унчукпай барды. Ол до азык-түлүктин божогонына кородоп турган. «Немелеристин кезигин бир јерге таштайла, барза?.. А нени таштаар? Печкени эмезе байканды? Јок, оморды таштаган кийининде јолой соокко чарчап өлөрис! Алуны таштаарга база јарабас. Эйт, бу темей санааларла јүрегимди неге ачыдып турум? Тенек! Байанай өгөнер јаан ченемелдү анчы. Ол кандый бир эп-арганы таап ийер болбой».

Ол күн анчылар ыраак барып болбогон. Он ло километрге јуук јол өткөн. Өзөктөги агаштын койузы да, јадыктардын ла корум таштардын көбизи де омордын барыжын улай ла тутадат.

Эгир кире берерде, анчылар агаштын аразындагы акка чыгала, токтой түштилер. Мында ас-мас курсактан јип, чала-была ажанып божойло, узак отурбай, айунын терезин төжөнип, јаткылай берди. Мэхэчээн уйуктап болбойт. Ол Сыйлаган тайгада јерлик ак-кийикти сүрүжип јүреле, шуурганду түнде арай ла өлбөгөнин, оног кошту колчанакты сүүртеп, кайыр тууларды канайда ашкылап турганын эске алынала, шүүп турган. Ого канча кыйын-шыраны өдөргө келишкен деер! Эмди дезе јиир де немези јок болды. Кем билер, айса болзо, омор Байанайла экү торолоп, калганчы күчин чыгарала, кандый бир јерде кардын үстине јыгылып калар... ойто туруп болбос. «Кем јок, алдырышпай јүрерис! — деп, Мэхэчээн арт-учында бойын токунадып, сананды. — Эгмектеп те барзабыс, айыл-јуртыска једип аларыс!.. Јанып келзебис, Татыйас көөркийим мени канайда сүүнип уткыгай не?! «Оорыбай-сыстабай јүрген бе, јакшы ангадаын ба?!» — деп јилбиркеер. Ол тужында мен ончо немени төкпөй-чачпай куучындап берерим. Билзин!».

Мэхэчээн айлынан барар алдында Татыйасла эзендежип, не де болзо, декабрь айдын учында јанып келерим деп сөзин берген. Јаңы јылдын байрамында омордын тойы болор учурлу... Эх, Мэхэчээн, чөрчөктө чилеп, кенетийин канатту бололо, бир де јерге токтобой, көндүре учуп барар эди. Је эмди ол бойынын берген сөзин та бүдүрип болор, та јок? Декабрьдын учына јетире јүк ле беш күн артты...

Эртен тура анчылар калганчы теертпекти үлежип, эмеш-умаш ла ажангылап алган. Сарју да, сахар да јок болгон.

— Эмди јаңгыс ла тайганын быйанзагына иженип јүрерге келижер — деп, Байанай изү чайды шөлүреде ичип, куучындады. — Анайдарда, мылтыгынгды чанагынга салбай, јүктенип ал. Јолой кандый бир ан эмезе куш учураар болор бо...

Олор экү агаштын аразыла бир часка жуук баскылады. Оноң көрзө, истер жадыры. Обөгөн энчейеле, ол истерди колыла тудуп көрди.

— Чаналу эки кижиде бу ла жуукта өткөн — деп, ол ары-бери көрүп, айтты. — Эки ийттү...

Мэхэчээн сүүнип, күлүмзирене берди.

— Олордын одузы ыраак жок болгодый — Байанайдын үни омок болды. — Анайдарда, ол улус бу да жылда мында андап турган эмтир. Бис экү ырысту болтырыс, наҗы! Анчылар кайдаар да баскылай берген. Же бис олордын одузын таап аларыс... Мен кечеден бери бу дөөн ууланып басканым тегиндү эмес. Мында анчылар бар деп сананып тургам, жаңыс ол санаамды чыгара айтпай жүргөм...

Олор куучындажып, омок-жимек барып жадала, бир көлдин жаанына келип токтогондор. Жаан тыттын төзінде жапаш турган.

Байанай сүүнчилү суркурашкан көзиле Мэхэчээн жаар көрүп, айтты:

— Ол анчылардын одузы бу!

— Чын ла ырысту эмтирис! — деп, уул сүүнип шымыранды.

Сүүри башту жапаш. Айландыра жаткан жердин кары тепселип калган. Кижинин де, ак-кийиктердин де, ийттердин де истери жадыры. Агаштарга жөлөй тургускан нарталар туру. Анчылар күстен бери мында одуланып турганын билерге күч эмес.

Мэхэчээн келген бойынча колчанагынын он күнге улай ийнин ачыда базып, күүнине тийген кайыжын чечеле, тон-өдүгине шыбалган карды кактады. Байанай дезе жапашты көрүп барды. Же ол эжикти ача тартала, жапаштын ичине кире ле берерде, карангуйда та кемнин де бышкырганы угулды. Обөгөн чочыйла, тескери калды. Шак ла бу өйдө жедеен айу ыркыранды. Оноң азуларын арсайдала, коркушту багырып, аай жок коркыган обөгөнгө чурап келди. Байанай чалкойто жыгылып, бозогоны тоголонып ашканын бойы да билбей калды. Ол бут бажына тургалакта, казыр ан онын үстине тап этти. Ачык оозынан ыркыраныжыла кожо адылып чыккан жаман жытту тыныжы чалкойто жаткан кижинин шак ла жүзине согулды. Карган обөгөн эки колыла айунын тамагынан тудала, бычагын кынынан суура тартар эп-аргазын таппай турды.

— Мэхэчээн! — деп, ол тунгаксый берген үниле кыйгырды. — Мылтык!

Же бу тужында кызыл колдон өскө не де жок анчыны чүрчеле жаа тартып салгадый айу кандый да сан башка үниле араай багырып ийеле, та ненин де учун кенетийин жобожый берди. Оноң кайнаган казаннын бортылдаганына түңей тунгак үниле ыркыранып, жана ташталала, жыгылды. «Бу канайып барган?» деп кай-

кап, Байанай тура жүгүрди. Бу ла тужында айунун сол колтугында бычактын сырайган сабын көрөлө, керектин аайын билди.

Јиит уул айула коштой туруп, кыгыс та этпей турган. Ол көзин тазырайтала, жүзи кугарып, карган анчы јаар кайкаганду көрүп «Бу коркушту ан менин колымнан өлгөн эмеш пе?» — деп сурап тургандый болды. Је бир кезек өйдин бажында эмеш токунап, санаа алынала, сурады:

— Су-кадыгаар кандый, өгөнөр?

— Кем јок, алдырбадым.

Мэхэчээн тын јок јаткан аннын колтугынан бычагын суура тартала, кынына сукты.

— Је, коркушту өлүмле өлөтөн турум деп санангам, — Байанай терен үшкүрип ийди. — А сен јалтанбас уул эптиринг. Кезер!

— Мылтык аларга жүгүрип барайын дезем, удап каларым деп бодогом. — Мэхэчээн жүрексип куучындады. — Је бычакты качан суура тартканымды, айунун колтугына канайда кадаганымды билбей турум. Ончо немени түш јеримде көргөндийим...

— Јалтанбас кезер болтырың! — Обөгөн тиштенип алган кангазына от камысты. — Сүрекеј јакшы анчы болорың!

Бу атту-чуулу анчы јиит уулды бойына нөкөр эдип тайгага экелеле, оны ан-куш андаарга үредип таскатканы темей болбоды. Мэхэчээн, чындап та, билгир, јалтанбас ла нөкөрине киленкеј анчы болуп брааткан. Ол казыр аннаг коркыйла качпай, нөкөрине јалтаныш јоктон болушканы Байанайды сүрекеј тын сүүндирди.

Анчылар өлгөн айунун јанында туруп, эмеш таңкылап алган кийнинде јапашка киргиледи.

Јапаштын ичи карануй. Күннинг јарыгы јангыс ла кичинек түнүгинен өдүп, жүк ле полдын ортозын эмеш јарыдат. Байанай тактада турган свечини күйдүреле, көрзө, темир печкези антарылып калган јадат. Анчылардын төжөктөри де, казан-айагы да туш-башка чачылып калган. Айу апшыйактын ижи. Төр јеринде азык-түлүктү илгин тере кап түбинен јарылып калган јадыры. Оног түшкен бир болчок сарју полдын кара тозынына уймалып калган. Бу амтанду курсакты айу апшыйакка Байанай јидирбеген...

Карган обөгөн бу ончо немелерди јуунадып турганча, Мэхэчээн темир печкени ордына кондырып койгон. Је тышкартынаг ийттердин үрүжи угулып келерде, анчылар эжиктен чыга кондылар.

Јелбер түктү эки јаан тайгыл койу агаштын ортозынаг мантап чыгала, аркаларындагы түги атырайып, айу јаар жүткүдилер. Је казыр аннын тын јогын сескен соондо онын колтугындагы ла кардын үстиндеги кызыл канды јалај бердилер.

Удаган јок тайгадаг чаналу эки кижі базып келген. Олор айылдаш јурттың улузы, Байанайла узактаг бери таныш анчылар болгон эмтир. Келген бойынча карган өбөгөнлө кучактажып, эзендешти.

Төртү жаңыс столго отурып, ажангылады. Јапаштын ээлери канайда айу андаганы керегинде куучындап бергендер...

Бир канча күн мынаг озо бу анчылар бир јоон јадыктын алдынаг ичеен тапкылап алган. Айуны ойгозып алып, өлтүреле, экү сойып турарда, ол ок ичееннен база бир једеен айу чыкты.

Карабиндер јуугындагы тыт агаштын төзинде турган. Айдарда анчылар ол дөөн јүгүрерде, айу апшыйак эки тайгылга торсуктадып, мантаган бойынча койу агаштын ортозында көрүнбей калды. Бозом эгир болордо, оны истеерге келишпеген. Эртезинде дезе шуурган башталала, изин карла шыбаалап койгон... Ол күлүк бир де немени јибей, баскындап јүреле, бу јапашка келген туру.

Анчылар ажанала, јакшы амырап алган кийининде Мэхэчээнниң бычактап койгон айузын јапаштын ичине сүүртеп экелеле, сойгылады.

Айу сүрекеј јаан да, семис те — үзи төрт өлү болгон.

— Бу мындыј једеен апшыйак карган кижини канайып јара тартпаган? — деп, улус кайкашкылап турды. — Јок, бу Байанай өбөгөн күчтү ле кижі. Айла јалтанбас та!

— Олөр күүним јок болгон! — өбөгөн каткырды. — Бу јиит најым, Мэхэчээн де, сүрекеј јакшы болушкан.

— Слер экү јалтанбас улус! Бойоорды да, бисти де өлүмнен корып алдыгар. Онон башка бис билбей туруп, јапажыска киреле, айунын тырмагынаг өлөр эдис...

Эртен тура Байанай ла Мэхэчээн айылдаштарынын берген ак-кийиктерин нарталарга јегип алала, төрөл јурты јаар мантадып баргылады.

— Је, Мэхэчээн, јагы јылдын байрамы өткөн соондо мениле кожо андап барарыг ба? — деп, Байанай каткырып сурады.

— Барарым, өгөнер! — деп, уул эмеш те сананбай, каруун омок үниле јандырды. — Бир де мойнош јоктог барарым!

Карган өбөгөн ийт терези кара јакы тонду јиит анчыны ајыктап, сананды: «Мениң Татыйас кызым бу уулды сүүп турганы јолду!»

кап, Байанай тура жүгүрди. Бу ла тужында айунун сол колтугында бычактын сырайган сабын көрөлө, керектин аайын билди.

Јиит уул айула коштой туруп, кыгыс та этпей турган. Ол көзин тазырайтала, жүзи кугарып, карган аңчы јаар кайкаганду көрүп «Бу коркушту аң менин колымнан өлгөн эмеш пе?» — деп сурап тургандый болды. Је бир кезек өйдүн бажында эмеш токунап, санаа алынала, сурады:

— Су-кадыгаар кандый, өгөнөр?

— Кем јок, алдырбадым.

Мэхэчээн тын јок јаткан аңнын колтугынан бычагын суура тартала, кынына сукты.

— Је, коркушту өлүмле өлөтөн турум деп санангам, — Байанай терең үшкүрип ийди. — А сен јалтанбас уул эптиринг. Кезер!

— Мылтык аларга жүгүрип барайын дезем, удап каларым деп бодогом. — Мэхэчээн жүрексип куучындады. — Је бычакты качан суура тартканымды, айунун колтугына канайда кадаганымды билбей турум. Ончо немени түш јеримде көргөндийим...

— Јалтанбас кезер болтырың! — Обөгөн тиштенип алган кангазына от камысты. — Сүрекеј јакшы аңчы болорың!

Бу атту-чуулу аңчы јиит уулды бойына нөкөр эдип тайгага экелеле, оны аң-куш аңдаарга үредип таскатканы темей болбоды. Мэхэчээн, чындап та, билгир, јалтанбас ла нөкөрине килеңкеј аңчы болуп брааткан. Ол казыр аңнаң коркыйла качпай, нөкөрине јалтаныш јоктон болушканы Байанайды сүрекеј тын сүүндирди.

Аңчылар өлгөн айунун јанында туруп, эмеш таңкылап алган кийнинде јапашка киргиледи.

Јапаштын ичи карануй. Күннин јарыгы јаңыс ла кичинек түнүгинен өдүп, жүк ле полдын ортозын эмеш јарыдат. Байанай тактада турган свечини күйдүреле, көрзө, темир печкези антарылып калган јадат. Аңчылардын төжөктөри де, казан-айагы да туш-башка чачылып калган. Айу апшыйактын ижи. Төр јеринде азык-түлүктү илгин тере кап түбинен јарылып калган јадыры. Онон түшкен бир болчок сарју полдын кара тозынына уймалып калган. Бу амтанду курсакты айу апшыйакка Байанай јидирбеген...

Карган обөгөн бу ончо немелерди јуунадып турганча, Мэхэчээн темир печкени ордына кондырып койгон. Је тышкартынан ийттердин үрүжи угулып келерде, аңчылар эжиктен чыга кондылар.

Јелбер түктү эки јаан тайгыл койу агаштын ортозынан маңтап чыгала, аркаларындагы түги атырайып, айу јаар жүткүдилер. Је казыр аңнын тын јогын сескөн соондо оның колтугындагы ла кардын үстиндеги кызыл канды јалај бердилер.

Удаган јок тайгадаг чаналу эки кижі бaзып келген. Олор айылдаш јурттың улузы, Байанайла узактаң бери таныш аңчылар болгон эмтир. Келген бойынча карган өбөгөнлө кучактажып, эзендешти.

Төртү жаңыс столго отурып, ажангылады. Јапаштын ээлери канайда айу аңдаганы керегинде куучындап бергендер...

Бир канча күн мынаг озо бу аңчылар бир јоон јадыктын алдынаг ичеен тапкылап алган. Айуны ойгозып алып, өлтүреле, экү сойып турарда, ол ок ичееннег база бир једеен айу чыкты.

Карабиндер јуугындагы тыт агаштын төзинде турган. Айдарда аңчылар ол дөөн јүгүрерде, айу апшыйак эки тайгылга торсуктадып, мантаган бойынча койу агаштын ортозында көрүнбей калды. Бозом энир болордо, оны истеерге келишпеген. Эртезинде дезе шуурган башталала, изин карла шыбаалап койгон... Ол күлүк бир де немени јибей, баскындап јүреле, бу јапашка келген туру.

Аңчылар ажанала, јакшы амырап алган кийининде Мэхэчээнниң бычактап койгон айузын јапаштын ичине сүүртеп экелеле, сойгылады.

Айу сүрекеј јаан да, семис те — үзи төрт өлү болгон.

— Бу мындыј једеен апшыйак карган кижини канайып јаа тартпаган? — деп, улус кайкашкылап турды. — Јок, бу Байанай өбөгөн күчтү ле кижі. Айла јалтанбас та!

— Олөр күүним јок болгон! — өбөгөн каткырды. — Бу јиит најым, Мэхэчээн де, сүрекеј јакшы болушкан.

— Слер экү јалтанбас улус! Бойоорды да, бисти де өлүмнег корып алдыгар. Онон башка бис билбей туруп, јапажыска киреле, айунын тырмагынаг өлөр эдис...

Эртен тура Байанай ла Мэхэчээн айылдаштарынын берген ак-кийиктерин нарталарга јегип алала, төрөл јурты јаар мантадып баргылады.

— Је, Мэхэчээн, жаңы јылдын байрамы өткөн соондо мениле кожо аңдап барарың ба? — деп, Байанай каткырып сурады.

— Барарым, өгөнер! — деп, уул эмеш те сананбай, каруун омок үниле јандырды. — Бир де мойнош јоктоң барарым!

Карган өбөгөн ийт терези кара јакы тонду јиит аңчыны ајыктап, сананды: «Мениң Татыйас кызым бу уулды сүүп турганы јолду!»

АЛЕКСЕЙ БРОДНИКОВ

Алексей Спиридонович Бродников Чурапча аймакта Телей наслетге 1917 жылда јокту крестьян кижинин билезинде чыккан. 1942 жылда Чурапчадагы педучилищени бождоло, ол ок жылда јууга атанган. Јалтанбас снайпер, чаначы Слава орденле, көп медальдарла кайралдаткан.

А. С. Бродников 1946 жылдан бери үредүчи, 1955 жылда Якутскага үредүчилердинг институтудын бождоткон, оной партийный иште ле газетте иштеген. Эмди ол Чурапчадагы орто школдын директоры.

Онын үлгерчи ады 1946 жылдан бери угулат. Ол 1959 жылдан ала беш јуунты үлгерлер ле кожондор чыгарган.

А. Бродников 1945 жылдан бери КПСС-тин 1965 жылдан бери, писательдердинг Союзынын члени.

ОРУС ЭМЧИГЕ

Күнтүштүктен сен келдин биске,
Күүнзеген ижинди бүдүрүп жүредин.
Je аар-калап шуурган өксөзө,
Араайын тымып, кунуга бередин.
Jастарыс орой, кыштарыс узун,
Je сен карыкпа, орус најыбыс.
Бурузы јок јалакај јүректер јылузын
Быйанду бойына сыйлап турубыс.
Албатыда сен јарлу ла мактулу,
Адынды јоныбыс оморкоп адайт.
Бистин кожондорыс актулу-алкышту
Письмолордый сүүнчилү түштүкке капшайлайт.
Бу кожондорысты тындап, сүүн,
Буулаган чайыбыстанг ич ле, нөкөр.
Олонхо күүзи ару ла өткүн,
Су-орус адыбысты тооп көр.
Кем де сени јамандап айтпас,
Кел айлыска, кирип айылда.
Куучынды, күндүни кем де карамдабас,
Кунукпа, докторыс бистин, кунукпа.
Түштүктен келдин сен, бистин эмчибис,
Түрген эмдеп те, үредип те билерин.
Je бир сеге мындыј сөзибис:
Кунукпаска сен бистенг үренгенг.

УЗАНЧЫКТА

Узанчыкка кирип барзам,
Узун өбөгөнгө баш энгийдим.
Көрүк алдынан көнжүп чыккан
Көк чедиргенге көрө беремдиз.

Чачы буурайып јажаза да,
Чарынган балтырда чагы јииттий.
Ар-калап кўчтў уур маска да,
Ак-сары темир де јенгилчек немедий.
Је тескерлеп, теноксип, ченежип турала,
Темир керилет, сыныгат, сулалат.
Караңуй сууга шырлап-бурлайла,
Катап ойто кугарган чыгат.
Маказынып колдор ижин бўдўрерде,
Маска алдына жаңы музыкадый
Болот шыңырайт. Онон кенете
Биске кўлўмзиренет јобош кызычактый.

ГАЗЕТ

Карларды, кырларды аш,
Кўрлерди, кўрттерди кеч,
Газет калаштый аш,
Газет кунукпас эш.
Тайгада аңчыларла тос,
Талайда балыкчыла шўў,
Газеттин сўзи кос,
Газеттин ўни одў.
Ондобос сурагы јок,
Ончозы ого иле.
Айтканы — аткан ок,
Агару, чындык ла чике.
Эрмегин онын сес —
Энчилў јўрўмге эс.
Эки тилбек лист —
Энчикпей сакыйт элис. —
Кандый ла јолдорды сен чий,
Кандый ла иште торсо,
Газет сени ээчий,
Кару најындый кожо.

ТӨРӨЛ ЈУРТЫМА

Удап та калган болзо,
Улуста куучын бар:
Эмдиги ойлордўн озо
Эски, караңуй айылдар...
Откўўр мистў курч бычак
Ўзөктўрин журап, керчеген.

Откөн жүрүмде шыра-чак,
Олүм — ончозы бичилген.
Камнын манжагын ээчий
Кату андазын журалган.
Жаман жүрүм, ээ чын,
Жаранар деп кем сананган?
Же салымы кыска да, чирип,
Жемирилтир өзөктөр.
Же улу чындыкка јендиртип,
Жерден бартыр «көрмөстөр».
Кара, эски, соок айылдар
Караңуйга ташталды.
Жаңгырып жылдар-айлар,
Жаңы жүрүм башталды.
Калыгымда иштенкей колдор,
Карыкчалын ол ундыган.
Менин журтымнан ончо јолдор
Москвага ууланган.

СЕМЕН ДАНИЛОВ

А. М. Горькийдин адыла адалган РСФСР-дин Государственный сыйынын лауреады Семен Петрович Данилов 1917 жылда 20 мартта Туулу райондо Мытах наслегте јокту крестьян кижинин билезинде чыккан. Ол Якутскагы педагогический институтты ла Москвада Горькийдин адыла адалган Литературный институттын Бийик литературалык курстарын божоткон.

С. Данилов 1937 жылдан бери бичип баштаган. «Куучындар» деп баштапкы бичиги 1945 жылда, баштапкы үлгерлик бичиги — «Менин төрөлим» 1949 жылда чыгарылган, онон бери одуска шыку бичиктери кепке базылган. Онын бичигени орус тилге көчүрилип, Якутскагы ла Москвадагы издательстволордо элбеде чыгарылган. Онын үлгерлери

могол, япон, француз, англичан, немец тилдерге көчүрилген.

С. Данилов якут тилге Пушкинниң, Лермонтовтың, Мицкевичтиң, Шевченконун, Крыловтың, Горькийдин, Гайдардын произведениелерин көчүргөн.

С. Данилов — Якут АССР-дин Верховный Совединин Президиумынын члени, РСФСР-дин писательдеринин Союзынын ревизионный комиссиязынын члени, КПСС-тин XXIV съездинин делегады.

Жарлу писатель С. Данилов — республикада өткөн литературный мөрөйдун эки такып лауреады, ол Иштин Кызыл Маанызы орденле, медальдарла, РСФСР-дин Верховный Совединин Президиумынын Күндүлү грамотазыла кайралдаткан.

Бир кичинек
 Тегин ле городто
 Волга јанында
 Бир уулчак чыккан...
 Адазы — Илья,
 Энези дезе
 Орус атла
 Мария деп адалган.
 Апрель болгон...
 Серкпенинг шагдары
 Шыгырап, шыгырап,
 Јасты уткыган.
 Којойым улус
 Кудайга бажырып,
 Крестенип, эстеп,
 Серкпеде турган.
 Јаңы ла чыккан
 Јаш баланын
 Јаан мандайын
 Күн јарыткан.
 Көстөри дезе
 Якуттын көзиндий,
 Чичкечек бүдүп,
 Сурлажып јаткан.
 Бу уулчак биске
 Јайымды берерин
 Якут албаты
 Кайдаг ол билген?

¹ Сахалар — якут улус бойын саха деп аданып јат.

Олор жангыс ла
Кудайга мүргүп,
Аба жышла
Аң истеген...
Коронду жүрүмин
Ундып койорго
Којойымдар экелген
Коројон јуткан.
Элен-чактарга
Тундраны керип,
Эзен артарга
Шыралап ла јаткан.
Сибирьдин улу
Лена суузы
Калын тоштын
Алдында јажынган.
Түндүк тошту
Тенгиске јетире
Түндү-түштү
Комудап аккан...
Калын-калын
Кар үстінде
Карарып калган
Чум¹ туратан.
Карануй, түренги
Ол чум ичинде
Кызарып, өчөмик
От күйетен.
Алан ачык
Телкемдер үстінде
Ай чыгала,
Эрикчел туратан.
Фитили божогон
Јарыткыш чылап,
Өчөмик-өчөмик
Јарыдып туратан.
Кожонгы токтобос
Куйунды өткүре
Којойым-мекечи
Бистерге келетен.
Россия јерінде
Волга јанында

---

¹ Чум — якуттардын чадыр айылы.

Уулчактын өскөнин
Якуттар билбеген...
Жайымга жүткүп,
Ларыкты сакып,
Жазына якуттар
Жүрүмгө жүткүгөн.
Орой түндерде
Одунын жанында
Олонхо чөрчөгөн
Олор чүмдеген...
Же бүгүн якуттар
Ленанын жанынан
Волга сууга
Алкыжын жетирет.
Ыраак Түндүктө
Ырысту журтаган
Бистерге Россия
Жууктай билдирет.
Ленин... Ленин...
Ленада жас.
Жүрүмнүн жолу
Биске эм ас!
Апрельде чыккан
Ильичтин күни
Якут жеринен
Качан да ашпас!

ЯКУТИЯНЫН ЖАЙГЫ ТҮНДЕРИ

Якут кылыштын
                                мизиндий курчыган
Эңирги тагдактын
                                изи чийилет.
Онын жаркыны өчөрүн
                                сакыбай,
Эртен туранын
                                тагдагы бийелейт.
Уйуктап турган
                                карануй аркалар
Улаарып тургандый,
                                туманга тартылат.
Жаркынду жылдыс
                                көлдөрдөн көрүнип,

Такталган жолды талдабай,
 ак жалаңла барадым.
 Таныш төнгө чыгала,
 таң аткана турадым.
 Агуна кушты айкап,
 «Коркыба!» — деп айдадым.
 Агару карга бастырган
 жериме мен кайкайдым.
 — Агуна куш, бери кел!
 Эбире экү көрөли.
 Айланган карды бис уткып,
 ак санаалу жүрели.
 Јерибистин үстинде
 жеңил изис арт калгай...
 Јебрен-јебрен карагай
 јерибисте шуулагай.
 . . . . .
 Оок балдар каткырып,
 ойноорго жолго келгилейт.
 Апагаш турна куштардый,
 баштапкы кар бийелейт...

АК ТУРНАЛАР

Бүгүн түнде
 түш јеримде
 Ыраак кару
 Талада эмтирим...
 Јажарып калган
 сегис төнгө үстинде,
 Јайканыжып турган
 тыттардын алдында,
 Түженип јатсам,
 Мен јеримде эмтирим.
 Јайдын јаркынду
 Јылу күндери
 Јаранып алала,
 јеткилеп келтир.
 Түштүктөгө ала
 түндүккө јетире
 Түмен чечектер
 јылуга сүүниптир.
 Мөнгүн тошту
 Көлдөр суркурайт,

Жалаңдар үстинде
Солоңы турат.
Айаң ачык
        ачылган јеримде
Ак турналар
        кожоңы торгулат.
Канадын јайып,
Каңкайып келип,
Кайран якут
        јеримди мактайт.
Эми јытанган
        палатада јатпай,
Эмди ле јеримде
        мен болзом кайдат!

Түш јеримде
Кожондоп, кожондоп,
Чечектеп јаткан
Јеримле барадым.
Ак турналар
        кожоңын тыгдап,
Амадап, неге де
        сүүнип турадым...
Ойгонып келзем —
        ойто ло палата.

Онтогон улустың
Ұндери угулат.
Ак турнадый,
        ак халатту кыс
Араайын келеле,
        јанымда турат.
Күлүмјилү көзиле
Меге көрөрдө,
Күн чалыган
        немедий бодолды.
Оноң ло бери
        оору бойыма
Ак турналар түжелер болды...

ЧАЧААНЫ

Кардый јымжак үнингди
Угадым мен, Чачааны.
Кожоңын коо, сөстөрин кару,
Чачааны.

Сыргалжынды тўс сынду,
Сыбыскы ўндў Чачааны.
Чукот тилин жаражын,
Чачааны.

Жайым куштый кожондоп,
Нени айдадыг, Чачааны?
Көөркийинг, байла, ырысту,
Чачааны.

Ол көөркийдинг ордына
Мен болзом чы, Чачааны!
Элен-чакка мен болзом,
Мен болзом чы, Чачааны!

Кардый жымжак ўнингди
Угар эдим, Чачааны.
Кожонгынды качан да
Ундыбас эдим, Чачааны!

СТАМБУЛДА

Стамбулга једип келген бойынча
Хикметти узак сананып турдым.
Јүрүмненг ол барардын барганча
Најым болгон деп бойымда айдындым.
Якуттын уулы ла турктын ойгоры
Орус тилле ондожып јүретенис.
Москва алдында јолдорло базып,
Акту сөстөрис айдыжып алатаныс.
Элден баштап мениле билижип,
Јаш баладый јаан сүүнген эди:
Якут тилим турктын тилиле
Јагыс болгонун кайкаган эди.
Төрөл јериненг ыраакта поэт
Бажын эгип, меге эгчейген:
«Менин айлым — сенин айлыг,
Семен-бей, эжигим ачык» — деген.
Эмди онын јерине келдим.
Эне јерин ол јажына санаган.
Канча кару, эрке сөстөрлө
Оны адап, бичиген, уткыган!
Город меге таныштый көрүнет,
Поэттинг айтканын эске аладым.

Алтын Мүүс деп адаган булунгнын
Жанында турган мечетьти таныдым.
Улу поэтий улуска карузып,
Көп улусты бодоп танийдым.
Кем де таштар оодып иштенет:
— Керем ол! — деп айдып турадым.
Ижи түгенбес энелер иштенет,
Турк кыстар кайдаар да барат.
Бистинг ле эје-сыйындар ошкош
Көөркийлер деп, ичимде томулат.
Турк калыктын кунукчыл кожоңы
Эт-каныма жымырап өдөт.
Жаантайын уур жадынын көрүп,
Ачынадым... ыйым да келет.
Кайран Назым не мында эмес?!
Кандый мындый салым деп айдар!
Калыгын билген, төрөлин сүүген
Калапту эрди жылыйтып, кайттыгар?
Эрмеги жаңыс турк агалар,
Эзен де сураары энделип калган ба?
Айылдап келген айылчыга, тагмалар,
«Салям» деп айдары садулу болды ба?
«Бистинг Стамбул — слердийи ол» — деп
Жаңгаарды жаңдап, не айтпайдаар?
Көрбөгөн, укпаган улус ла болуп,
Көңкөрө көрүп, не ырайдаар?
Якут тилимди жакшы ондогон
Назым Хикмет — улу нөкөрим!
Ачык-жарык айдыгар, турктар,
Түңгей ле тилеерди мен билерим.
Жокту да кийинип, аштап-суузап та
Jүргенеер слерде бар ла болтыю.
Городоор слердинг жараш та болзо,
Орооноор ошкош шыралу эмтир.
Шымыранып та болзо, Назымнын адын
Адаарынанг слер коркыйдаар.
Жаң туткандар оны истеген,
Je слер бойоор, калак, кайттыгар?
Хикмет, Хикмет! Эне јерингнен
Эмди бисти кереп апарар.
Албатыңды көрүп, айылдап та јүрерге
Күч эмтир јерингде, канайдар.

МАЙ

Кар алдында ак күртүктөр ойноды.
Тундра кожо тындаланып, тымыды.
Кызыл төштү кушкаштар учкулайт,
Лем бедреп, жегестерде баскылайт.
Чарчагадый ачу сооктор жылыжат.
Чанакка жеккен ийттерибис кыгзыжат.
Качажып, салкын кенетийин айланды,
Карла јунунган күн чыгып, кызарды.
Ак-кийиктер бозуларын эчидип,
Күнөт јерди көстөгилейт, эригип.
Тенгери дөөн ыш көгөрүп, чөйилет,
Яранга деген айлыстан көдүрилет.
Эй, нөкөрүм, чай изидип ичелик!
Бу күнди койу чайла уткыйлык.

* * *

Јүс түмөн јоруктарда јүрүп,
Јүзүн-башка талалар өткөм.
Өксүүр, жабызак јолдорло мендеп,
Өргөөлөргө дө, үкпектерге де киргем.
Јалакай улусту бу јолдордо
Јажырбай адымды айдып беретем.
Төрбөнзишкен јилбиркек јолдошко
Төрөл јерим Якутия дейтем.
Учуры кеен сөс уккандый,
Улустардын чырайлары јарый түжер.
Кару јонымнын колынан туткандый,
Кайран Якутияда болгондый сүүнөр.
Најылык ла јылу колдорын сунгулап,
Нак јурттарына улус кычырар.
Јанында олардын солундар куучындап,
Јарлу анчыдый якут отурар.
Акту јүректен күүнимди айтсам,
Алмаз-эрјине сыйлап бергемдй.
Аян-бүктөрле нөкөрүмди айса
Араай јединип Якутияла өткөмдй.
Бу тушта јериме тыгыда эригип,
Јаба иштеген улузымды ондойдым.
Буурыл тайгаларды јүрегимде эркелеп,
Јакут албатымла учы јок оморкойдым.

Мен кенете канатана бергемдий.
Мун јолдордын јоболтозын јендеп,
Арып-чылаган бойым мендеп,
Айдары јок бай талага келгемдий.
Канаттар кенете өзө бергендий.
Кайдаар ла көрзөм, көк-чаңкыр тегери.
Јүрүмим јенгил болбогон эди,
Јүс амадуларыма бүгүн јеткемдий.
Кенете мен канатана бергемдий.
Болоттый кызыган санаамды ундытпай,
Болгон јерге күүндеримди ычкынбай,
Кеберлер ажыра бичип ийгемдий.
Канаттар кенете өзө бергендий,
Кайкамчылузы сан ла башка!
Байрамда јыргайла, баатырлык маргаанда
Баштапкы јерди алып ийгемдий.
Кандый јакшы! Кандый макалу!
Кайдан бу, неден бу?
Сен мени бүгүн «көөркийим» дедин,
Онын учун мен, байла, тын сүүнтирим.

ЛЕОНИД ПОПОВ

Жарлу якут поэт Леонид Попов 1919 жылда Сунтар аймакта Арылан наслегте үредүчининг билезинде чыккан. Ол Якутскагы пединститут-тын ла А. М. Горькийдин адыла адалган литературный институттын бийик курстарын божоткон. ЯАССР-дин үредү Министерствозында «Кыым» газетте, издательстводо иштеген. Эмди ол «Хотугу сулус» журналда иштеп јат.

Ол 1937 жылдан бери бичип баштаган. Онон бери јирмеден ажыра бичиктер чыгарган. Онын үлгерлери ле кожондоры орус ла өскө дө тилдерге көчүрилген.

Л. Попов якут тилге Б. Полевой-дын, А. Фадеевтин, Н. Гогольдин бичигенин көчүргөн. Ол ордендер-ле, медальдарла кайралдаткан, 1964 жылдан КПСС-тин, 1944 жылдан бичи-чилер Союзынын члени.

Je жүрегин качан да
чечектезин деп.
Кереес Якутиям,
сеге быйаным.

Кару Якутиям,
сеге алкыжым,
Алдында јолын
ойгортконын учун.
Тошту талайлар
тожы кайылып,
Јарадына јылу
толкулар согулар.
Кара јыштар
колтугы ачылып,
Кеен городтор
јеристе мызылдаар.
Кеен јолынды
билгенин учун,
Кару Якутиям,
сеге алкыжым.

Якутиям менин,
сеге быйаным.
Качан бирде
јажым түгензе,
Тууган калык
чебер көдүрип,
Адалар јажаган
алтындый јерге,
Алмаз күн айланган
күмүштий јерге,
Шыралу үйелер
јажаган јерге,
Ырысту үйелер
јажайтан јерге
Адалар јангыла
јууп салар.
Якутиям, быйаным —
јүргеним учун.
Кайран Якутиям,
кереес быйаным!
Јенгил једимдер
билбегеним учун!

Кижининг салымы
                                учурын оңдоп,
Килемји улуска
                                эткеним учун.
Акту жүректен
                                ат-нерен тудуп,
Jetкерди танып,
                                jobолды женип,
Jaнгардын учурын
                                билгеним учун.
Jиит сенин
                                ырызын, салымын
Jaнгарыма менин
                                тын берген учун,
Kайран Якутиям,
                                үргүлжик быйаным!

ОНЫНЧЫ КАТУ¹

Онынчы кату.
Jaнгыс ла алмаз
Jер үстинде андый
Kату болуп бүткен.
Oго канайып та
Jедерге амадаза,
Je эм тургуза ого
He де жетпеген.
Онынчы кату.
Jебрен өйлөрдө
Jер-женес бүдерде,
Jенестиген тайгалу
Якутия жеринде
Oл туу көксинде
Tөзөлип бүткен.
Mиллион тонн
Уурлар оны базырып,
Mун градус изүлер
Oны кызыткан.
Онынчы кату.
Oл якут калыкта
Бузулбас су-кадык,

¹ Онынчы кату — катузы аайынча алмаз эн бийик, онынчы жерде туруп жат.

Бүгүлбес кылык-јаг:
Алтан градус соокто
Ак-кийик чанактап,
Албатым менин
Куйундый шунгукан.
Январь айдын
Орт-јалбыш соогы.
Ртуть та јара тонуп,
Дробь болуп тоолонор.
Вйлаган кижинин
Көзинин јаштары
Алмаз тожычактар
Болуп төгүлер.
Онынчы кату —
Ол чыйрак алтамдар.
Тайгада беристе —
Јүстер, мундар.
Је менин албатым
Јаспас, аспас.
Ай бажында тайгадан
Алулу ол чыгар.
Бисте јатканы —
Јенил јүрүм эмес:
Јайгыда — томоноктор,
Кышкыда — сооктор.
Је јангыс ол кату
Алмаз та эмес,
Онынчы ол кату
Албатымда болор.
Онынчы кату —
Ол корон соокторды
Јенип, тайгага
Јас келгени.
Онынчы кату —
Ол бек јүрегис
Бу јерди изидип,
Тирү эткени.
Јакут алмазыс,
Сен неден де кату,
Ончодон бек учун
Сен неден де баалу,
Кайран үлгерим,
Кару кожоным,
Кара јангыс

Бир сурак
Мен сенен сурайдым:
Албатыс чыдалын,
Алмазыс чыдымын —
Онынчы катуны,
Ончодон баалуны
Качан да, качан да
Ал жүр деп алкайдым.

КҮН

Чактарга изү күй, күним!
Чокторың жылу тий, күним!
Күн чыгардагы ару, јаш,
Күрееленген тагдак јараш!
Јалбырап, јаанап тегериде,
Јаркынын күн төмөн төгөт.
Ойгонып келген телекейде
Ойто ло жүрүм көйлөйт.
Эңир киргенче эркезин —
Эне јерди ол сыймайт.
Эң ле ару күлүмјизин
Эртен турадан ого сыйлайт.
Түнди сүрери — ижи,
Түргендейт, ол мендейт.
Ак-јарыкта кижн
Амыр-энчү јатсын дейт.

ЧАЧЫҢНЫҢ ОДЫ

Чачыңнын одында ыш јок.
Кажы, бери јууктатсан
От-чачыңды!
Мен јангыскан, меге соок;
Јылыдып алайын алаканымды.
Ол нак жүрүм ойто болбос деп,
Өскө дө от болзо, канайдайын деп,
Мен араайын
Санааркайын.
Эх, улустар, улустар!
Је кайттыгар?!
Мени ыраак талада
Өскө келинди сүүди деп,
Онын бүткнр кулактарына
Коптоп-шымырап айттыгар.

Эмди дезе өскө кижиге —
Куучынчы, жардак, таларкак —
Сениле кожо ол өйдөг берди.
Чачыннын ару одын, калак,
Ол уурчыдый менен апарды.
Же мен согушка чурап калыбайдым.
Мен коруланадым.
Улгерлерим тымык.
Мен сенин чачыннын кереес кылын
Сабарыма ороп отурум,
Тымып.
Кыска өйдин бу ачузын,
Жүрүмнүн кичинек шырказын
Унчукпай өткүр керсүлү.
Урдаттырган тойум учун
Сен меге жажына төлүлү!

СӨС ИЙДЕЗИ

Сөс ийдезиле кейден де
Армакчы катабай! — дежет.
Сөс ийдезиле түрмени де
Ачып албай! — дежет.
Сөс ийдезиле келиндерди
Бактыарын! — дежет.
Сөс ийдезиле телекейди
Башкарарын! — дежет.
Сөс учун мен согушка,
Өштүлөргө оч камылткам.
Сөс учун мен турушка,
Өгүс тууларды жайлаткам.
Жаштан ала мен сөсти
Бойымла кожо алжүргөм.
Жараш ла төрөл тилисти
Божобозын деп кичеегем.
Барып-барып бир күн, байла,
Токтобойтон жүрек соор.
Бакпырымнан сөс бадала,
Торгулала, тым болор.
Өнөтөйин сөсти тиштенип,
Суу ууртанып жадарым.
Өлүмди эр кижиге чилеп,
Унчукпай уткып, ыраарым.

СОФРОН ДАНИЛОВ

Җарлу якут бичиичи Софрон Петрович Данилов 1922 җылда Туулу районодо Мытах наслегте јокту крестьян кижининг билезинде чыккан, педрабфакта ла Якутсктагы педагогический институтта үренген. 1941—42 җылдарда ол јууда турушкан. Онон ол Якутскта радиокомитетте иштеген. 1949 җылдан бери «Кыым» газеттин корреспонденти, Якутсктагы издательствонун редакторы. Эмди ол «Хотугу сулус» («Түндүк җылдыс») журналда иштеп јат.

С. Данилов литературага 1938 җылда келген. Онын төс произведениелери: «Советский Союзтын Геройы Ф. Попов» деп очерк, «Сенин нөкөрлөринг», «Төрөл аласта», «Василий Манчары» деп повестьтер, «Якуттардын адынан» деп драма, «Јүрек согулганча» деп роман. Бу

романды орус тилге көчүргөни
критиктер бийик баалаган.

Софрон Даниловтын көчүрөөчү
ады база жарлу. Ол якут тилге Н. Г.
Чернышевскийдин, А. Островский-
дин, Лопе де Веганын, Л. Пантеле-
евтин бичигендерин көчүргөн. Онын
көп произведениелери орус тилге
Якутска ла Москвада чыккан.

Софрон Данилов П. А. Ойунский-
дин адыла адалган республикалык
литературный сыйдын лауреады. Ол
«Знак Почета» орденле, көп медаль-
дарла кайралдаткан.

Софрон Данилов 1969 жылдан бе-
ри КПСС-тин, 1949 жылдан ала
СССР-дин писательдеринин Союзы-
нын члени.

Көп жылдарга улай најылашкан антыгарлу нөкөриле кижии артажар, агаштын салаалары чылап, жажына айрылыжып барар эмтир. Андый учурал менин бойымла болгон. Је ончозын ээчий-деечий куучындап берейин.

Ада-Төрөл учун Улу јуу башталарынан бир жыл озо бис, үч нөкөр, Якутскта орто үредүлү заведениелерди божодоло, иштеерге бойыстын төрөл районуиска келгенис. Јуртхозяйственый техникумды үренип божоткон Ермолаев Васяны јер ижинин бөлүгине зоотехник эдип ийгендер. Семенов Коля — финансист — сберкассанын заведующийи болуп алган. Мен, педагогический училищени үренип божоткон кижии, албаты үредүзинин бөлүгинде инспектордын јамызын алгам. Чынын айтса, мен јиит, ченемелим јок деп шылтактанып, бу иштен тын ла мойношком. Је менин јайнуумды керекке алгылабай, приказ чыгаргандар. Анайып, көрөр-угарга јеткелекте, мен үредүчилердин үредүчизи боло бергем. Је куучын онызы керегинде эмес...

Бис үчү јетијылдык школдо үренгенистен бери најылашканыс. Бистин најылыгыс, јуугыс Якутскта там тынгыган. Суббот эмезе воскресен күнде бис кыйалта јогынан туштажып, киного эмезе театрға баратаныс. Кыстардын да кийнинен кожо јүретенис. Бис үчүнүн өмөлигис бек болгон.

Районнын төс јуртында бис јаан эмес кыпта јатканыс, је биске ол талчы деп билдирбеген. Бис жагыс ла иштин ойинде айрылыжатаныс. Бош ойисти кожо өткүретенис. Кыстар бисти «үч танкист» деп адагылап алган. Слер ол өйдөгү јарлу кожонды ундыбаган болбойоор?

Мен бодозом, јуук кылык-јанду улус ончолорынан бек на-

жылажат дегени төгүн, чек жастыра неме. Көп сабазында бой-бойына түгөй эмес улус артык најылажып жат. Арбанчак, керишчен киж и андый ок кыыран, кыйгас кижиле жуук најылар болгонуң слер кайда, качан көрдөөр? Жараш үй кижиде жараш үүре болбойтон деп тегиндү айдылган эмес ине.

Бис үчү бой-бойыска чек не де жанынан бүдүштеш эмес болгонуң. Бийик эмес сынду, жатпак ла бырчыт бүдүмдү Вася көп эрмек айтпас киж и болгон. Ол кере түжине де унчукпай жүретен. Же оның унчукпазы кижиниң сүрин баспайтан. Васяга не-не жарганда, ол күлүмзиренетен эмезе жалакай каткыратан, кандый бир неме күүнине келишпегенде, кабагын чукулду жемире көрөтөн. Көп сабазында ол тушта улуска жарт эмес «шыы-быргы» деп сөсти тuzаланып туратан. Же бу сөсти ол кандый үниле айтканынан бис оның мактап эмезе жектеп турганын жазым жогынан билип ийетенис. Район ичинде Вася жеңил атлетика жанынан макка кирген. Жүгүриш, калыш аайынча ого кем де теңдежип болбойтон.

Коля сырсак ла узун сынду болгон. Васяга көрө, бу киж и саң башка калырууш, түгенбес эрмектү болгон, кезик аразында кейкебизини өйи-кеминен ажа бергенде, качан да болбогон неме айдып отурар. Эрди-тили амыр билбейтен. Мыныла коштой Коля жакшынак бийечи ле сүрекей жакшы кожоңчы болгон. Тыш бүдүжинен де көрзө, ол менен ле Васядан кеберкек, артык бүдүмдү болгон.

Жиит тужының жаңы аайынча эгирде бис кыстарга айылдап баратаныс. Ичкери алдыста жаантайын Коля базып отуратан. Оның кийнинен мячик чилеп секирип, Вася мендейтен. Мен ончолорының кийнинен базатам.

Бис анайып омок-сеген, сүрекей нак бир жыл жүргенис. Лайгыда бис Васяла экү отпуск алып, бойыстың айыл-журтыска барала, төрөөн-тугандарыска өлөн эдижип берерге турганыс. Коля чөлөө өйин Якутсктын жуугында амырайтан турада өткүрерге жазанып алган. Бис атанарга белетенип, тың шакпыраганыс, же ол өйдө жууның күкүрти жызырай берген. Бистин ончо пландарыс бузулды. Улусты черүге алары башталган. Мен ле Вася комиссияны өдүп, черүде турарына жараар дегенин угала, удабас атанар учурлу болгонуң. Коляны эм тура артызып койгондор: көзинен жарабай калган. Оның сол көзи чала кылыр болгон, очка жогынан ол коомой көрүп турган.

Эмди отпускка атанар ордына бис чек өскө жорукка шыйдынып тура бердис. Төрөөн-тугандарла, көрүш-таныштарла туштажып ла эзендежип аларына биске үч күннен берилген.

Төрөлистен атанар алдындагы күнди — 1941 жылдын 3 июлин мен эмди де бир де эмеш ундыбагам. Изү аяс күн болгон. Бийик чаңкыр тегериде булут деген неме чек жок. Чечектердин ле

тыттардын жыды шингип калган койу кей кижинин көксине эм-томдуй урулып, бастыра эди-канын сергидип турган. Ыраакта, изүге жиргилденген тумарыкта, учы-куйузы жок агаштар көгөргөн, телкем жалаңдар жулукту чокум көгиле кижини бойына тарткан. Чыйрак бутту аңдар ла анычактар, түрген канатту куштар ла куш-каштар — ончозы түби жок тенгериден элбек жайылып турган жакшынак жылуга мылырап унчукпай, тым болуп барган. Айландыра кандый да аңылу тымык турган. Керек дезе агаштын эдегинде де бир кушкаштын үнин укпазын.

Кайда да мынаң ыраак-ыраакта, күнбадыш талада, мундар тоолу орудиелер күркүрөп, городторды ла журттарды жемирип, жалаңдардын ла бүктердин көк-жажыл өзүмдерин кара кубал эдип турганына бүдерге де, ол керегинде сананарга да күч болгон...

Бистин районнын төс журты телкем тепсенде туруп жат. Онын түштүк жанында, кырлаңда, койу четтин ортозында, жакшынак ак жер бар болгон. Столдын үстиндий түп-түс агычак жаскыда быркырууш чечекле бүркелип, кижинин көзүн сүүндиретен. Чечектер чоокырланып турган. Сары чечектер ыраагынан алтын учукла сырыган кебистий көрүнгөн. Эбиреде кандый да тын салкын калаптанза, агычакта жаантайын тым ла амыр болотон.

Бис анда чыйрагысты көргүзип, баштактанып, агаштардын көлөткөзинде сананып жадатаныс. Бис агычакты школдо үренип турарыста табала, оноң ло бери оны ундыбай жүргенис.

Черүге атанардан бир күн озо бис азык-түлүк алып алала, бойыстын сүүгөн жериске барганыс. Мында ончозы ол ло бойы болгон. Жаңыс ла бисте азыггы каткы, жыргал жок болгон. Бүгүн бис бого, айса болзо, калганчызын жуулганыс деп, кажыбыс ла сананган. Бу шүүлте кокурга жай бербей, аржанынан ал санаага түжүрүп турган.

Анчадала Колянын бүдүш-бадыжы тын кунукчыл болгон. Кандый да болзо, бис Васяла экү атанып жадыс. Коля дезе жаңыскан артып турган.

— Слерге неме беди — слер экү! — деп, ол кунукканду айткан. — Мени дезе жаңыскандыра апаргылаар.

Энгиргери бис агаш ортозынан коп-коо чаал тыт казып алала, агычактын ортозына экелгенис.

— Бистин чаал агажыс бу күннин ундылбас кереес темдеги болзын! — деп, бис жөптөштис. — Бистин үчүлебистин жуудан эзен-амыр жанып, төрөл жеристе туштажарыстын кереес темдеги болзын.

— Эм тургуза сен мында артып жадын, бистин отургускан тытты корып тур, жакшы кичее — деп, бис Коляга жакыганыс. —

Бого келген ле сайын нөкөрлөримле тушташтым, куучындаштым деп бодоп жүр!

Коляны черүге база алгылаза, бистин ортобыстан озо жанып келген кижиге тытты көрөр учурлу. Бис жок тушта чаал агаш сынып эмезе кургап калза, нажылардын озо келгени ол жерге жаңызын отургузып койор. Уч уулдын бузулбас, бек нажылыгынын темдеги болуп, мында бистин агажыс кыйалта жок өзөр учурлу! Бис анайып жөптөжип алганыс.

Луу божогон кийнинде кажы ла жылдын үчинчи июлинде, бис кайда да болзоос, жүрүм-салым бисти кайдаар да таштаза, — бис агажыстын жанында туштажар учурлу. Учүбистин бир-бирүзи жуудан жанбаза, эзен арткандары үчинчи июльда кыйалта жогынан бого келгилеер. Бистен бир де кижиге артса, ол корогон нажыларын эске алынып, бу күнди агажыстын жанында өткүрер.

Бис чаал тытты күреелей туруп алып, колдорыстан бек тудуныжала, бистин кемибис те сөзүн качан да буспас деп чертенген. Бу акту жүректен берген черт болгон.

Бир неделенин бажында бис Васяла экү төрөлистен ыраак жерде болгоныс. Неме билбегенистен улам бис жаантайын кожо болорыс деп бодогонус. Ле Иркутскта бисти эки башка эшелонго баштап апаргандар. Айрылыжатан ой жеткен. Элден ле озо бис айлында арткан нажыбысты, Коляны, эске алындыс. Коля керегинде куучындажып аларыста, сыныс жеңиле бергендий болгон.

— Оны база аткара берген болбозун? — деп, Вася айткан.

— Болзо болор! — деп, мен жөпсиндим.

Вагонго кирип тура, Вася тепкиштин үстүгү баскыжына кезек ойгө токтой түжүп, туткадан бек тудунала, тазада кайчылап койгон бажын мен жаар бурыды.

— Алеша, анда бистин тыт кандый туру не? Өзөт пө айса чалдыгып калды ба? — деп, ол шымыранып сурады.

— Озүп жат! — деп, мен бүдүмжилү айттым. — Чалдыкпас! Коля онызына жетирбес!

Паровоз күүлөп ийди. Буферлер чатылдажып калды.

— Чалдыкпайтан ла болзо... Лажына жажарар эди!

Васянын калганчы сөстөрүн эрдинин кыймыктаганынан ондо-дым. Коштой өткөн поезддин күзүрти онын үнин тундуруп ийген.

Луунун төрт жылы кийнинде артып калды. Ол миллиондор тоолу улустын тынын апарган, миллиондор тоолу кеен ижемжилерди, жаркынду күүндерди ле амадуларды жоголткон, кубал эдип койгон. Луудан бистин Вася нажыбыс жанбаган. Ол Днепр сууны кечер тушта өлгөн. Ижемжилу, антыгарлу нажыбыс жаңыс ла сажыжыста арткан, онын фронттон ийген бир канча письмолоры ла ада-энезинин көстөрүнүн жажынан чернилазы жайылып калган похоронный арткан.

Мени черүден төртөн беш жылда божоткондор. Баштапкы июльда дезе мен төрөл жериме жеткем. Жүрегиме жуук бу жерди эки күн жогынан төрт жыл көрбөгөм ине.

Коля мени жылу, сүүнчилү уткыган. Бис атанган кийинде жаан удабай оны райисполкомнын финансовый бөлүгинин заведующийи эдип койгондор эмтир. Коляда бронь болгон, онын учун военкомат оны шакпыратпаган.

Ол эгир, мен келеримде, бис Коляла текши көрүш-таныштарыстын айлында туштажып, ойдн макалу өткүргенис. Најым айыл-журтту болуп калтыр. Бала-барка кожулган. Бойы бачымдабас, көрүмжилү кижн боло берген. Семирип калган. Пиджагынын алдынан ичи чарбайып келген.

Бис Васяны эске алынып, кородойло, ичип ийгенис.

Мен төрөөн-тугандарымды көрөргө энчикпей, эртезинде олорго атана бергем. Же үчинчи июльда таңары жуукта ойто ло районнын төс жеринде болгом. Ой тогус часка једерин сакып ала-ла, Коляга јолугарга көндүрө ижине бардым.

— Качан барарыс? — деп, экү бойыс артарыста, сурадым.

— Кайдаар? — деп, ол кабагын кыймыктатты.

Најымнын кайкаганын мен баштап тарыйын онын кокурларынын бирүзи деп бодоп калдым. Же најым бу учуралда кокурлабаганын удабай билип алдым. Ол чын ла кайкаган. Бис кайдаар баратканысты сагышка алынарга албаданып, Коля маңдайын жуурып, кабагын да жемире көргөн. Сананып тура, ол јиткезин тырманып, менин айдып береримди сакыган кижн чилеп, мен јаар бурулу көргөн. Мен најыма онын ичкери алдында столдын үстинде јаткан перекидной календарьдын листогын көргүзип, «көрсөн» дедим.

Бойынын нени де темдектеп бичигенин бедреп, Коля бир канча страницаны олдоп-солдоп ачып көрди. Ийиндерин кызынды.

— Бүгүнгн күнди лаптап көрсөн! — деп энчикпей айдала, өкпөөрип, кабинеттин ичнле баскындай бердим.

Не керегинде айдып турганымды Коля ондобогоны јарт билдирген.

— Бүгүн — үчинчи июль! — деп тудунып болбой кыйгырдым. — Сагыжыңа кирет пе?

— Эйт!.. Эйе, эйе! Баш ла бол, ундып койтырым!

Је уялар, кызарар ордына најым, јакшы солун уккан кижн чилеп, јиркиреде каткыра берди.

— Бисте не де андый болгон ошкош эди. Јиит туштагы көдүринилү санаа!.. Јастырбадым ба?

«Бисте не де андый болгон ошкош» деген сөстөри кулагымды арай ла тундурбады.

— Алтыдан эрте бош болбозым. Ижим көп!.. Алексей на-

жым, а биске анаар барарга керек пе? Кечеги күнге жетире жааштар жаган. Айла ыраак та. Бис шыйдынып, анаар жеткенче, тун кирер. Ол ордына эгирде меге кел. Бала-баркамла таныштыра-рым. Эмеш ичип, куучындажып аларыс...

— А бис бу күн төртөн бир жылда нени айткан эдис?

— Эйт! — деп, Коля жүзин чырчыйтты. — Лиит тужында айтканын кубулбас неме деер бе? Неме билбес болгоныс... Иштин учында биске кел. Мындый учуралга бир болуштоп коньяк артырып койгом. Жабылу магазинде быыл жаскыда карточкала бергендер. Оройты...

— Жети часка жууктай сени бистин ол жеристе сакыырым! — деп, најымнын эрмегин үзе согуп, кезем бурылала, кабинеттен чыга кондым.

Мен оромды сындай мендеш жогынан басып, Николайдын айткан кажы ла сөзин шүүнип брааттым. Онын кыймыктаганын, колдорыла жагыганын мен кандый да туш, жарты жок немедий көргөм, куба жылангаш эдиме таныш эмес неме тийип тургандый билдирген. Андый да болзо, најым керегинде жаман сананбагам. Ол азыйда да сананбай туруп, сан башка неме айда салатан. Нөкөримнин кылык-жагында ончозы кубулган эмес деп, мен кабинетте укканымнан билип алдым. Мен бойымды ачынчагым, тудунбазым учун арбадым. Нөкөрлөр ортодо канайып болотон эди, Коляла анайып ок токуналу, эптү-нак эрмектежер керек болгон.

Беш час киреде мен тепсеннин түштүк талазын кечире барып, кырланга араай чыккам. Кереес ак жер бу жадыры. Ого жууктап, болгобос жанынан базыдымды араайладып ийдим. Онон токтой түштим. Жүрегим тыгыда согула берди, же онызы кырланга чыкканымнан эмес. Жок! Меге кенете танылу жаанап келген чет агаштын ары жанында бистин колдорыс отургускан бийик коо тыттын төзинде Вася туру деп билдирген. Мен жагыс ла Вася керегинде санангам.

Аралды өдөлө, акка чыгып келдим. Актын ортозы жаар, бис чаал агаш отургускан жер жаар көрөлө, болгобой селт эттим: анда не де жок болгон. Ээн-куру. Жастырган болорым ба? Жок. Көзимди туй тагып та койзо, бу жерди таап алар эдим.

Мен актын ортозына чебер басып барып, эңчейеле, жарымдай чирип калган төгөжөк көрүп ийдим. Бистин чаал агажыс ту кажы жерде кургап калган. Ол отургускан ла жада чалдыккан болгодый. Тыныгалак чичкечек өнин дезе мында отоп жүрген уйлар сындырып салган.

— Ийтти сени! — деп, мен атыйланган бойымча үнденеле, түүнген жүдруктарымды өрө көдүрдим. — Айдарда, сен андый ба...

— Ангам азып, нени эдерин билбей, бистинг тазылданып өспөгөн тыт агажыстын төнөжөгин айландыра тегин ле базып жүрдим.

Баштапкы катап туштажарыста, Николай агажыс керегинде суракка каруун шак онын учун меге удур кәрбөй, бүдүнбей, мендештү берген туру ине.

— Э-э, өзөт, өзөт! — деген.

Бүгүн ол мени бойынын айлына шак онын учун тын кычырган эмтир! Бис атанган соңында Николайдын буды бу ак жерге бир де катап баспаганы јарт. Бистинг үндерис кулагында серигелекте, ол чертин бускан. Ол бистинг најылыгысты ту качаннан бери балкашка кийдире тепкен. Јаңы ла отургускан тыттын јанында эзендежеристе, бис тын өкпөөрип калган турарыста, ол тоштый соок жүректү турган эмтир. Мыны канайып јартаарын, канайып ондоорын мен билбегем. Мени де, Васяны да бурулабас, онон андый кылыгы учун кем де сурабас, некебес деп бодогон эмеш пе? Јүреги соок по, айса неме керектебези бе?..

Мен кудайга да, көрмөскө дө, сүне-жулага да бүтпей јадым. Је ол тушта мынайып сананып калгам: «Бистинг тыт јажарып, чагана јытту бүриле бойына кычырган болзо, Вася, айса, эмди эрдинде кемзинчек күлүмјилү мениле коштой турар эди...»

Јуртка аткан октый једип, эжикти кодоро тартып, Семеновтын кабинетине кире коноло, онын столынын үстиндеги калын шил орто јудругымла јырс берер экпиндү күүн келди. Бажымда жүзүн-базын санаалар амыр јок айланышкан. Јүрегимде чугул, тарыныш ла короду болгон.

Эмеш токунап, мен Николайды мында сакыыр деп сананып алгам. Ол келзе — керек башка болор. Мен агаштын эдегине базып барадала, агаштардын көлөткөзиндеги јымжак өлөнгө чалкойто јада тұштим. Санааларым кородулу, кунукчыл болгон. Айас чаңкыр тенгериле быјыраш булуттар жүргери кайкалап бараткан.

«Олордын јаражын! — деп, көзимле булуттарды үйдежип, үшкүрип санандым. — Кайкалап жүргүлей берер — бир де ис артпас! Менин үстимде бу жаңы ла булуттар болгонын кем керелеп берер? Николайдын жүрегинде бистинг најылыгыс база кандый да ис артыспаган болор бо?..»

Јүрүмде эн уур неме — најызына мекелеткени. Оштү сени канча да кире кыйназа, онын кыйынына чыдажарын. Оштүден килемји сакыбайтан. Је сени антыгарлу најын садар, таштап барар деп сагышта да сананарга јараар ба? Ого бек иженип, онон жаңыс ла јакшыны сакып јадыг. Онын учун најынын мекези жүрегине анчадала уур болуп јат.

Күн кырга јапшына берди. Тыттын көлөткөлөри узады. Николай келбей турган. Мен калас сакышка чыдашпай бардым. Бу

өйдө агаш ортозынан Николай чыга конгон. Колына азык-түлүктү тестек сумка тудунып алтыр. Ол, бир де неме болбогон чылап, нак күлүмзиренип ийди.

— Алеша, мен мында! Јорго чылап, јорголоп келдим! — деп, ол кыйгырала, мен јаар мендеди.

Мен нени айдарын билбей турдым. Ондобой турган болор бо? Бисти сатканы санаазына кирбеди эмеш пе? Ол Вася керегинде јарык санааны тепсел, оны өдүктин таманындагы балкаштый эдип койгон. Эмезе ончозын ондоп, тегин ле оптонып турган болор бо? Мен унчукпай чукулданып, буттарым јерге кадала бергендий, кыймык јок турдым.

— Узак сакыдың ба? Је, је кимиренбе, најы! Мен чилеп, анайып түрген келетен кижии јок эмей.

Николай эрмегин үспей, сумказынан аш-курсак чыгарган. Онын шүүлтезиле болзо, мен јангыс ла онын эмеш оройтыганына чукулдангадый эмтирим!

— Көрзөн дө! — деп, тижим тиштенгенче айдала, мен Николайды ийнинен тудуп, јүзиле актын ортозы јаар буруп ийдим. — Туку анаар көрзөн!

— Незин анаар көрөтөн? Канайып турун, најы?

— Анда не турган эди?

— О јайла, чындап та дезен! Бистин тыдычагыс кайда барды не? — деп, ол кайкаган кижидий айтты. — Байла, уйлар сындырган... Бу јаска јетире болгон ло эди.

— Төгүндебе! — деп, эрмегин үзе соктым. — Ол төрт јыл мынан кайра чалдыгып калган. А бис не керегинде эрмектешкен, не деп чертенген эдис?

— Болзо болор, төрт тө јыл мынан кайра чалдыгып калды не. Кем онызын билер? — деп, Николай үнденди. — Бого оо јүк бир келерге де, најы, бош јок! Ол ордына тамзыктанып ийели. Сен мени сакып чөкөгөнингди билгем. Уйде ажанбагам. Бөрүдий аштадым! Суйук неме ле курсак-тамак толтыра. Јангыс ончозы соок. Сенин керегинде... Уйде ле печкеден болгон болзо — каарганы да, кайнатканы да болор эди. Ме, најым, коньякты тут. Сени күндүлеер деп, чеберлебей база! Бөгин ач!

Мен јараш этикеткалу болуштопты ала койоло, јууктагы тытка туда бердим. Күннин кыйа тийген чогына шилдин оодыктары јалтырт этти.

— Тайыл мынан, кулугур!.. Тагма!

— Бу сен не, уул, кайттын? Јүүле бердин бе айса эзирик пе? — деп, Николай кыйгырды, јүзи кызарып чыкты. — Кандый да тыдычактан улам тенеерип јадың!

— Тайыл мынан дедим! Тургуза ла! — деп, јудругымды јагып, мен ого јууктап клеетим. — Тайылбас болзон...

Николай сумказын ала койды. Онын көзи тегерийе берген. Мен ого базып келеримде, тескерледи. Байла, менин бүдүш-бодыжым коркушту болгон болор. Онын согында менен туура калды.

— Сен, уул, тын күчүркебе! — деп, ол ыраагынан кыйгырды. — Жууда жагыс ла сен болгон эмезин! Көрзөн оны, канайып ла кылынарга темиккен! Акыр, кийинде килеерге келишпезин!.. Айса, мен сеге керектү болуп каларым!

— Тайыл ары, жыдымар!

Тын чугулданганыма аайлу-теейлү эрмектенип болбой, азыгы найыма жүректе күйбүрөп кайнаганын түгезе айдынбадым.

— Эй, уул, жаманымды ташта деп сурабаганча, мыны мен ундыбазым! Сагыжыгнан ычкынба!

— Кедери тайыл!

Ол күннен ала он жети жыл өткөн. Васяла экүбистин агыста койу байбак бүрлү коо тыт көдүрилип келген. Жаскыда, не ле неме чечектеп өнжиир өйдө, онын төзінде сүүшкендер туштажып турат. Жайгы энгирде бистин тыттын жанында пионерский лагерьден келген балдар оттор күйдүрүп, сүүнчилү үнгүр кожондорун кожондойдылар.

Кажы ла жай сайын, үчинчи июльда таңары жуукта, мен балдарла кожо тыттын жанына келип, күн өксөп чыгарын сакыйдым. Мен балдарга Ермолаев Вася керегинде, бистин найылыгыс керегинде куучындайдым. Же бу куучында үчинчи кижжи жок. Мен Семенов Николайды, ол жердин үстінде жүрбеген, жүрбей де турган чылап, качан да эске алынбай жадым.

ЭКУ

Тундра...

— Слер тундрада болдоор бо?

— Жок.

— Жок? Андый болзо, слер оны ондоп билгедий эдип, канайып жартап берейин? Тундра улуркак, сүрекей жараш та деп айдар эдим. Же ол коркушту да болуп туратан.

Тундра...

Жаскы айас күнде тундранын үстінде тегери ап-ару, чанкыр-зымак-жарык. Айландыра жаткан жерди көрзөн — кар, кар, кар. Куунын канадынды, агарып жадар. Же эртен тура күн өксөп келерде, ол мөнүн, көпөгөш, кыскылтым өңдөрлү болуп, мызылдай берер. Түнде дезе ол көгөрип жадар. Кышкыда, күн жок ту-жында, кар ышка түнейлеш: кубакай-көк.

Тундра...

Кайдаар да көрзөн — кар, кар, кар... Нартага отуруп, бир

күн, эки күн, он, јирме де күнге улай јортып браатсан, тундраның учы-куйузы билдирбес.

Кар ла тегери, тегери ле кар. Шуулап турган агаштарлу тайгалар да, јарык отторлу городтор до, улус та кайда да јок немедий.

Күнчыгыштан согуп турган соок салкын... Айландыра — кар, кар, кар, үстінде тегеринин түбиле чубажып клееткен калың булуттар.

Тундра...

Салкынның екпндери ак карды анан-мынан кодүрип, учурткылап турды.

— Хэй! — деп, карган өбөгөн ак-кийиктерине кыйгырды. — Хэй, хэй!

Ак-кийиктер јоругын түргендедип ийди. Туйгактарының алдынан болчок карлар нартаның үстине чачыла берди.

— Хэй, хэй!

Салкын там ла тыгып клеетти. Учында кар текши куйундалып, кейде айланыжа берди. Тегери көрүнбей барды.

Је карган Тайбаас шуурганды керекке албай, амыр-энчү кожондоп браат:

«Угуп јатсан, тундра. Тайбаас алтан јашту болды дешкилейт. Чын, тундра, мен алтан јашту болдым. Је мен карган эмес, тундра».

Өбөгөн кожондоп, колхозчылардың јуунын ла анда айдылган куучындарды эске алынат. Јиит колхозчы Эрбэхтэй Тайбаас өбөгөнлө мөрөйлөшсин деп айдышкан. Эрбэхтэй ол тужында колыла јангып, карган кижиле канайып мөрөйлөжөтөм деп айткан. Тайбаас коркушту ачынган. Је унчукпаган. Эрбэхтэй мактанчак уул. Андый да болзо, јакшы анчы болордон айабас. Эм тургуза калырагай ла. Эр јажына јеткелек, јиит уул... Бу кижини карган деп айтты! Кем, Тайбаас карган ба? Алтан јашту анчыны карган деп айдар ба? Јангыс ла кыштын баштапкы ойинде өбөгөннин кереги келишпеген. Улус дезе, Тайбаас карыйла, јакшы андап болбой барды деп санангылайт. А, керек беди! Тайбаас карыбаганын ологго көргүзип берер. Сен мени јакшы билерин, чын ба, тундра?..

Тегери көрүнбейт. Је Тайбаас јоругын токтотпойт, кожондоп браатканча.

Нартада јети песец јадат, түги-кылгазы сүрекеј јакшы. Тайбаас чакпы тургузарга ус кижини. Сен салкындап шуулазан, тундра, түнге чыгара шуулазан. Оноң токтоп кал. Тайбаастың база да көп јерлерде салган чакпылары бар. Олорды көрөр керек. Оноң өскө бөрүлер чакпыларга түшкен песецтерден бир де неме артырбас. Бөрүлер көптөй берди. Олорды адар керек. Кол-

хозтын анчылары дезе вертолет сакыгылайт, тенгеринин түбиле учуп, адарыс дешкилейт. Вертолет эмдиге ле јок. Мынан озо анчылар бөрүлерди јойу базып аткылайтанын билбей турган чылап, бир де неме эткилебей јат. Јиит јалку уулдар.

Тундра атыйланып, шуулап ла туру.

Тайбаас кожондоп браат:

«Удабас анчылардын турачагы көрүнип келер. Анда јылу, очокто изү чай... Шуулазан, тундра, түнге чыгара шуулазан. Онон токтоп кал, ак-кийиктерге килезен. Олор үч конокко улай онду откорылбаган. Турачактын јуугындагы јенгестен неме арпаган. Ыраагында откорзо, јеткер болордон маат јок — бөрүлер».

Тайбаас ак-кийиктерин камчылабай да, башкарбай да туру. Төс ак-кийик кайдөөн барарын бойы билер. Коштомо ак-кийик дезе бош арыј берген.

Тундра шуулап ла јат...

Ак-кийиктер кенетийин та неден де јескинип, туура болгылады. Тайбаас нартадан арай ла јыгылбады. Неден јескинген? Бөрүлердин јууктаганын сескиледи эмеш пе?

Тайбаас ак-кийиктерин токтодоло, колына карабин тудунып алды. Ме! Бу турачак туру ине! Трубазы соксойып туру. Кайкамчылузын! Оны кем туткан не? Бу мындыј салкындак, коомой јерде... Тайбаас јууктада јортып келди. Јок, бу турачак эмес турбай. Трактор? Ол бого кайдан келген? Не керектү келген? Тайбаас тындап көрди: неме угулбайт, моторы иштебей туру. Айландыра јортып, кабинанын ичин карап көрди: кижии јок, чанагында — тоормоштор. Э-э, балыкзавод талайдын јанында, Кумахтахта, балыкчыларга туралар тудуп туру дешкилеген. Бу тоормошторды анаар апарып јаткан болгодый. Је кижии бойы кайда? Јойу кайдөөн барган болотон? А бу не? Тайбаас энчейип, кардан отко күйген кара бөс көдүреле, оны ајыктады. Байла, фуфайка күйүп калган.

Обөгөн трактордын кабиназына кирди. Анда ыш јытанып турды. Јеткер! Орт болгон туру ине! Је тракторист кайда? Трактордын моторы сооголок, кижии ыраак барбаган болор. Изи бу јадыры, бу...

Тайбаас ак-кийиктерин јединип алала, трактористти истеп браатты. Бу јуукта өткөн кижинин изи шуурганга карла бүркелзе де, кем јок, јакшы билдирип турган. Ол кижии онду базып болбой турган болгодый... Э-э, чын. Бу тужында эки-үч катап јыгылган. Онон турала, јук арайдан алтап, баскан. Је ыраак барбай, база катап јыгылала, энмектеп барды... «Көөркий эмди тирү не?».

Кижии карла бүркелип калган јаткан. Тайбаас оны ийиндеринен тудуп, эмеш өрө көдүрди. Көрзө, јүзи көп јерлерден торсоп калган эмтир. Бойы тынду, је көзин ачпай турган.

— Најы! — деп, Тайбаас оны силкип, кыйгырды. — Угуп турган ба мени?

Кижини көзүн ачып ийди: кирбиктери жок — отко күйүп калган.

— Најы, көөркий... Бу сен канайып?..

Тайбаас кижинин оронып алган уур, сүркүшке өткөн жабынчызын (трактордын отко күйгөн каподын) туура таштады; бойынын бөрүгүн чүпчүп, кухлянка тонын чечеле, трактористти кийиндирди. Онон капотты нартазына жайала, онын үстине трактористти жаттыргызып койды. Бойы десе жүк ле ак-кийик терези жилеттү артты, бажына узун жылу шарфын оронып алды. «Канайдар база, жеткерге кирген кижиге болужар керек».

Жиит тракторист Михась Калиновский жорукка атанарда, түн кире берген болгон.

Кайдаар ла көрзөг — кар ла кар, тегериде түмөн жылдыстар суркуражат.

Тууразынан аяктап көргөн кижиге түндө учу-күйүзү билдирбес тундрада күйүлөп турган трактор бойы барып жаткан эмес, оны та кем де фараларынын узун отторынан арыгы учтарынан тартып жаткандый билдирер эди.

Михась агаш тартып, балыкчыларга туралар эдилеп турган жерге, Кумахтаахка, эки катап барып келген. Ол бойун тундрага үренип калган кижини деп бодойтон. Бир жыл мынан озо бу жерге келгенин жарадып туратан. Михась Белоруссияда деремнеде чыккан. Военный службазын Ыраак Күнчыгышта өткүргөн. Оныла кожо турган черүчилердин бирүзи якут Петров Семен болгон. Сүрекей жакшы уул. Ол тундрадан жараш жер жок деп айданган. Михась жылбиркеп, нөкөринин мактаган жерин көрөргө келеле, онон кайдаар да барбай, ишке кирген. Тундра ого сүрекей жараган. Айла алып турган ишжалы да жакшы. Михась бойынын ада-энезине, керек десе сыйнына да болужуп, ай сайын акча көчүрүп туратан.

Трактордын моторы тутак жок иштеп турган.

Михась жылу кабинада отуруп, кандый да сүүнчилү кожонды кожондоп браатты. Күүн барда, жиит уул кожондоп ло турбай...

Түнди анайып учу көрүнбес чөлдө жагыскан өткүргөн.

Таң адып, тегери жарып клеетти. Онон күнчыгышта кызарып турган таңдакты ээчий түндүктин жедеен тегерик соок күни өксөп келди. Жер жарый берерде, Михастын алдында тундранын кары башка-башка өңдөрлө мызылдай бери.

Михась бажын кабинанын эжигинен чыгарала, кыйгырды:

— О-о-го-го-го-о-о!

Онын кыйгызы тундранын үстиле учуп, текши жагылана берди.

Күн жабызап браатты. Трактор узун жолдун талортозына

жетти. Тенгериде булуттар көрүнди. Шуурган болордон айабас. Михась бу ойгө жетире шуурган тужында кайдаар да жүрүп көргөлөк. Же ол коркыбады: бу темир ак-кийик кандый да шуурганды жегип чыгар болбой. Жердин сомы көрүнбей де барза, кем жок, компастан көрүп, түнгей ле барып жаткан жерине једип алар.

Чындап та, шуурган башталып турган эмтир. Каа-жаа јерлерде кар эмештен куйундалып турды.

Михась мотордын күүлежин тындап турала, кенетийин шакпырай берди. Ол газтан кожуп та турза, трактор јоругын эмеш те түргендетпей турды. Ойинен өткүре изиген эмеш пе? Мынан озо андый учуралдар болбойтон эди...

Михась тракторын токтодоло, каподын ачып ийди. Ончо ло неме бүдүн. Же радиатордын какпагын алып айерде, ичинен кайнаган суунун буузы адылып чыкты. Михась радиатордын ичин карап көрди. Суу жүк ле түбинде боркылдап турды. Бу канайып калган неме? Э-э, агып турган эмтир. Алдынан тамчылап туру. Керек коомойтыган. Ол тежикти кандап турганча, јарым частан артык ой өдөтөн туру.

Михась инструменттерди кайырчактан кодороло, радиатордын түбиндеги тежигин кандай берди. Коркушту соок салкынга иштеерге күч болгон. Тежикти кандаганча бир час өтти.

Михась сооп калган моторды иштедип болбой салды. Айдарда кайырчактан күдели чыгарды; оны сүркүшке сугуп, от күүдүреле, двигательдин картерин изиде берди. Шак ла бу ойдө сакыбас јанынан јеткер башталды. Салкыннын экпинине от кенетийин јаанап келерде, мотордын үстиндеги сырыган бөс-капот күүди. Михась коркыйла, кезек ойгө эдер немезин таппай турды. Оттын јалбыжы дезе ачык эжиктен кабинанын ичине өтти. Андагы отургуш тургуза ла јалбырап күйе берди. Михась ого тап этти. Бойынын кийген фуфайказын чечеле, оны колына тудуп, оттын јалбыжын јалмай сого берди. Же фуфайказы да күйе берерде, оны туура чачала, отургуштын күйүп жаткан кадарын кызыл колло кодорды. Колын да, жүзин де өртөдип, көзин јумала, јеткерди јоголторына албаданып турды.

«Кандый да болзо, от өчүрилди. Же кол... Торсойоло, коркушту сыстап турган колло тракторды канайып иштедейин?»

Кардын үстинде капот ышталып јатты. Фуфайкадан жүк ле бир јенинин учы артты.

Михась бар-јок күчин салып, моторды иштедерге албаданды. Же болуп албай салды. «Мындый колло нени де эдип болбозым — деп сананды. — Канайдар? Кумахтаахка жетире ыраак, төртөн километрден артык јол өдөр керек. Једип албазым. Шуурган тыгып клеет. Мында отурарга јарабас. Соокко чарчап өлөрим. Күнчыгыш јаар, анчылардын турачагына барар керек».

Бөрүк табылбады. Ол та күйүп калган, та карга көмүлгөн. Карын, компас жылыйбаганы жакшы. «Оны тузаланып барзам, жолымнан аспазым».

Михась кардын үстинде ышталып жаткан капотты алып, оныла жабынала, күнчыгыш жаар ууланып басты.

Тундра...

Михасьтың сени билгени бу туру.

Михась салкынга энчейип, жүк ле арайдан базып браат. Тыныжы буулып туру. Шуурган шуурийт. Айландыра — кар, кар, кар.

Михась жыгылала, бачым туруп болбоды.

Салкын кунукчылду сыгырып, бөрү чилеп, улуп турды. Михась жыгыла-жыгыла барып жатты. Учунда жыгылала, кардын үстинде жадып, ойто туруп болбозын билди. Кар жымжак, чала эмеш жылу да билдирип турды. Михась уйкузырай берди. Көзининг жыкпыктары уур боло бергендий...

«Өлөтөн турум — деп, Михась сананды. — Барар керек».

Je ол базып болбоды. Эки колыла жымжак карды бойынын алдына эжип, энмектеди. Чак деп неме, байагы радиатордогы суу чылап, там ла астап турды.

Тундра...

Кижн жагыскан болгон болзо, өлөр эди.

Карган Тайбаас боожоны колына тудала, нартала коштой түрген базып, ак-кийиктерин менгедип турды.

Нартанын үстинде — Михась.

Шуурган байагызынан тын атыйланды. Орө көдүрилип, куйундалып турган кардан кей бороро берди. Алдында жагыс ла ак-кийиктердин элбегдешкен учалары көрүнүп турды.

Тайбаас нартанын бажына жууктап келди. Көрзө, коштом ак-кийик бош арыйла, эзирик неме чилеп, ары-бери жайканып браат.

Бойынын тапкан алузын, ачынбай, тундрада канайып таштаар? Je өскө арга жок. Нартаны жеңилдедер керек. Тайбаас бойынын өлтүргөн песецтерин карга көмди. Олор мында бүдүн жадар деп иженерге келишпей жат. Ач бөрүлер жигилеп салар...

Саат болбой, төс ак-кийик арыды. Тайбаас ого болужып, нартаны кийниненг ийдип браатты.

Төс ак-кийик, карган өбөгөн бойы да ары-бери булгай согуп турган салкынга жайканып, жыгыларына жууктап келген тужында ыраак жокто агчылардын турачагы көрүнди...

Турачактын ичинде одын, саржу, балык, эт, казан-айак, кижн амырап жаткадый ак-кийик терези туулак ла өскө дө керектү немелер бар эмтир. Олорды кандый бир жеткерге кирген кижн тuzаланзын деп белетейтени тундрада узактан бери жанжыгып калган.

Тайбаас трактористти полго јайган туулактын үстине јаттыр-гызып койды. Онон темир печкеге от салып, кардан чөйгөнгө толтыра сузала, чай асты.

Турачактын ичи жылыды. Тайбаас чөйгөнлө коштой тургускан казанга эт салала, трактористтин јанына келип отурды. Михась козин ачпай, каа-јаада араай онтоп јатты.

Тайбаас бир свечи таап алала, от жарытты. Бу ла тужында трактористтин сыраңгай јиит болгонын көрди. Бу балыкзаводко јангы ла келген тракторист болбайсын. Мынаг озо мындый јиит тракторист анда јок болгон эди.

Карган өбөгөн калбакла чөйгөннөн чай сузуп, трактористти, јаш баланы чылап, чайлатты. Уулдын эки көзинин јыкпыктары табынча ачылып келди. Тайбаас сүүнип, онын кулагына шымыранып айтты:

— Изүү чайдан ич, уулым. Кем јок, јазыларын.

Тракторист каруун јандырбады. Онын јарылган эриндеринен кан сызылып турды.

Азыйда кижинин эдиндеги өртөлгөн јерлерди айунын үзиле эмдейтенин Тайбаас билип турган. Је эмди айунын үзин табар аргасы јок, айла сүрекей тын өртөнгөн уулды андый эмле эмдеп албазын. Оны јурт јерге, больницага апарар керек. «Је канайып апарар? Ак-кийиктер база ла куру тургулаары, кандый да азырал јок — деп, Тайбаас шуурганнын табыжын угуп, сананды. — Бу уулдын ада-энези кайда не? Уулы мындый јаан јеткерге киргенин оло билгилебей турган болор».

Тракторист кенетийин кыймыктана берди.

Тайбаас он кулагын онын эриндерине јууктадып ийди.

— Мен... мен кайда?

— Тундрада. Коркыба, — Тайбаас якут тилиле эрмектенди. Је уул оны ондобозын билеле, орустап айтты: — Мен окойтук... Тундра, јурта...

— Суу...

Тайбаас стаканга чайдан урала, ичирди.

— Эт јииринг бе? Мјайса... мјайса... килеп, калаш...

Уул унчукпады.

— Адын кем?

— Миха-ась...

— Мэхээс? — өбөгөн кайкап сурады. — Мэхээс пе?

Уул бажын кекиди.

— Мэхээс! Сен якут атту эмтиринг! Менин адамнын ады база Мэхээс болгон. Сен кайзынын?

— Бело... Белорус...

— Је, је. Эмди јарт. Билерим... Анайдарда, белорус. Карын-дажым јууда болгон, сенин јеринге јуулашкан. Мен Мэхээстин

уулы, сен база Мэхээс! — деп, карган өбөгөн сүүнип айтты. — Эт жириг бе, Мэхээс? Жиир керек, кушал надо. Ийде-күч... сила... карашо надо...

Михась көзин јумала, унчукпай јатты. Тайбаас тышкартынан бөскө ороп алган кар экелеле, Михасьтын мандайына јаба тутты.

— Мэхээс, коркыба. Удабас шуурган токтоп калар, барарыс. Бисте эмчи, бырач, сүрекей јакшы кижии бар. Өлгөн дө кижини тындандыар. Сени, Мэхээс, ол быжу ла... — деп, Тайбаас трактористти токунадып эрмектенди. — Коркыба, уулым. Ол сени эмдеп алар. Угуп турун ба, Мэхээс?

Тайбаас печкедеги отты јаанадып, чай кайнатты.

«Тундра, сен табыштанба. Кижии јаан оору. Ондоп турун ба, тундра?»

Канча часка атыйланып, элбек чөлдин карын куйундалтып турган шуурган тун ортозынан ала јобожый берди. Онын токтоорын сакыбай, Тайбаас јолго шыйдынды.

Куруга турган ак-кийиктердин күчии эмеш те орныкпаган. Коштом ак-кийик туруп болбоды. Канайдар оны? Јаткан ла јеринде таштабайынча болбос.

Тайбаас турачакка кирип, оору трактористти албадап туруп ајандырды. Бойы да тойо ајанып алган. Арткан этти ле өскө дө аш-курсақты тактанын үстине салды. Болуштопка муннег толтыра урала, койнына сукты: јолдо керек болор. Калажынын јарымын ак-кийиктерине берди.

Нартага јангыс ла төс ак-кийигин јегип алды.

Шуурган кезек ле өйгө јобожыйла, ойто тынғый берди. Тайбаас ак-кийикке болужып, кече ле чилеп, нартаны кийнинег ийдип браатты.

«Төртөн километрге шыдар јол өдөр керек. Эниргери ле једе берерис» — деп, өбөгөн сананып турды.

Јуртка төрт-беш километр јетпей туруп, сок јангыс ак-кийик та неге де бир колын кестирип алала, базып болбой, тура түшти.

Шырказынан кан агып, ак карды кызартып ийди. Ак-кийик өчөмик, кунукчылду көзиле кайа көрүп, «менин буруумды гашта, Тайбаас» — деп айдарга тургандый болды. Ол камчылашты качан да керектебейтен. Су-кадык тужында бойы ла базып, мантап браадатан. Тайбаас јашбууларын чечеле, нартаны бойы тартып апарды. Апарарга күч, сүрекей күч. Је өскө арга јок, оору кижини јуртка јетирер керек.

Колын шыркалаткан ак-кийик кийнинег базып, једижип болбой турды. «Кем јок, өлбөс. Јетпей артып та калза, араайынан јанып келер. Кем јок».

— Кем јок, алдырбас — деп шымыранып, карган өбөгөн эмештен ичкерлеп браатты.

Тундра...

Кар, кар, кар. Шуурган атыйланат.

«Тайбаас карган дешкилейт. Төгүн! Алдырбазым, једип барарым...»

Бозом энгирде карла шыбалган кижии ары-бери јайканып, больницанын јанына келди. Ол нартаны тартып экелди. Јурттын ийти оны курчап ийдилер. Олордын үрүжине кулак тунгадый.

Больницадан врач чыгып келди.

Тайбаас, сокор кижии чилеп, кирнестеге јаба басып келгенин ајарбай калды. Ол бут бажында јүк ле арайдан туруп, шарфла ороп алган бажыла кийин јанына кекиди.

— Ол кижии өлүп браат. Болушсагар! — дейле, күртелип калган карга күп этире јыгылды.

Врач шакпырай берди — больницага кажызын озо апарар: нартадагы кижини бе айса бу карга јыгылганын ба.

КАРЛА БҮРКЕЛГЕН ТЕЛКЕМДЕ

Дарамаев Данила — «Коммунизм» колхозтын анчызы. Ол Таастах сууны јараттай турган телкем агаштын ортозында одуланып, бир айга чыгара андаган. Онон бу ла кече јанган.

Данила айлына келеле, эн ле баштап черүде турган уулынын письмозын кычырган. Уулы су-кадык ла командованиеге мактадып јүргени керегинде бичиген. Письмозыла кожо бойынын фотојуругын ийиптир. Онын эр кемине једип, чыдаганы билдирет. Математикага сүрекей көп үренерге келижет деп чийген. Оны кычырала, Данила оморкой берди. «Ол ракетный частьта туруп јаткан уул турбай! — деди. — Айла онызында кайкаар да немези јок. Он классты үренип божоткон кижии кандый да техниканы билип алар». Данила дезе фронтто снайперский мылтыктан адып туратан. Ол јүк ле ликбезти де үренип божоткон болзо, јуудан көп ордендер ле медальдар тагынып алган келген.

Даниланын күүн-санаазы таң эртеден бери јарык болгон. Ол көзнөктин јанына отурала, бойынын аткан тийингдерин сойып, кандый да учы јок кожонды араай кожондоп божобой турган.

Эжиктен колхозтын председатели Оллонов кирип келди; корон соокко кырутыган јелбер бөрүгин чупчып, эзендежеле, талдан өрүп эткен отургушка отурды.

— Бери ук — дейле, Оллонов унчукпай барып, бойынын узун коньичту бычкак өдүгин ајыктай берди.

— Је, је... Тилинди тамагынгнан ажырып ийдин бе? — деп, Данила каткырып айтты. — База ла јарабас керек чыккан ба? Онын учун јобожый бердин бе?

— Түүк! Бу сен сан башка кижиге — деп, Оллонов чуулданып эрмектенди. — Керек бар... Биске корреспондент келген. Немец.

— Кем, кем?

— А бу сенин кулагын тунуп калган ба? Немец келген. Билдин бе?

— А не керектү келген?

— Көрөгө, чийерге...

— Керек болзо, көргөй лө... Бисте жакытту неме жок эди. Сен колхозтын жааны болуп турганда, немецке ончо немелерди көргүс. Меге не керектү келдин?

— Же немец сениле туштажар күүндү.

— Мениле?!

Данила чочыйла, колындагы бычагын арай ла ычкынып ийбеди.

— Ол мени кайдан билер?

— Эм тургуза билгелек — деп, Оллонов агчы жаар көрбөй айтты. — Же клубтагы Күндүлү доскодон журугынды көргөн, жараткан... Көрүжин казыр агнын көрүжиндий... Анчадала сен партийный эмес болгонунды билген соондо ус сабарын журугына түрте тудуп, «Шак ла бу кижиле таныжатам, ого айылдап баратам» — деди. Анайдарда, белетенип ал. Ол кара түлкүлөрдүн фермазына барган эди. Же энгирде сенин айлыга келер.

— Эриген тийиндер сойылбай жатса, не болор? — деп, Данила аланзый берди. — Эртең дезе андап барар керек. Аг-куш мени сагыбас. Сен оны билбей турган эмезинг.

— Кем жок, Данила — деп, Оллонов агчыны токунадып айтты. — Тайгага сонзун да атанзан, керегин үрелбес эмес пе. Аг-куш кайдаар да барбас.

Оллонов турала, эжик жаар басты.

— Байа районноң телефон соккылаган, айылчыга болужаар деп сурап тургандар. Ол сурагын ундыырга болбос. Немец сениле туштажарга турган болзо, ого чаптык этпейлик. Оноң башка та не деп сананар... Анайдарда, бис оныла экү энгирде келерис.

— Акыр, ол кандый немец?

— Билбей турум... Ады Ганс Гюнтер деген.

— Ол кажы Германиянын кижизи?

— Күнбадыш... Джаакыннын эски айлын журукка соккон. Жаңы клубты дезе керектебеди. Озогы немелерге жылбиркейдим деп куучындайт. Энгирде келзе, тилинди бош салба. Мени жаантайын ла арбап туратан.

— А не, жарабас па?

— Бойым керегинде айдарга турган эмезим. Жуун ла болзо, сен мениле сөс блаажатан. Мен ого темиге бердим. Немец дезе — айылчы. Оныла куучындажар тужында кажы ла сости сананып айдар керек. Оноң башка ол ачынардаң да айабас...

— Акыр, ол немецте тилмеш јок по?

— Ол орус тилди бистен артык билер.

Председатель јуре берди. Данила јангыскан артала, айландыра көрүп, сананды: «Туранын ичин јуунадар керек. Эмеген дезе та кайда јүрүп турган болбогой...»

Данила эриген тийиндерин сойып божогон кийнинде эмегени јанып келди.

— Э-э-э, Екелюн, биске энирде солун кижии айылдап келер, өскө орооннын корреспонденти.

Екелюн унчукпады. Јаңыс ла тонын чечеле, төр кыпка кирген соңында эрмектенди:

— Лакпада түктен өрүп эткен јылу копталар бар дешкилеген. Кызыма алып берейин деп барзам, үзе саткылап койгон эмтир... А ол айылчы кажы ороонног келген?

Данила эмегенин кайкадарга сананган. «Угала, аайы-бажы јок шакпырай берер» — деп бодогон. Је Екелюн онын эрмегин бу ла мында, коштой турган аластан¹ кижии айылдап келери керегинде айтканына түнгей укты. Эмеш те кайкабады. «Эмдиги үй улус башка! Азыйда уйалчаг, коркынчак болгондор. Не ле немеден јалтангылап туратан. Өскө ороонног кижии айылдап келерин угала, уйлардын кажаанына барып, јажынгылаар эди. Эмди дезе...»

Данила үйине јууктап келди.

— Ол кижии Түндүк Германиядан келген. Кандый аш-курсактарла күндүлеерин?

— Тегин ончо ло неме бар ошкош эди... Белетеп койорым.

— Ол, байла, бистин якут аш-курсактарысты амзап көрөргө күүнзеер. Бисте тонурган балык та, малдын эди де бар. Узеери чохондор эдип берген болзон... Јанып барала, якут аңчы Дарамаев Даниланын айлында јиген курсактарды эске алынып јүрзин....

Солун айылчы керегинде Данила кызына да ажындыра айдып берерге сананган. Је Туяра школдон јанып, эжиктен кирген бойынча оморкоп айтты:

— Ада, биске немец айылдап келер деп айдыжат. Ол чын ба?

— Чын... а сеге кем айтты?

— Ол чып ла чын немец пе?

— Эйе. Күнбадыш Германиядан...

— Бистин айылга не керектү келер? Сен оны билеринг бе?

— Јок, билбей турум. Је ол мениле куучындажарга туру.

— Качан келер?

— Бу ла эмди де келерден айабас.

¹ А л а с — јурт.

— Ой!

Туяра бойынын кыбына жүгүрүп барала, оноң ойто ак торко платье кийип алган чыкты. Данила оны көрүп, сүүне берди. Чаал кайынгаштый, ээлгир жараш сынду, качарлары кызарышкан чырайлу бала. Ол энезин тазөгөн. Екелюн иит тужында база сүрекей жараш болгон...

— Туяра, — Данила чала эмеш катуланып айдарга кичеенди. — Сен школыннан келген бойынча книга тудунып алган...

— Бу немецкий тилдинг учебниги, ада.

— Түңгей ле, эң баштап энеге болужып бер.

Эңир кирди. Ыраак жокто журттын электростанциязы түңкүлдей берди. Туранын ичинде жарык оттор куйди.

Данила энчикпей, улай ла көзнөккө жууктап келеле, кырутыган шил өткүрө карап көрөт. Екелюн дезе кандый да шакпырт жок — амыр отуры.

Учы-учында Данила чөкөнүп айтты:

— Та нениң де учун удагылап јат. Та келгилеер, та жок. Отурып ажанактар.

Је олор столго отургалакта, эжиктен корреспондент ле Оллонов киргилеп келди. Корон соокко када тонуп калган тондорын шалырада чечип, эзендешкиледи.

Туяра корреспонденттин сунган колынан тудала, жүзи кызарып, эзендешти:

— Гутен абенд!

— О-о, слер немецкий тилди билип јадаар?! — корреспондент сүүнип, күлүмзиренди.

— Бистинг школдо балдарды немецкий тилге үреткилейт — деп, Оллонов јартады.

Немец печкенин јанына базып келеле, кызу плитага колын јылыда берди.

Данила оны көрүп, сурады:

— Соок по?

— Бр-р-р! Соок. Коркушту соок!

Айылдын ээзи ле айылчы кезек ойгө удур-тудур көрүшкилеп турды.

«Э-э, чын, шак ла ол якут. Јурукка бу ла чамчалу соктырган эмтир. Көзи сыкык. Тудуш ла та нени де шыкап тургандый. Байла, сүрекей курч... Чачы кара, эмеш буурайа бертир. Чырайы кара, тотко јидирген. Айла бир де чырыш жок. Је канайдар, бир де немени өскөртпөй, чийетен турум. Буды чала эмеш талтак. Кийип жүрген өдүги — ак-кийиктинг терезинен эткен унта... Орто сынду, колы-буды тыг. Спортсменге түңгей. Кыскарта айткажын, шак ла якуттын бойы. Эмди онын санаа-шүүлтезин билер керек. Байа, клубта, анчы Дарамаевле таныжатам деп айдарымда, парторг

ло председатель бир канча ойгө чыгара бой-бойына көрүжип, унчугушпай отурганы тегиндү эмес болбой. Учунда парторг айтты: «Дарамаев үйде жок, ол тайгада» Гюнтер бойынын редакторынын айткан сөзүн эске алынды: «Слер карла бүркөлгөн телкемде кийик кижини, Совет жан ого ненин учун жарабай турганын жадын-жүрүмнөн алган темдектер ажыра жартап бергедий кижини таап алыгар».

Данила, төрт жылга чыгара фронтто жуулажып келген кижини, башка-башка немецтерди көргөн. Онын учун эмди корреспондентти аяктап, анчадала онын военный бүдүмин аярды. Ганс Гюнтер, байла, эр жажына жеткелекте «аршин туткан:» сыны түптүс, базыды чеп-чек. «Быжу ла офицер — деп, Данила сананды.— Жажынаг да көрзө, андый: төртөн бешке једе берген болгодый, чыткыттары кажайып туру, көзи де коомойтыган — очказынын шилелери калыг. Бойы мененг эмеш бийик, је коркушту арык, торт ло шыйдам. Жагыс санаа-шүүлтези, кылык-жагы жарт эмес».

— Ичкери өдүп отураар, Гааныс — деп, Данила колын стол жаар уулап айтты. — Сурап турум.

Столдо кайнаткан эт, жылкы малдын картазы, тонурган балыктын эдинен жукарта тилеп эткен строганина ла өскө дө амтанду курсактар белен турган.

Оллонов курч бычакла картаны кезип тура, айтты:

— Батаа, кижини бу курсактарла кожо бойынын тилин де жуарданг маат жок.

Екелюн эттү табакты айылчынын алдына жылдырды. Бойы самовардын жанына отурала, немецти аяктай берди. Кем жок, кижидий ле кижини эмитир. Жуу тужында Екелюн немецтерди чөрчөктөрдө айдылган тутпаларга түнгей деп бодойтон. Онын карындажы, сырагай жиит уул, жуудан ойто келбеген, немецтердин огынан өлгөн. Эмди дезе Екелюн бойынын айлында Күнбадыш Германиянын кижизин күндүлөп отуры... Ойдинг өдүжи... Кубулталар...

— Же, танышканыс учун — Оллонов бойынын чөбчөйин өрө көдүрди. — Ууртап ийели!

Стакандарын согуштырала, ичкиледи. Ганс Гюнтер жүзүн чырчыйтып ийди. Оног, кажы курсактан алып жиирин таппай турган чылап, колын ичкери сунала, сабарларын кыймыктада берди.

— Малдын эдинен жип көрөөр! — Оллонов эттү табакты жууктадып ийди.

— Бу, бу. Сүрекей жакшы неме, — Данила тонурган балыктын эдинен бир тилимди вилкага кадайла, туттуруп берди.

Ганс Гюнтер тог этти тилинин бажына тийдирип көрди. Оног тузайла, жий берди.

— Чын, сүрекей амтанду эмитир!.. Слердинг жереер коркушту соок, кату да болзо, ол меге жараган.

— Бис тонбой жадыс — деп, Оллонов күлүмзиренип айтты.

— Ненин учун дезе бис бу ла жаткан жеристе өскөн улус, — Данила стакандарды жагыдан толтырып ийди.

— Менин төрөл жеримде эмди таң жарып клеет — деп, Ганс Гюнтер айтты. — Мында дезе — эгир.

— Жердин үсти сүрекей элбек, — Данила эки колын жайа тутты.

— Чын, — немец жөпсинди. — Сүрекей элбек. Же улус бой-бойыла билижер күүндү... Бистин ороондо улус кем жок, жакшы жаткылайт. Же андый да болзо, жадын-жүрүминдеги бастыра керектерди жараткылап туру деп айдарга болбос. А слер? Жадын-жүрүмеерде болуп турган керектердин ончозын жарадып тураар ба?

— Жок.

«Же, керек башталып туру» — Оллоновтын чырайы кенетийин соой берди.

Немец Даниладан көзүн албай, жылбиркеди:

— Нени жаратпай тураар?

— Жарабас неме жакшы неменин алдында оролыжат. — Данила алаканыла кара чачын сыймай тутты. — Эрбэхтэй деп жиит уул мениле кожо андап жүрген. Туштаган ла кижжи жакшы анчы болор деп айдарга келишпей туру. Эрбэхтэй дезе — анчы, — ол председателъ жаар көрди. — Сен дезе Эрбэхтэйди городко үренерге ийген. Мен карый берзем, тайгага кемди ийерин? Сананып турун ба? Малта чапкалакта, тоормош амырап жадар...

— Эрбэхтей он классты үренип божоткон, бичикчи, сүрекей жакшы уул — деп, Оллонов айтты. — Кара түлкүлердин фермазында иштегедий жаан үредүлү кижжи керек.

— Же ол анчы ине!

Оллонов алаканыла столдын кырына чыт берип ийди:

— Бу керекти жуунда шүүжерис.

— Слердин аракыгар жакшы эмтир — деп, Ганс Гюнтер айтты.

Данила стакандарды толтырып ийди.

Якуттар аракыны канайда ичкенин көрөлө, Ганс Гюнтер, олор чылап ок, бажын кайра эдип ичти. Онон калаштан алып, жытап көргөн согында строганина жий берди:

— Слер ачык жүректү кижжи, жакшынак анчы. Же база нени жаратпай тураар?

— Сананып көрөр керек. Чын, мен коомой анчы эмезим. Же менен артык та анчылар бар. Олхоонды да алза...—Данила база ла Оллонов жаар көрди. — Сен бу айылчыга Олхоон керегинде айттын ба?

— Олхоон — карган кижжи — деп, Оллонов жартап айтты. — Ол бистин ат-нерелү анчыбыс...

— Акыр, — Данила жара киришти. — Күндүлү доскодо Олхоон ненин учун жок? Алуны менен ас таап турган ба? Мени ан-

куш адарга ол үреткен. Быјыл Олхоонның тапкан алузын чотоп көрдин бе?

— Айтканын чын — деп, Оллонов јөпсинди.

Гюнтер очказын туура этти; колплатла калын шилилерин арчыла, ойто кийди. Онон Данилага айтты:

— Куучыныгар сүрекей јилбүлү. Је мен слердин бойоор керегинде угар күүндү.

— А мен бойым керегинде айтпай кайттым?

— Јок, слер өскө улус керегинде, јиит уул ла карган анчы керегинде, айтканаар.

— Је олор јокто, мен не де эмес. Мен бойым да удабай Олхоон боло берерим...

Даниланын чырайы жарый берди. Ол тере калтазын столдын кырына салала, карманынан чаазын чыгарды.

Гюнтер анчы јыртып алган чаазынга таңкы салала, табылана папирос ороп турганын ајыктады. «Ол солдат база махорка тартып турган. Јаңыс соокто папирозын меңдеп оройтон. Јүзи де бу Даниланын јүзинен башка — тижик, көзи кызарып калган болгон. Ол мени айдап, кийнимнен јүк ле арайдан базып брааткан. Ол јолоткон кижини кемге табыштырарын таппай јүрген. Ол та не керектү анайда шыралап турган болбогой. Мени јолой адып салгадый болгон, је ненин де учун атпаган... Јок, бу карла бүркелген телкемнин албатызы сан башка» — деп сананып отурала, Гюнтер Туяра јаар көрди.

— Слер канча јашту?

— Он јети — деп, Туяра немецкий тилле айтты.

— Кажы класста үренип тураар?

— Онынчы.

Якут бала эрмегин јакшы ондогодый эдип, Гюнтер сөстөрүн чокум, јарт айдарга кичеенди.

— Мен бу кату јерге келеле, бойымнын төрөл тилимди укканыма сүрекей сүүнип турум.

— Је мен немецкий тилди слердин орус тилди билип турган кирезинче билбей јадым.

Данила ла Екелюн кызын ајыктап, сүүнгилеп отурды.

— Немецкий тилге көп үренип тураар ба? — деп, корреспондент јилбиркеп турды. — Кандый поэттерди, кандый үлгерлерди билереер?

— Туяра, ол нени айдат? — Екелюн шымыранды.

— Үлгерлер кычырып бер деп сурайт.

— Айылчы сурап турганда, кычырып бер.

Немецкий тилдин үредүчизи Туяраны чике айдыжы учун мактап туратан эди. Је бу кижини немец ине. Ол кандый деп уккай не?

Туяра табыланып кычырды. Үни чала эмеш тыркырап турды.

Гюнтер качан бирде, беш-алты жашту уулчак болордо, бу үлгерди эн ле баштап энеден уккан эди.

— Сүрекей жакшы! — деп, ол Туяраның колынан тудуп, мактады. — Гёте?

— Эйе, Гёте...

— Мен кызаарла немецкий тилле база эмеш куучындашсам, кем жок по? — деп, Гюнтер Данила жаар кылчас эдип көрөлө, сурады. — Балага тузалу практика болор.

Гюнтер Туярала куучындажып, ол школды божодоло, кайда иштеер күүндү болуп турганын, бу ла журтта чыккан-өскөн үредүчилер бар-жоғын, Туяра — аңчы кижиниң балазы — мылтыктан адып билер-билбезин ле оноң до өскө немени билерге кичеенди... Бу ок өйдө Данила ла Оллонов десе якут тилле бойлорынын иш-тожы ла колхоз керегинде куучындажып тургандар. Оллонов база ла алаканыла столдың кырына чат берип ийди. Оны көрөлө, Гюнтер айтты: — Адагар председательле сөс блаажып отуры. Же учы-учында түңгей ле председателдин сөзи чын болуп калар.

— Нениң учун?

— Адагар тегин ле аңчы ине.

— Мен бодозом, чын айткан кижиниң сөзи чын болор — деп, Туяра айтты.

— Жок, — Гюнтер күлүмзиренди. — Чындыктын учуры кубулчан: бүгүн чын болгон неме эртен-сонгун чын эмес те боло берерден айабас. Чике айткажын, чындык качан да болзо ийдекүчтү, жамылу кижиниң жанына жайылатан.

— Канайып? Андый болбойтон! — Туяраның жүзи кызара берди. — Чын неме качан да чын болор!

Гюнтер оны жылбиркегендү аяктады. «Көрзөң, бу жобош, уй-алчан якут бала кенетийин катулана бербей кайтты... Жок, не де болзо, бу ороонның улузы балдарын үредип билер... Олордо партизан үй улустың көбине кайкап жүретен эдис...»

— Санаа-шүүлтегердин турумкайына күйүнип турум — деп, Гюнтер сананып көрөлө, эрмектенди. Ол та акту жүрегинен, та электеп айткан — ондоорго күч болгон.

Туяра унчукпай туура көрди.

Гюнтер десе Данила жаар баштанала, оның жегинен тартып, айтты:

— Слер жаңы ла председателле экү сөс блаашканаар. Слер оныла жөпсинбей тураар ба?

— Эйе.

— Жарт, жарт. Же ол коммунист ине! Анайдарда, слер нени жаратпай турганаар керегинде мениң байагы сурагымды жартап

берзеер. Оны председатель эдип кем тургускан? Совет жан! Аңдый болордо, слер Совет жаннын керегин жаратпай тураар деп айдарга келижет...

Данила тургуза ла катуланып, кара кабактарын жемире көрди. Онын жаактары тартылышып, чыткыттарындагы тамырлары тостойышып келди. Оны көрөлө, Оллонов коркый берди: «Ой, ой, айылчыны туразынаң чыгара сүрүп салбазын, калак...» Же Данила кенетийин жобожый берди, көзин сыккытала, бажын эңчейтип ийди. Ол озогы жүрүмди эске алынды... Тоштон эдилген көзнөктү кичинек айылдын ичи соок; толуктары өткүрө тоңуп, кырутып калган. Жаңгыртыкта оорузы жаан, чырайы чыгып калган кижжи жадыры. Ол — Даниланын адазы Федор... Бир күн айылга ичи чербек бай Костекин киреле, Федорды жүзүн-базын айткылай берди. Онон жокту-гойунун кажандагы сок жагыс аксак уйын јединип алып, эжик жаар ууланды. Федор төжөгинен жүк арайдан турала, чак жок колдорула уйдын мүүзинен тудуп, кайра тартты. Костекин атыйланып чыгала, жедеен тайагыла онын маңдайын јара сокты. Федор жыгылып браада, айылдын тиргүүжин кучактай алды. Кызыл каны арык жүзиле јолдолып акты...

Јаңы ой башталды. Ылу ајас күн турган. Наслег Советтин депутаттары бай Костекинниң Эбэ аластагы покосторын јоктуларга үлеп тургандар. Телкем јердин коп-койу өлөни јайгы эзинге толкуланып турды. Оны көрүп турала, Даниланын адазы ыйлай берди. «Бу мындыј јакшынак покосты биске бергилеп турганы чын эмеш пе? — деп, ол Данилага шымыранып турды. — Бу күнди качан да ундыбай жүр, уулым. Јаңы жүрүм башталат. Эмдиги јан сурекеј јакшы! Оны чеберле, корып жүр. Бойыңнын балдарыңа да анайда јакарып сал. Айткан сөзимди ундып койзон, мен јердин алдынаң чыгала, сени каргап койорым»...

Ол күннең ала канча-канча јыл өткөн. Данила јолынаң кыйбай турган. Јарабас немени көрөлө, јажырбайтан. Совет жан учун јуулашкан. Бу отурган Гюнтердий немецтерле тартышкан...

— Слер јуулашканаар ба? — деп, Данила бажын көдүреле, сурады.

Корреспондент кезек ойгө унчукпай отурала, айтты:

— Јуулашкам.

— Кайда?

— Москва... Курск... Орел...

— Куурускај. Төртөн үч јылда?

— Эйе, эје...

— Куурускај... Мен анда ок јуулашкам. Андый болзо, бу слердин ижеер эмеш пе? — Данила чамчазынын јаказын чечеле, сол ийниндеги шырказын көргүсти.

Гюнтер очказын көзинен алды. Соок көрүжиле Данила жаар

көрөлө, чамчазынын жегин түрөй тудуп, колындагы сорбузын көргүсти.

— Слердин огоор бо?

— Јок, ол менинг эмес.

— А кайдан билерее? Окторды кейге божодып турганаар ба?

— Билбей турган болзом, айтпас эдим. Менинг окторым бу орто тийетен — деп, Данила ус сабарын бойынын мандайына түртүп, айтты. — Мен снайпер.

Гюнтер билдирер-билдирбес чочый берди.

Оллонов Даниланын эрмегин угуп, «Бу күлүк ойиненг өдө бербезин» — деп сананды. Онын учун бачымдап, стакандарга спирт урала, айтты:

— Јуу болбозы учун ууртайлы!

— Јараган — деп, Данила јөпсинди. — Је элден озо мен бу айылчынын сурагына каруумды јандырып берейин. Чын, мен кезикте председательле јөпсинбей туратам. Онызында јаман неме јок. Је Совет јагла качан да болзо јөп. Кандый да керектерде јөп. Совет јаг — менинг јүрегимде.

— Мен слерди онгододым, — Гюнтер Данила јаар көрбөй, айтты. — Сүрекей јакшы онгододым.

Спиртти ичкен кийнинде Гюнтер курсак јибей отурган.

Екелюн столго озогы јес самоварын тургузала, айтты:

— Айылчы кижги чай ичер эмеш пе?.. Бистинг чоходорыстан амзап көрөөр. Ол тонурган јер јиилектү каймак эди...

— Быйан болзын, — Гюнтер өрө туруп, күлүмзиренди. — Күндүлегенеер учун быйан болзын... Эрмек-куучынаар да учун...

— Је, Данила Федорович, тапкан алуунды көргүс — дейле, Оллонов Гюнтерден сурады: — Көрөрөөр бө?

— Эйе, эйе...

Печкенин кийнинде илүлердеги тийинг, агас ла сарас терелерди көрөлө, Оллонов айтты:

— Көбизин! Данила сүрекей јакшы анчы. Јаңыс дипломатка јарабас.

— Ненинг учун јарабас? Мен бодозом, ол сүрекей јакшы дипломат... Чакпыла тутканаар ба? Ок тийген јер көрүнбейт...

— А бу не? — деп, Оллонов тийинг терезин колына тудала, кулактын төзиндеги тежикти көргүзип берди.

— Э, чын, андый эмтир, — Гюнтер Данила јаар көрүп, айтты. — Мен удабай, төрөл јериме једип барарым. Бистинг газедисти канча миллион улус кычырат. Олорго нени айттырар күүнигер бар?

— Көп миллион тоолу улуска качан да сөс айдып көрбөдим — деп, Данила кызы дөөн көрүп, эрмектенди. — Биске амыр-

энчү керек... Менде уул да бар. Ол эм тургуза черүде, жаңы техниканы башкарып жат... Биске кем де жуулажып келбезин... Келзе, айылчы болуп келзин...

Гюнтер ле Оллонов жаан оромло базып брааткандар. Бурылчыкка жеделе, корреспондент токтой тўшти.

— Мынаг ары баратан јолды билерим — деп, ол Оллоновтың колынаг тудуп, айтты. — Конторага жаңыскан једип барарым. Јакшы болзын!

Је Оллонов јана берерде, Гюнтер оромло барбай, јуртты кыйулай өткөн чичке јолго чыгала, токтоды.

Айландыра — кар.

«Карла бўркелген телкемде кийик кижини таап алыгар» — деп редактордың айтканын эске алынала, Гюнтер каткырды...

Бозомтыкта агарып јаткан кар кенетийин јарый берди. Гюнтер кайкап, бажын каңкайтала, өрө көрди. Тенгеринин түбинде чаңкыр, көк, јажыл өңдү јолдор суркуражып, јиргилјин чилеп, селенгежип, улай ла селижип тургулады. Түндүктің сургулјыны! Гюнтер мынаг озо андый немени качан да көрбөгөн. Јаражын!

Саат болбой солоңыдый, башка-башка өңдөрлү сургулјынды сок жаңыс кыскылтым јол солып, элбей берди. Кезек ле өйдин бажында бастыра тенгери кызарып келди, јердин үстинде учыкуйузы билдирбес кызыл мааны јайылгандый болды.

ФЕОКТИСТ СОФРОНОВ

Феоктист Софронов 1922 жылда 23 августта Чурапча аймакта Ожулун наслегте крестьян кижинин билезинде чыккан. Якутсктагы пединститутты божоткон. А. М. Горькийдин адыла адалган литературный институтта үренген. Онон ол школдордо, издательстводо иштеген. Эмди Чурапчада төрөл јерин шиндеер (краеведческий) музейдин директоры.

1947 жылдан бери бичип јат. Ол өйдөн бери көп јилбүлү бичиктер чыгарган. Олордын тоозында «Түндүктеги городто», «Тушташ» деп поэмалар.

Ф. Софроновтың көчүрөөчи ады база јарлу. Ол төрөл тилине А. Пушкиннин, М. Лермонтовтың, Н. Некрасовтың, А. Горькийдин, А. Недогоновтың бичигендерин көчүргөн.

Ол 1963 жылдан бичиичилер Союзының члени.

МЕНИҢ БИР САНААМ

Түжи-түниле
Кийнимдеги көлөткөдий,
Энезин эчиген
Айрылбас баладый,
Истеген мени

мениҗ бир санаам.

Түштеги ижимнен
Мени тутаткан,
Түндеги уйкумнан
Мени ойгоскон
Мениҗ бир санаам.
Кайкамчылу кинодый
Көстөриме көрүнген,
Кайран көөркийдий
Кулагыма шымыраган
Сан башка бир санаам.
— Сен санан, санан
Өткөн јиит јажың.
Бу јүрүмде, салымда
Одусты аштың — деп,

айдат бу санаа.

— Кызыл-күренг чырайың
Оңотонын бил.
Кара көмүр чачтарың
Кажайарын сес.
Күндер — ай. айлар — ыл,
Јылып өдөр араай.
А бежен јаш эртеннен
Једип келер анай,
санан јүр оңы

— Ундыба, најы,

Эр ийдег јангыс.
Ол ийдег бир өйдө
Өчөр, өдөр:

андый ой болор.

Канчын-јиит тушта
Каныг ойноп, иште.
Калык-јонло коштой
Кару јүрүм бүдүр,

кожоңгыгла көдүр.

— Јаңарын, јардагын
Јажын узадар.
Јарык керсү амадуунг
Јон-албаты мактаар,

быйанын айдар.

— Терин төгүп, јобо
Кару керекте.
Керсү јүрүм јүргенин
Мак болор сеге,

кереезин болор сенин.

...Түштеги ижимненг
Мени тутаткан,
Түндеги уйкуманг
Мени ойгоскон

менин бир санаам,
сан башка санаам,
айрылбас санаам...

МОИСЕЙ ЕФИМОВ

Жарлу поэт Моисей Дмитриевич Ефимов 4 сентябрьда 1924 жылда Верхоянск аймакта Дулгалах наслегте крестьян кижининг билезинде чыккан. Якутсктагы пединститутты божодоло, Верхоянскта орто үредүлү школдын директоры болгон. Онон «Эдэр коммунист», «Кыым» газеттерде иштеген.

Поэттин адын улус 1948 жылдан бери билер. Онын баштапкы бичиги 1954 жылда кепке базылган. Онон бери ол төрөл жерин, жонун мактаган көп бичиктер чыгарган. Балдарга учурлап, көп үлгерлер ле чөрчөктөр бичиген. Онын бичиктери орус тилге көчүрилип, Якутскта, Новосибирскте, Магаданда ла Москвада кепке базылып чыгарылган. Мыныла коштой ол якут тилге А. Горькийдин, Н. Некрасовтын, С. Маршактын,

А. Малышканын, С. Щипачевтын
произведениелерин көчүргөн.

Түндүк жери керегинде үлгерлери
учун М. Ефимовко 1968 жылда якут
комсомолдын лауреады деп ат-нере
берилген.

М. Ефимов эмди якут бичиичилер-
дин Союзынын башкартузынын ка-
руулу качызы ла СССР-дин Литера-
турный фондынын чыгартулу иш-
чизи.

Ефимов Иштин Кызыл Маанызы
орденле кайралдаткан.

М. Ефимов 1960 жылдан бери
КПСС-тин, 1957 жылдан бери СССР-
дин бичиичилеринин Союзынын
члени.

* * *

Кемибис те бистин үргүлји жүрбес...
Базыдыс табыжы жылыып ла калар.
Je ай толунда, түндүктин жазында,
Күүк-таман болуп өзөрүм, улустар.
Таң алдында туман өткүрө
Көс жашталганча көргөн чилеп,
Мен суркураган чалын өткүрө
Телекейге көрөрүм, үлгерчи чилеп.
Көс жашталганча көргөн чилеп,
Уул кыска чечектер сыйлаар,
Ол чечектерде мен де болорым...
Ак жарыктын жаражын кайкап,
Кайран жүрүм, сениле артарым.

БААТЫРЛАР

Озодо көчкүн эвендер¹
Кайкамчыл чөрчөк тындайтан,
Ойгор кайчынын сөстөри
Суудый агып баратан.
Баатырдын эткен кереги
База кеееледе айдылар,
Кырды да ол антарар,
Талайды эжинип кеч барар.
Бу ончозы — амаду,
Улус мыны билетен.

¹ Эвендер — Якутияда жаткан ас тоолу калык.

Каргышту уур жүрүмди
Канайып жегер дежетен.
Же бир катап баатырлар
Жайымды улуска экелген,
Кызыл таннын өңи ле
Мааны өңи тең күйген.
Олор бойынын ийдезин,
Күүнин, сүүжин жетирген.
Үргүлөп турган жеримде
Жүрүмнүн одын күйдүргөн.
Мак слерге, баатырлар
Слерге — иштин улузы!
Түндүк жеристи эргискен
Слердин колоор жылузы...

УЧАДЫМ

Колдорымла талбынып,
Талбынып мен турадым.
Күн жаркынду чанкырга
Шунуп учуп чыгадым,
Учканымды кайкайдым.
Тенгери — изү,
Күн жарык,
Көстөрүм менин кылбыгат.
Кичинегеш ак булут,
Жардыма менин жабылат.
Алдымда төмөн жабыста
Төрөл жерим жайылат.
Карагай агаш, кайындар
Өрө көрүп, сакып жат.
Же олор неге кунугып,
Баштарын бүгүн жайкады?
Жажыл бүрлери элбиреп,
Жайнулу не шуулашты?
Кайран суулар жүзине
Карчий чырыш тартылат?
Көк туулардан көлөткө
Узундап кайдаар ууланат?
Олор мени сананып,
Ойто, байла, кычыр жат.
Өскө, ыраак талада
Кунугар деп билип жат!

Кайран быыраш кайыным,
Көлөткөнө келерим.
Ўни жараш куштарды
Сеге сыйлап берерим.
А слерге чагкыр сууларым,
Агару, ару сууларым,
Булут ошкош апагаш
Куулар сыйлап берерим.
Учадым, жеңил учадым!
Түш јеримде учадым.
Түжгенгим чын болзын, —
Ойгонып, сүүнип санандым!

ЧЕЧЕКТЕР ЧАЛЫНЫЛА СЕН ЈУНУН

Јаражай, таг эрте турала
Чечектер чалыныла сен јунун,
Качарларынг сениг таг чылап,
Кызарганын улус кайкашсын.
Калынг чачтарынг сен тара
Ай јаркынду кеен таракла.
Алтын чылап ол суркураар,
Айылдаштар кайкап көр турар.
Узун өлөндү көк јаланла
Күнге удур сен барзан,
Јер энениг эрке јылузын
Буттарынгла бил алзан.
Суулар кечире сен јүгүр,
Јайга удур сен јүгүр.
Сен кайран јаражай,
Көстөрингде эрке јай.
Агаштар аралай сен базып,
Ару кейин онынг тын.
Тепселбеген јажыл өлөнгини,
Кайран јеристинг јаражын.
Бийикте ару чагкырда
Тайлогко сүүнчилү кожондойт.
Сени, көөркий, уксын деп,
Мөнгүн суулар каткыргылайт.
Теңерини, сууны, кырларды
Сүүзенг, күүнинг јаранар.
Айак ошкош чечектерде
Алтын чалын суркураар.

ЧУРАПЧАНЫҢ КАЙЫҢДАРЫ

Жайдын тал тўш кўнине
Жарындарын агаштар изидет.
Жебрен Чурапча жеримде
Кайыңдар жарып энгилет.
Олор жалбышка кўйгендий,
Жаркынду, жеңил кўрўнет.
Сўўгеним, капшай бери кел,
Жўрегим чек ле энчикпейт!
Сагыганың келип жадыры, —
Салкын меге унчукты
Сениң платъен шылыртындый,
Бўрлер шылырап турлары.
Мениң сўўнчим ле кыйыным,
Табыжы жоктон сен келдин.
Кенете чалыган солоңыдый,
Сўўнчилў ырыс экелдин.
Уур санааларым ундылып,
Жўрегимде ырыс каткырды.
Чурапчы — кайран тўрўлис,
Кандый эмтир жаражы!

МЕНИҢ КОМСОМОЛЫМ

I

Жолдорысты бўрлер базырбас,
Жоткондор куйулып жоголтпос.
Ол жылдардын канадын
Кандый да ийде сындырбас.
Бир ле сўсти сананзам,
Биригип келет жылдарым.
Жиит тужым жанымда
Ўткўнин кўрўп турадым.
Караңуый жок ак тўндер
Кайкамчылузын кайдайын,
Он сегис жашту бойымның
Кемзинчегимди не дейин.
Кызычактың жылу колынан
Араай мен тудатам.
Оныла кожо ак тўнде
Эрмек те айтпай базатам.
Тышкары май. Лена суу,
Тошторы кўзўреп, аңданган.

Чанкыр ыраакты көрөлө,
Jүрегим неге де ачыган.
Көчкө чилеп, көксимде
Олонхо кожонгыс тынгыган,
Оныла коштой өскөзи,
Jеримнин жаңы нерези,
Кожон болуп туулган.
Жаңы стройкалар отторы
Jылдыстардый күйүп жат.
Менин жүрегим компастый,
Jолымды оноор көргүс жат,
Jилбү энчикпей кычырат.
Карыйтанын женгип ийетен
Кайкалду сөсти билерим.
Чөкөништи женетен
Чөрчөк тармызын билерим,
Найыларга оны берерим.
Узун жолго шыйдынып,
Ундыбайтан сөзим бар.
Кандый ла буудак өдөтөн
Комсомол деп ойис бар!
Ундыбайлы, найылар.

II

Кечеги үренчик кызычак
Сүүжин сүүнип уткыган.
Канду жуудан жуучылды
Санитарка чыгарган.
Jер ышталган, онтогон,
Корголжын шуулап шуур турган.
Октор ого тийбейтен
Та жажыт билген болотон?
Шырканы эптү таңала,
Солдатты жуунан чыгаратан.
Je женүнин ырысту күнине
Jетпей көөркий жыгылган.
Ол коркышту жуулашта
Темир де изип кайылган.
Шыркалу жуучылга жүгүрип,
Санитарка жет албаган.
Көөркийди өрө көдүрер
Кандый да эм жок болгон,
Бистин де жайнаган күүнибис

Оны ойгозып болбогон.
Төжинде комсомол значок
Кызарганы эмди эзелет...
Ол кыста өлүм жок,
Бисле кожо ол жүрет.
Онын сөөгинин жанында
Ол тушта тым тургам,
Ого мөңкүлик салымды
Комсомол берген деп санангам!

III

Менин комсомолым,
Менин ойгор школым.
Ончо жакшым —
Сененг, комсомол.
Бийик күүним —
Сененг, комсомол.
Он төрт жаштуда
Мен сеге келген эдим.
Сен менин амадуум,
Очпос жылдызым болгон эдинг.
Келер кайкалду күндерге
Сениле кожо алтагам.
Жеңил эмес жолыста
Күчтөр болгон, билерим.
Канады жок кожонды
Канайып бир учурзам,
Сен меге жартын айдатаң,
Учар ийде табатаң.
Сенин кызыл маанында
Ордендеринди көрөдим.
Ондо менин де жүрүмим,
Ижим бар деп, сүүнедим.

КОЖОНГО ТУШТАГАНЫМ

Канча жылдарга оны сүреен сакыдым —
Кожонго бүгүн тўш жеримде туштадым!
Сүрекей жараш кыс болуп көрүнди.
Күлүмзиренет... Көзи чокту көөркийди!
— Тегин шыралап сакыбаган турум — деп,
Сүүнедим мен. Уур сыным жеңилди.
Жылдан жылга сакыганым көрүнди.

Кожон меге тўш жеримде туштады.
Жиит калапту эр болуп жаныма
Базып келип, жарык көрүп, унчукты:
— Канча жылга сакыдың сен талдама.
От-жалбыжым сенин болзын! — деп айтты.
Жылдан жылга сакыганым чечилди!..
Ого бүгүн тўш жеримде туштадым.
Ол састан турна болуп кыйгырат,
Онон көрзөм, тайлонго болуп сыгырат.
Оныла тең учуп, сўўнип турадым.
Жўрегиме ару кожон томулат.
Жылдан жылга сакыганым туштады!
Кожон бүгүн тўш жеримде көрўнди...
Буурыл чачту, карбак колду өрөкөн
Кунуккандый колын меге тым берген;
— Кожон сеге коркушту жараш

кыс болуп...

Куркун жайган куштар болуп көрўнген.
Онызы жакшы. Андый болзын кожоңың.
— Же мени, поэт, билеринг бе сен? —

деген,

Жаантайын ла жаныңда жүрген карыган
Көксине эбелип, көзиге сенин

тийбеген...

Ойгонып келзем, ончо бойым тыркырайт.
Ол карыган ал санаамнан чек чыкпайт.
Чындап та, мен канайып оны көрбөгөм?
Кара колын, карыган бойын билбегем?
Алкыш ого өрөкөңгө, телекей.
Айткан сөзи чын кожонго ўреткей!

ТЕГИН ЛЕ ТАШ...

— Поэт жаантайын таштарды
Не мактайдың? Айтсан? — деп,
Кезикте кей таңмалар
Сурагылайт электеп. —
Ак-кийигин сенин — таш,
Айыл эткен чумын — таш.
Айса бойың бороргон
Таш болдың ба, карындаш?
— Эйе, чын — деп айдадым. —
Таш соок, таш кату.
Же бу ла тегин боро таш

Слерден жылу, изў отту.
Јагыс ла онын тирўзин
Јўрегинге билип ал.
Кўс одыла жылыдып,
Кижидий деп кўўнинг сал.
Тегин ле таш ол тушта
Телекейди жарыдар.
Кайран јердинг ўстўнде
Кайкамчылу ийде бар!
Кей тагмалар сўзиненг
Соок јайылат, кайдайын.
Јылу сурап јўргенче,
Таштарды мен чагайын!

КўН СЫНЫГЫ

Таджик поэтесса М. Хакимовага

Кўйўнип турум чын, кўўркий,
Кўн бодолду кўрўндинг,
Јай чалыган јеринге
Јаркындап сен базадың.
Кийинингненг улус не кўрўт?
Кийинингненг мен кўрўдим.
Тегин ле сени эркелеп,
Кўн сыныгы сен — дедим.
Кўн сыныгы! Кеберинге,
Јўрўминге бу улуска
Јарык болуп, жылу берип,
Јаркындайдың ырысла.
Јарыгыннанг јаркын алып,
Јалтырай берген мен болзом,
Јери ыраак якуттарыма
Јетирип барган мен болзом —
Кўн сыныгы!

ИВАН ФЕДОСЕЕВ

Иван Егорович Федосеев — Иван Доосо 18 январьда 1929 жылда Чурапча аймакта Хатагин наслегте крестьян кижининг билезинде чыккан.

1946 жылда Чурапчадагы педучилищени божодоло, эки жыл баштамы школдо үредүчи болгон. 1954 жылда Якутсктагы пединституттын историко-филологический факультетин божоткон. Онон Якутскта издательстводо редактор, Диринскте орто үредүлү школдо үредүчи болгон. 1959—1965 жж. «Кыым» газеттин корреспонденти. 1965 жылдан бери «Хотугу сулус» ла «Полярная звезда» журналдардын редакциязынын каруулу качызы.

Кычыраачылар Иван Федосеевти 1950 жылдан бери билер. Онын «Тамчы» деп баштапкы жуунтызы (үлгерлер) 1960 жылда кепке базы-

лып чыгарылган. Поэттин кезик произведениелери орус, кыргыз, казах, бурят, тува, алтай тилдерге көчүрилген.

И. Е. Федосеев төрөл тилине Н. Некрасовтын, М. Горькийдин, П. Грабовскийдин, А. Мицкевичтин, Н. Носовтын бичиктерин көчүргөн. И. Е. Федосеев очерктерди, куучындарды база бичип жат.

И. Е. Федосеев «Ат-нерелү иш учун В. И. Ленинниг чыкканынын 100 жылдыгына учурлай» деген медальла кайралдаткан. Ол 1961 жылдан КПСС-тин, 1964 жылдан СССР-дин писательдеринин Союзынын члени.

КАЙЫГНАН ТҮШКЕН ТАМЧЫ

Лаш кайыгнын бажынаг
Жалтырап тамчы эм түшти.
Коркураган суучакка
Кожуларга ол келди.
Коркураган карасуу
Колосколу сас өтти.
Жалтыраган Ленага
Лаш тамчыны ал чыкты.
Жазыл кайыг сыйлаган
Лараш тамчы, сен кайда?
Кандый жерде сурлаган?
Кандый кожон эм айттын?
Сендий оок тамчылар
Улу тегистер бүдүрген...
Сендий тамчы толкулар
Жылым кайалар жемирген...
Экинчи тамчы

түжет колго.

Эх, көөркийек,

сен канчийан!

Мен де сендий ле,

је јонымла кожо

Мен тегистий —

улу ла јаан!

ХАЛЫЕВТИҢ ЧИБИЗИ

— Айалга коомойтыган — деп, капитан Халыев терен үшкү-рип айдала, столдон чыгып, ары-бери телчип басты. Ол нени де шүүп, койу кара кабактарын жуурып ийди.

Бастыра офицерлер капитаннын оноң ары айдар сөзин сакып, унчугушпай отурган.

«Немецтер бисти үч јаныстан капсыгылап келди — деп, Халыев байагы ла аайынча кабактарын жуурып, куучындады. — Эмди олор кийин јаныска өдөлө, бисти курчап аларга албадангылайт. Шак оның учун бис командованиенин приказы аайынча бойыстын турган јуртысты бүгүн түнде артырып, тескерлеер учурлу. Анайдарда, слер (ол офицерлерди ајыктап көрди) тескерлешти кандый да түймеен јогынаң, аайлу-башту өткүрерине улустараарды белетеп алыгар. Ол ло. Сурак јок болзо, приказты бүдүрип барыгар.

Офицерлер штабтан јүре берерде, капитан Халыев стол јаар басты. Је ого јеткелекте, эски гардеробтын күскүзине кылчас эдип көрөлө, токтой түшти. Ол күскүден бойын ајыктап, кайкай берди: «Кандый капшай карый бердим?» Оның чырайы бир ле айдын туркунына сыраңай кубулып, кандый да арык ла көпти көргөн јаан кижинин чырайынды болды... Канайдар, јуу-чак кемге де килебей јат. Түни-түжиле амыр билбей јуулажып турган кижки канайып бачым карыбайтан эди. Карын, бу күнге јетире өлбөй јүргени јакшы. Фронтко кожо келген канча-канча јиит уулар јыгылган. Ол дезе эмдиге јетире јуулашканча. Јаңыс мынаң ары кайтпагай, канду јууның јүүлгексү куйуны оны учуртып, та кажы јерге апарып таштабагай...

Капитан бойының Якутиязын эске алынды. Төрөл јурты, јажа-рып өскөн кайыңдар ла карагайлар бу ла көзинин алдында тура бергендий болды. Јаан агын суу — Лена!.. Јылу јаскы күн. Лена бойының баатыр ийде-күчиле калың тожын јемирип, кайдаар да Түндүк теңис јаар апарып јадат... Лена. Оныла улу башчының ады колбулу. Лена ла Ленин — ар-бүткеннин ле санаа-шүүлтенин улу баатырлары!..

Капитан сол јанына бурылып, Лениннин столдо турган сүрин — кичинек күлер бюстын ајыктай берди. Оноң кенетийин бир санаа алынала, штабына школдын качызын алдыртты. Эжиктен орто јашка јеткелек үй кижки кирип келерде, айтты:

— Аргаар бар болзо, бого пионер балдараардан эн ле иженчилү эки уулчак ийе берзеер.

Школдын качызы јүре берген кийининде саат болбой эки пионер келди. Олор чеп-чек военный базытла Халыевтин алдына келип, рапорт бергиледи:

— Нөкөр капитан, бис слердин jakылтагарла келдис! Виктор Бойко, Петро Грицюк.

— Jakшы. Ичкери өдүп, диванга отураар.

Капитан уулчактарла кожо диванга отурала, олорло куучындажып танышкан согында айтты:

— Мен слерге бир jaан каруулу jakылта берерге турум. Бүдүрип болороор бо?

Кандый jakылтаны, канайып бүдүрерин билгилебей, уулчактар бирде капитан jaар, бирде бой-бойлорына көрүп, карууна айдар сөзин тапкылабай турды. Айдарда капитан бажыла стол jaар кеп, айтты:

— Туку ол Лениннин күлер бюсты туру. Көрүп тураар ба?.. Эртен-сонзун бого немецтер келер. Андый болордо, сүүген башчынын сүрин мында артырарга, байла, jарабас, а?

«Эртен-сонзун бого немецтер келер». Бу сөстөрди уккан балдардын чырайлары кенетийин соой берди.

— Сүрди jерге көм салар керек — деп, Витя чаңкыр көзиле капитан jaар көрүп, унчукты.

— Лок, — капитан jөпсинбеди. — Мен бодозом, jерге көмбөс.

— Андый болзо, туранын үстине jажырар — деп, Петро айтты.

Je капитан бу да шүүлтени jаратпады.

Олор узак шүүшкилеп отурган. Лениннин бюстын турган jеринде артырбай, кандый бир jерге jажырар деген шүүлтени очозы jарадып тургандар. Je jажырза да, башчынын бюсты журттын улусын көкүдип, өштүлерле тартыжарына кычырып тургадый эдип jажырар керек болгон.

Витя сананып отурала, журттын жуугында Орлиная деп межеликтин бажында турган jaан чибини эске алынды. Жуу башталар алдында ол межеликте пионерлердин калганчы сборы өткөн. Ол тужында чибинин бажына Витянын тургускан пионерский мааны элбиреп турган.

— Петро, Орлиная межеликтин бажындагы чиби jараар эмес пе? — деп, Витя чаканагыла нөкөринин мыкынына түртүп, сурады.

— Чын, ол ло jараар болор! — деп, Петро сүүне берди. — Лениннин сүрин чибинин бажына чыгарар.

— Jараган! — деп, капитан эки уулчакты ийиндеринен кучактап, айтты. — Сүрекей jakшы!..

Витя Петроло кожо межеликтин төбөзине келген бойынча чибинин бажына чыкты. Онон жагыс Витянын төрөл журтынан болгой, айландыра jаткан элбек чөлдөрдөги өскө дө журттар иле көрүнип турган эмтир. «Макалу jер табылды!» — деп сүүнип, Витя jерге тўжеле, нөкөрине айтты:

— Чибинин бажындагы будактарга доско кадап койорыс. Лениннин сүрин ол досконун үстине тургузарыс.

Витя ла Петро башчынын бюстын тургузарга керектү неме-лерди белетеп койоло, батальоннын штабына келгиледи. Капи-тан Халыев оларды сакуп отурган эмтир. Ол кызыл чекпенге ороп алган күлер бюсты алала, штабан чыгып, Орлиная ме-желик жаар ууланып басты. Оны ээчий — Витя ла Петро, штабын офицерлери ле командирлер.

Чибинин төзинде токтой түжеле, капитан Халыев стройло турган улуска баштанды. Онон экелген күлер бюсты өрө көдү-рип, айтты:

— Бу сүүген башчынын сүри алдында черт берелдер!

Капитан түп-түс турала, черттин сөстөрүн айдып баштады. Оны ээчий бастыра строй түмөн үндериле күүлей берди:

— Бис каныстын калганчы тамчызы акканча өштүлерле жана баспай тартыжарыс деп чертенип турус! Ада-энелеристин ле ка-рындаштарыстын, жаан жаштулардын ла балдардын төгүлген каны ла көстөринин жажы учун, өрткө алдырган төрөл городтор ло журттар учун өштүлерден өчисти аларыс деп чертенип турус!..

Витя Бойко чибинин бажына чыгала, алдынан өткүрө көрүн-бес койу будактарга кыскачак доско салды. Оны эки учынан ка-дуларла кадап койгон соңында үстине Лениннин күлер бюстын тургусты.

Витя чибиден түжүп келерде, стройдо тургандар улу башчы Ленинге күндү эдип, салют бергиледи. Олардын бир уула — залпла аткан мылтыктарынын жызыраган табыжы айландыра јат-кан чөлдин үстиле жаңыланды...

Лениннин бюсты Украинанын Иваново деп журтынын жуугын-да, Орлиная межеликтеги жаан чибинин бажында, үч жылдын тур-кунына турган. Ол иженчинин ле јенүнин маанызы болуп, анда-гы албаты-јоннын санаазын жарыдып, өштүлерге удурлажа тарты-жуга көдүрип туратан. Партизандардын отрядтарына барып јат-кан улус бу чибинин төзине келгилейтен. Олор мында, Лениннин бюсты алдында, берген чертинде фашисттерге удурлажа өлгөнчө лө тартыжар күүндү болгонын айдала, жуулажып баратан.

Јуу божогон. Иваново журтты јайымдаары учун тартыжып өл-гөндөрдүн сөбгин советский улус Орлиная межеликте јууп сал-гандар. Лениннин күлер бюстын чиби бажынан түжүреле, мра-мор таштан эткен постаментке тургускылап алды.

Чибинин төзинде алтын букваларла мындый сөстөр чийилди: «1941—1944 жылдарда бу чибинин бажында Лениннин бюсты турган». Ол чиби дезе «Халыевтин чибизи» деп адалды.

Орлиная межеликтин бажында јайы-кыжыла јажарып турган атту-чуулу агаш — Халыевтин чибизи мөнгү эмези јарт. Ол качан бирде јоголып калатан неме. Је албаты оны түнгей ле үргүлјиге ундыбай јүрер.

ОЛОР УЙАТКА ТҮШПЕГЕН

Ол билинип келди. Онын бастыра эди сыстап, яра соктырган эриндеринен кан агып турды; жүзи тижип, көзинин кирбиктери жапшыныжып калган; бажы дезе жарылып брааткандый...

Лейтенант Хомподоев бу өйдө өлүмнөн өскө нени де күүч-зебей, «тегин жерге кыйнаганча капшай аткылап салатан болзо» — деп сананып жатты. Онын жүрүми өдүп калган...

Коммунист, Ада-Төрөл учун тынын кысканбай тартышкан Виул Хомподоев Якутияда Лена суунун жарадында өскөн. Ол черүге журтхозяйственный техникумды үренип божодоло, барган.

Военный училище. Онон — фронт. Өлүмле коштой өткүргөн күндөр. Бир катап калапту тартыжунын кийининде уур шыркалу лейтенантты немецтер олжолоп алган.

Концентрационный лагерь. Уур кыйын-шыралу жүрүм. Же Виул Хомподоев анда да бойына түнгей турумкай улусла билижип алган. Удаган жок ол Удурлажунын комитедин башкаргандардын тоозында боло берди.

Виул Хомподоев олжолоткондордын ортозынан көп тоолу улусты лагерьден качтырар керектерде турушкан. Провокатор оны немецтерге сатпаган болзо, ол эмди де бойынын нөкөрлөриле кожо өштүлөрлө тартыжып турар эди. Же амадаган керек учына жетпей, түш жеринде көргөн неме чилеп, кайдаар да уча бергендий...

Немецтер лейтенантты күнүн ле шылуга алдырткылайтан. Олор кандый сүмө тапкылабай турган деер. Бирде киланкей улус бололо, жалакай куучындана беретен, бирде коркыдып та туратан. Лейтенант олардын белетеп алган кармагына илинбей турарда, оны коркушту соккылап, кыйнагылап туратан. Же канайтса да, Виул Хомподоев бойынын нөкөрлөрүн сатпады, Удурлажунын комитединин башкарган керектерин айдып бербеди. Ол өз-зө дө, геройдын өлүмиле өлөр. Нөкөрлөри онын учун очин алгылаар...

Камеранын уур эжиги кунукчылду чыкырап ачылды. Ол жем сескен кандый да сан башка јутпанын түп жок ородый оозы ачылганына түнгей билдирди.

«Је, божогоным бу туру!» — лейтенант Хомподоев чочыза да, канча өйгө үзүлбей турган кыйыннын учы келди деп бодойло, чала сүүне берди.

Немецтер эжиктен канга уймалган кандый да солун кижини кийдирип, полго таштайла, жүргүлей берди.

Көрзө, полдо көнкөрө јаткан кизи сырагај јиит уул эмитир. Чачы кап-кара. «Мендий ок якут болбой кайтсын».

«Је, акыр, немецтер сүмеленип, бу якутка түнгей уулды бого

өнөтийин кийдирген болбозын — деп, лейтенант шүүп турды. — Тилди бош саларга жарабас».

Ол күн олор түжине ле бой-бойлорына бир де сөстөн айдышпай, эки таар ошкош кыймыктанбай жаткандар.

Виул Хомподоев чалкойто жадып, көзин потолоктон албай турды. Же онын санаазында өскө немелер — төрөл якут албатызынын жуу алдындагы сүүнчилү жүрүми, төрөөн-тугандары, түмөн күскүлөрдий жалтырап турган көлдөрлү Якутиянын телкемдери ээчий-деечий өткилеп, жүрегин сыстадып тургулады.

Бу ок өйдө кара чачту жиит уул дезе Грециянын айас тегери-зи, Афины городтын кыймырашкан албатылуу оромдорун эске алынды...

Эртенгизинде жиит уулды шылуга алдырткылады. Онын алдында шыйдам ошкош узун сынду немец — СС-тин майоры отурган. Ол калың папкалардагы чаазындарды көрүп, бажын өрө көдүрбей турган. Же солдаттар жиит уулды онын алдына экелгенин көргөн соңында пистоледин кабынан чыгарала, столго тарс этире салып койды.

— Адын кем? — деп, ол кату сыркынду сурады.

— Ленин!.. Ленин Киркатос! — деп, уул бажын өрө көдүрө-ле, омок үниле айтты.

— А-а, бис сени коомой үреткен турбайыс! — майор калжуу-рып кыйгырды. — Бери ук. Ол адынды ундып сал! Бис ол атты жоголторыс. Келер өйдө жер үстинин бир де кижизи оны качан да укпай жүрер!.. Сен ол адынды өскөрткөн болзон, улу немецкий нация сеге килеп, аш-курсака жединбей жүрген бойынды тойу, бай кижиз эдип салар эди. Санаа алынып, бистин амадаган улу регести бүдүрерге, грек коммунисттерди жоголторго болушсан. Майор калганчы сөстөрүн кандый да жымжак, жалакай үниле айтты. — Бойынды чеберле, эмеш санан.

— Лок! — деп, уул өштүниң иженчизин жара чапты. — Мен ада-энемниң ак-жарык санаалу берген адын качан да таштабазым, быжарзытпазым! Өлзөм дө, өскөртпөзим!

Немецкий офицердин кийимин кийген «шыйдам» көп чаазындарлу папкалардын бирүзүн ачып ийди. Онон бир фотожурук чыгарала, уулга берип, өнөтийин жымжак үниле айтты:

— Мынайып бууда салбактанарын бистин берип жаткан аргалу жүрүмнөн артык деп бодобос керек.

Ленин Киркатос фотожуруктан бойынын ада-энезин таныды. Ол кенетийин тыркырай берген колыла журукты төжине жаба тудуп, көзин жумала, шымыранды:

— Бу жескинчилү ийттерге садынганча, мынайып... ада-энем чилеп...

— Болор, эрмек божогон! — деп, майор кыйгырып чыгала,

пистоледиле столды токулдада берди. Эжиктен солдаттар кирип келерде, жакарды:

— Апарыгар мыны!

Грек уулды, Ленин Киркатосты, ойто ло түрмеге экелгиледи. Ол ада-энезинин берген адын өскөрткөнчө, өлзө торт болор деп бек сананып алды. Онын ада-энези грек коммунисттер болгон. Олор өскө коммунисттерле кожо Удурлажунун төзөөчилери болуп, Грециянын кырларында албатыны партизанский тартыжуга көдүрүп тургандар. Фашисттер оларды тудала, бууп салган. Олордын уулын, Ленин Киркатосты, андагы крестьяндар жажырган. Же грек фашисттердин болужыла немецтер оны туткулап алган...

Лейтенант Виул Хомподоев ле грек уул бой-бойлорун көрүп, учугушпай отурган. Онон лейтенант, грек тилди билбес кижини, колдорыла имдеп, адын кем деп сурады.

— Ленин Киркатос! Грек — деп, уул оны ондойло, оморкогонду айтты. — Ленин. Ленин Киркатос!

Лейтенант ус сабарыла бойынын төжине түртүп, айтты:

— Мен Виул! Ол база Ленин дегени. Виул — Владимир Ильич Ульянов-Ленин! Мен саха — якут кижини.

Грек уул сүүнип, кап-кара көзи суркурап, лейтенанттын колынан тутты.

Олор экү бой-бойлорынын тилдерин билишпей, аттарын каптап-катап айдыжып турды:

— Ленин!

— Виул!

Мыныла олор бой-бойларына көп немени айдып турган деп бодогондор.

Немецтер оларды адарга апаргылады. Јери сүрекей кату, соок Якутиянын жалтанбас уулы Виул Хомподоев ле изү Элладанын јиит геройы Ленин Киркатос колтуктажала, токуналу баскылады.

Немецтер оларды агаштын куйузына экелеле, јаан дуб агаштын төзине тургускылап алды.

Јукт ла грек кожо чыккан карындаштардый кучактаныжала, кажызы ла алдынан бойынын төрөл тилиле «Интернационалды» кожондой берди:

Каргышка калган албаты ла

Бастыра јердин кулдары, туругар!..

Фашисттердин автоматтары јызыража берди. Эки геройдын кожонгы дубтын төзинде үзүлзе де, онын јанылгазы оштүлердин јүректерин коркыдып, јердин үстиле ыраак-ыраак јайылып турганча болды.

Улустын айдыжыла болзо, саха албатынын јалтанбас уулы

Виул Хомподоевтин ле грек албатынын иит геройы Ленин Киркатостын олгон јеринде тюрөл ороондогы јайым ла амыр-энчү јурүмнин темдеги болуп, јүзүн чечектер јайылат, кожончы куш-каштар түни-түжиле үн серитпей кожондойт.

ЭСКИ ПЫЙМАНЫҢ УЧУРЫ

Айтыына јаанак сан башка кижн. Ол бойынын бала ла канчын иит тужында тuzаланган кийим-тудумын гаштабай, ондузын талдап, бала-баркалу улуска да сыйлап бербей, ончозын једеен кайырчакка јуунадып койгон.

Бу эски-саскы немелердин ортозында бош элел калган, эки-үч кат јамачылу пыймазы да бар. Је карган эмеген оны чыгара таштаардан болгой, сүрекеј баалап, јылдын ла јаскыда күнге кургадып, тозын-чөптөн арчыла, ойто салып койотон.

Бир катап Айтыына јаанак ончо кийим-тудумын айлынан чыгарып, чеденге илип койгон соңында эски пыймазын тизелерине салала, оны колыла араай сыймап, јашкайтып келген көзиле кайдаар да ыраак-ыраак көрүп, санааркап калган отурган. Кызынын уулы Джолол оны көрөлө, коркый берди.

— Ой, бу слер ненин учун ыйлап тураар? — деп, уулчак јааназынын јенгнел тартып, сурады. — Неге кунуга бердеер?

Айтыына јаанак уулчакты бойына јууктадып кучактайла, айты: — Кару балам, экем... Мен качан бирде сендий ок бала болгон инем... Эмди каа-јаада ол тужымды эске алынып јуредим...

— А мыны ненин учун таштабай тураар? — деп, Джолол јааназынын тизелеринде јаткан эски пыйманы колыла тудуп, сурады. — Кийерге тураар ба?

Айтыына јаанак уур үшкүреле, јөдүлдей берди. Онон тыркырашкан колыла көзинин јажын арчып, эрмектенди:

— Бу эски пыймамнын аңылу учуры бар, балам. Угар болзон, айдып берерим...

— Угарыс, угарыс! — деп, бир канча баланын үни угулды.

Көрзө, јаңыс Джолол эмес, өскө дө јеендери јанына јуулыжып келген эмтир.

— Је андый болзо, угаар — дейле, Айтыына јаанак табылап куучындай берди...

Он сегис јылда бистин Якут јеристе Совет јан тюзөлөлө, узак турбаган. Бир ле айдын бажында јан актердын колына көчкөн... Актар большевиктерди ле Совет јанга тартынган улусты түрмелеп те, коркушту кыйнап, өлтүрп те тургандар. Олордын эн ле јаан бийи Колчак Сибирдин башкараачызы болуп алган. Бу ончо немени ол тужында мен, оогош бала, ондобой тургам. Јаңыс ла эмеш јаанап келген соондо билгем...

Айтыына јаанак кара көстөри суркуражып, жылбиркеп угуп стурган балдарды аыктап көрөлө, оноң ары куучындады...

Ол сырангай кату ойдо бис Орлов Николай Иванныч деп орус кижинин билезиле Якутскта жаңыс турада јатканыс. Николай Иванныч большевик болгон... Бир катап тунде кандый да улус келеле, эжикти коркушту тың токулдадып, «Тургуза ла ачаар!» — деп кыйгырыжа берди. Олордын токулдажынаң кичинек эски турабыс селендеп, јайрадыла бергедий болды. Бис ойгонып келеле, коркып, төжөктөресте кыңгыс та этпей отурганыс. Жаңыс ла Николай Иванныч коркыбаган ошкош. Ол орынынаң токуналу туруп, мендеш јогынаң кийинеле, эжиктин күрчегин алып ийген. Тышкартынаң мылтыкту улус, јем сескен ач бөрүлер чилеп, тап эткиледди. Бүдүштери јаман... Туштаган ла кижини јара тарткылап салгадый... Тинтү эткиледди. Тура ичиндеги ончо немелерди кодорып, чачкылай берди... Бир де неме табылбаган. Је андый да болзо, айылдын эззин арестовать эделе, апарар дешкиледди... «Кородобой јүреер, ыйлабагар — деп, Николай Иванныч илмектеги бөрүгин колына алып, бис јаар баштанала, токуналу үниле айтты. Оноң колдорыстан тудуп эзендежеле, бажын өрө эдип, айтты: «Ленин ле партия бар тушта бис јендиртпезис!» Ол база нени де айдарга турган. Је актар оны эжик јаар ийде салгылап, «Бар, бар, кызыл большевик, — дешкиледди. — Кызыл онди јарадып турган болзон, сыртынды кызартып берерис!» Николай Иванныч ол көрмөстөргө айдадып јуре берерде, бис ого ачынып, ый-сыгыдысты бош салып ийгенис. Анчадала энем. Јүзиле јастыкка көгкөрө јадып, ыйлады: «Көс јок, сокор болгон болзом, мындый немени көрбөс эдим... Бу не чак? Акту кижини не кыйнагылайт?

Айтыына јаанак унчукпай барала, эриндери тартылыжып, јүк ле арайдан ыйлабай отурган. Је удаган јок эмеш амырап, токунап алала, куучынын көндүктирип ийди...

Адам да Николай Иваннычка килеп, бистин ый-сыгыдыска чыдажып болбой, көзинин јажын арчып, јаан үшкүрип турган. Николай Иваннычтын үйи Мария Петровна дезе билдирер-билдирбес өксөп, чугулду көзиле эжик јаар көрүп, айтты: «Јок, шилемирлер, слер бисти канга тумалап болбозоор! Бис слерден күчтү!» Адам да, энем де күнүн ле бозом энирге јетире агаш јарар заводто иштегендер. Олор таң эртен ишке јуре берерде, мен жагыскан артала, тўжине ле јүзүн-базын такпайлардан турачактар, кичинек айылдар тудуп ойнойтом. Ол эмезе ак-кийиктердин ле уй малдын пастугы болуп полго тургускан кажыктарды кабырып, «Јум өлөңдү јерге» откорып туратам. Ойноп то турзам, Николай Иванныч санаамнаң чыкпайтан. «Ол удабай јан келер. Эжиктен киреле, јалакай күлүмзиренип, меге сахар эмезе канпет сыйлап берер» — деп сананатам. Он тогус јылдын учында менин јүрүмимде јаан

кубулта болды... Декабрь айда сооктор тын болгон. Жаантайын ла шуургандар шуурып, жадагай jerдеги кардын үстинде сарбайыжып турган жыраалар кунукчылду сыгырыжып туратан... Бир күн энирде Мария Петровна та кайдөөн дө барала, түн ортозына жетире жанбады. Төрт-беш күннинг бажында онын андый барыштары көптөй берди. Мария Петровнанын санаазы эмеш жарый бергени билдирип турган. Ол неге де сүүнип жүргенин чыгара айтпай, түнде жанып келеле, чечинип, уйуктап турган улусты ойгоспоско араай кожондоп то турар болды. Кезикте бистинг айылга кандый да улус келеле, таңкылап, та ненин де керегинде узак куучындажып отуратан. Мария Петровна мени айбылап айдатан: «Сен, Айтыына, эжиктен чыгып, көр кел, балам. Жуугында туура кижери бар болбозын» Айдарда мен самтар тонымды жебечен кийеле, көр келетем... Бир катап бис туранын ичинде Мария Петровнала экү болгоныс. Мен полго отуруп, «ак-кийиктеримди» откороло, такпайлардан кажаандар тудуп тургам... Ол тужында мендий балдарда өскө ойынчыктар бар эмес... Мария Петровна мени аяктап турала, жылу күлүмзиренип сурады:

— Айтыына, сен Николай Иванычты сүүп турун ба?

Николай Иванычты сүүбезе, кемди сүүр. Жалакай, бистинг жокту улуска килеңкей кижери. Бар-жок аргазын таап, ада-энеме жаантайын болужып туратан эди...

— Эйе, сүүп турум — дедим.

— А ол жанып келген болзо, сүүнер эдин бе?

— Ой, капшай жанып келген болзо!..

— Школдо үренер күүнин бар ба?

— Бар, бар, Мария Петровна!

Мария Петровна байагы ла аайынча мен жаар көрүп, айтты:

— Жылу, жараш кийим кийер, амтанду аш-курсактар да жирик күүнин бар болбой кайсын...

Мария Петровна унчукпай барала, та нени де сананып, туранын ичинде ары-бери базып жүрди. Онон токтой түжүп, мен жаар удаан көрүп турала, айтты:

— Эртен түрмеге барып келерге турум. Николай Иванычла туштажайын деп. Николай Иваныч сонуркап жигедий аш-курсактар быжыраала, экү апар берек пе? Ол бир катап «Бистинг Айтыынала көрүжер күүним бар» — деп айткан эди... Барарын ба?

Мен коркушту сүүнип, «Барарым» — дедим. Же ол ок тарыйын будым дөөн көрөлө, алаңзый бердим... Ол тужында бу ла эски пыймалу болгом. Адам оны канча катап жамабады деер. Жамаган соондо узак жүрбей, ойто тежиле беретен... Мария Петровна менин алаңзып, кунуга бергенимди аярбай калбады. Ол пыймамды кезек ойгө аяктап турала, айтты:

— Одүгинг коомой эмитир. Же кем жок, бир катап бар келеринг.

Канайдар база. Кижинин жүрүмүндө не ле неме болуп турбай... Кем билер, айса болзо, эртен- сонзуннан ары мынан да уур керектерге учураарыс... Ле байлардын жаңы антарылза, жоктуларда тон-өдүк те, аш-курсак та, өскө дө немелер бар болор... Кару Айтыына, сен эртен мениле кожо барзан, ада-энендий ишмекчилерге ле бастыра жок-гойуларга тузалу керек бүдүрип барарын. Ол керегинде кемге де куучындабай жүр. Сүрекей жаан учурлу да, жажытту керек эди... Ол күн мен түжине ле башка-башка санааларга алдырып, сүүнип те, чала эмеш коркып та жүргем. Түн де коркушту узак билдирген. Мария Петровнанын айткан сөстөри санаамнан чыкпай турган. Мен олордын учурын катап-катап шүүп, жакшы уйуктап болбодым... Түн өдүп, жер жарып келерде, бис түрмеге барарга шыйдына бердис. Мария Петровна быжырган аш-курсактарлу түүнчегин белетеп божойло, мени кийиндирди. Онон менин эски пыймамдагы жамачынын алдына кандый да чаазындар сукты. «Бу чаазындар өскө кандый да улустын колына кирбес учурлу — деди. — Онон башка Николай Иванычты да, жоктуларга килеп турган өскө дө улусты аткылап салар. Билдин бе?» Мен ол тужында он жашту бала. Андый да болзо, Мария Петровнанын айткан сөстөрүн ондоп тургам. Бардыс... Коркушту соок күн болгон. Атыйланып турган шуурганга туралардын үстүндө соксойгон темир трубалар, ач бөрүлөр чилеп, улуп тургандар. Менин жүзим де, колым да корон соокко чыдабай, тонуп турган. Саат болбой, будым да тоңо берди. Карын, городтын түрмези ыраак эмес болгоны жакшы, онон башка соокко чарчап, жет албас эдим... Түрмеде отурган улус төрөөн-тугандарыла, көрүш-таныштарыла туштажатан күн болгон. Бисти аңылу башка кыпка кийдиргендер. Каруулда турган сары желбер саалду солдат кармандарысты тинтип көрөлө, түүнчектеги аш-курсактарысты сындырып, ооктой берди. «Пыймамнын жамачыларын сөгүп көрзө, не болор? — деп ичимде сананып, коркып тургам. Менин эрмек сураган болзо, карууна бир де сөс ай албас эдим — тамагым бош кургап, үним тунуп калган. Ле каруулчык аш-курсактарысты шиндеп божойло, уур эжикти ача тартып, кыйгырды: — «Э-эй, Орлов деген большевик көрмөсти бери экелеер! Оныла туштажарга улус келген». . Удаган жок эки солдат Орловты бистин турган кыпка экелгиледи. Николай Иванычтын чырайы чыгып, куугарып калган... Ле ол жылу күлүмзиренип, Мария Петровнаны да, мени де жалакай кучактап эзендешти... Николай Иваныч ла Мария Петровна эзен-амырды суражып, куучу: дажа бердилер. Мен дезе, Мария Петровнанын үрөткени аайынча, кенетийин ыйлай бердим. Анайдарда, Николай Иваныч мен жаар баштанала, кайкап сурады: «А бу сен ненин учун ыйлай бердин, балам?» Мен дезе онон тын ыйлап, «Будым... О-ой, будымай-будымай!..

Тон калган» — деп сыктай бердим... Мария Петровна онотийин ле чугулданган кижги болуп, өбөөнин арбай берди: « — Бу сен канайып калган кижги! Баланын пыймазын көрбөй турун ба? Бош элеп калган. Оозы ачык... Кар толып калган болор... Ушта тартала, кактап бер!» Солдаттар мендий жокту улусты көрбөгөн эмес. Бисти тын аярбай тургандар. «Самтар тонду, бош элеп калган пыймалу бала корон соокко тоңо бербей база» — деп сананган болбой кайсын. Николай Иваныч десе мени толукка апарды; пыймамды уштыла, карды кактай берди... «Чинмириги де эрдине жаба тонуп калган болор» — деп, солдаттар каа-жаада мен жаар көрүп, каткырышты. Оноң «Туштажунын ойи өткөн — дешкиледи. — Болор, болор, жанаар!» Бис Николай Иванычла эзендежеле, жүре бердис. Түрмеден ырай берген соондо Мария Петровна энчикпей мени токтодоло, пыймамды шиндеп көрди. Оноң күлүмзиренип үшкүреле, араай шымыранып айтты: «Николай Иваныч сүмебисти билген, чаазындарды алган эмтир...» Ол тужында мен не айылу сүүндим деер. Јүрегим түрген түнкүлдөп, көксимди ойоло, чыга коно бергедий болгон. Корон соокты да сеспей, атыланып турган шуурганның сыгырыжын да укпай брааткам. Јанып келеристе, Мария Петровна мени кучактап, «Сен сүрекей жаан керек бүдүрген... быйан болзын, Айтыына» — деди... Күндөр өдүп турган. Је Николай Иваныч түрмеден жанбаста, мен кунугып жүргөм. Мария Петровна десе кунугардан болгой, та неге де сүүнип, оморкоп жүрөр болды... Бир катап таңары жуук ойгонып келзем, Николай Иваныч жан келген турган. «Батаа, Айтыына, сен уйуктап јатканчанг, большевиктер актарды коскороло, Совет јанды орныктырып салгандар! — деп, Николай Иваныч каткыраала, мени колына алып, көзнөк жаар апарды. «Бүтпей турган болзон, гуку ол кызыл мааныны көр!» — деди. Көрзөм, чындап та, жуугындагы жаан туранын үстинде кызыл мааны элбиреп турган эмтир... Бу керек он алты декабрьда болгон. Большевиктерге баштаткан ишмекчилер ле јок-јойулар түнде кенетийин табару эдип, Колчактын Якутск городтогы черүзин коскороло, јанды бойынын колына алгылаган. Ол табаруны коммунисттердин јажытту партийный организациязы төзөгөн. Пыймамнын јамачызынын алдына сугала, түрмеге Николай Иванычка апар берген чаазыным чындап та сүрекей жаан учурлу неме болгон эмтир. Коммунисттер актарды коскорор табаруны белетеп, оны качан, канайда өткүрерин, табару башталган тужында түрмедеги большевиктер нени эдерин ол чаазынга пландап койгон болгон... Шак ла онын учун эски пыймамды баалап, эмдиге јетире таштабай турум...

Айтыына јаанак куучындап божогон соңында јанында отурган јеендери эски пыймазын колына туткулап, мынанг озс качан да көрбөгөн чилеп, сүрекей сонуркап көргиледи...

ИВАН ГОГОЛЕВ

Якут јерининг јарлу үлгерчизи Иван Михайлович Гоголев 1930 јылда 18 январьда Вилюйск городто чыккан. 1954 јылда Москвада А. М. Горькийдин адыла адалган литературный институтты божоткон.

Иван Гоголевтин ады 1946 јылдан јарлалып башталган. 1952 јылда онын «Кычырулу оттор» деп баштапкы үлгерлик јуунтызы чыккан. Ол көп поэмалар, туујулар бичиген, олордын эн ле јааны ла јакшызы — «Күн чалыган кыр» деп үлгерлеп бичиген роман эмдиги өйдөги јашөскүримнин јүрүмин көргүзет.

Мынын кийинде автор «Тогус тегери алдында» ла «Мен слерди сүүйдим» деп бичиктер чыгарган.

И. Гоголев — 1957 јылдан бери СССР-дин писательдеринин Союзынын члени, 1961 јылдан бери КПСС-тин члени.

АЙХАЛ¹

«Айхал» дегенде, бу сөстөн
Тайга кижиге јалакай.

«Айхал» дегенде, бу сөстөн
Ай, күн сени айланар.

«Айхал» деп айдып, албатым
Айылчыны үйге кычыратан.
Аштаган-суузаган кижининг
Алдына ажын салатан.

«Айхал» деп айдып, адазы
Уулы чыкканына јыргайтан.
«Айхал» деп айдып, анчылар
Аткан алузын алатан.

«Айхал» деп агару бу сөсти
Ада јаштан угадым.
«Айхал» деп айдып, ыраакта
Албатым јангыла уткыйдым.

Амыр иштеген кижиге
«Айхал» деп айдып өдөдим.
Айлаткыш тўбинде јылдысты
«Айхал» деп кайкап көрөдим.

Ай кеберлү кыстарга
«Айхал» деп айдарын сүүйдим.
Ак сагалду карыганды
«Айхал» деп тооп уткыйдым.

¹ Айхал — якут калыктын озогы өйдөги эзендежи.

«Айхал» деп айтканда, нөкөрим,
Сен учун чөөчөйим көдүредим.
Кымызыс кожо амзаак деп,
Комузыс кожо тындаак деп.

«Айхал» дегенде, тегерис
Жаркындалар — ол кайкал,
Жииттер сүүжип, тыныжы
Бириккенде — ол «айхал».

«Айхал» — ол аңчы мылтыгы
Кайаларда жаңыланат.
«Айхал» — ол жараш эдимди
Сөөктөн кезип, ус кайкайт.

«Айхал» —
якуттар жакшылажы
Ургүлжиге
жаркындалгай.
Албатыс
кайкалы, жаражы
Ак-жарыкка
жаңырагай.

КЫРУТЫГАН ЖЕНЕС

Ак-кийик жийтен жегести
Агаштар жабыс көргилейт,
Ару, оңжүк чечектер
Эжерлежип, эңчейбейт.
Кырутып калган ак женес,
Кеберинг сенин кеен эмес.
Же айдын түндө күмүштий
Агарадын, соок женес.
Апагаш шуурган айланат,
Ачу сооктор тызырайт.
Сен калтырап турадын,
Жүрүм сенде жымырайт.
Тас төндөрдө салкынла
Тартыжадын күнүн ле.
Тонуп калган тундра
Макка чыкты сениле
Ак талада карларл:
Ак-кийик омок казалайт.

Онын эди-канында
Алтын ийдег жаркындайт.
Тундранын тын ажы —
Ак жегес улу макталар.
Лавровый венoк ордына
Ак жегес венoк јазалар!
Якуттардын маанызынын
Торкозына, најылар,
Ак жегести учурлап,
Јурап салар күүним бар!

КҮН

Күн жаңыс деп бодойдыс,
Күндер көп! — деп, јер айдат.
Кажы ла ырысту айылды
Јалакай күн жылыдат.
Агаштар бүри јажарат —
Күн көрнөөзи оlorдо.
Күлүмзиренип иједим,
Күндий кысты көргөмдө.
Јарык көргөн көстөрди
Јаркынду күн јарыдат.
Кайын агаш телбиреп,
Күн јарыгын курчанат.
Јаңыс күндү болзобыс,
Јүрүм кандый јаранар?
Күн кажы ла кижиде,
Күнди слер мактагар!
Күн јерди јарыдат —
Јердин үсти јажарат.
Күн чалыган јерис деп,
Онын учун айдыжат.
Тенгериде јаңыс күн —
Темиккенис ол эди.
Јүрегисте јүс күн бар —
Күн јаркынду јүрели!

БАЖАЛЫКТАР

Кире сөс		3
Алексей	Кулаковский	4
	Кызыл Черүниң Якут јерине келгенине. Улгер. П. Самык көчүргөн	5
	Лена сууның сыйлары. (Олонхого түңгейлеп бичиген туу- жы. Узүк.) П. Самык көчүргөн	7
Анемподист	Софронов	10
	Төрөл јерим. Улгер. П. Самык көчүргөн	12
Платон	Ойунский	16
	Кызыл Кам. (Төрт ойынду олонхо-кайдың үзүги). Л. Ко- кышев көчүргөн	18
	Эляй. Якутияның албаты үлгерчизи	19
	Алтай калык — төрөбним, жуугым. Улгер. Э. Палкин кө- чүргөн	21
	Алтай албатыга айхал-эзеним. Улгер. Л. Кокышев көчүр- ген	22
	Күскиде Лена сууның жаказында. Улгер. Э. Палкин кө- чүргөн	23
Николай	Мординов.	26
	Јүрүм әлүмнег күчтү. (Повестьтең алган үзүк.) Н. Ку- чияк көчүргөн	28
Күинүк	Урастыров. Якутияның албаты үлгерчизи	47
	Долгунча. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	49
	Якут комус. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	50
	Алтын киж. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	—
	Өлбг чабын. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	51
	Төрөл јерим. Улгер. Л. Кокышев көчүргөн	—
Василий	Протодряконов.	53
	Байанай — тайганың ээзи. (Повестьтең алган үзүктер.)	
	И. Кочеев көчүргөн	55
Алексей	Бродников.	76
	Орус эмчиге. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	77
	Узанчыкта. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	—
	Газет. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	78
	Төрөл журтыма. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	—
Семен	Данилов.	80
	Сахалардың салымы. Улгер. Л. Кокышев көчүргөн	82
	Якутияның јайгы түндери. Улгер. Л. Кокышев көчүр- ген	84
	Баштапкы кар. Улгер. Л. Кокышев көчүргөн	85
	Ак турналар. Улгер. Л. Кокышев көчүргөн	86
	Чачааны. Улгер. Л. Кокышев көчүргөн	87
	Стамбулда. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	88
	Май. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	90
	«Јүс түмен јоруктарда јүрүп». Улгер. Ш. Шатинов көчүр- ген	—
	«Мен кенете канатана бергемдй». Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	91
Леонид	Попов.	92

	Кайран Якутиям, сеге быйаным. Улгер. П. Самык көчүргөн	93
	Онунчы кату. Улгер. П. Самык көчүргөн	95
	Күн. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	97
	Чачыннын оды. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	—
	Сөс ийдези. Улгер. Ш. Шатинов көчүргөн	98
Софрон	Данилов.	99
	Чаал тыт. Куучын. Н. Кучняк көчүргөн	101
	Экү. Куучын. И. Кочеев көчүргөн	109
	Карла бүркөлгөн телкемде. Куучын. И. Кочеев көчүргөн	117
Феоктист	Софронов.	128
	Мениг бир санаам. Улгер. П. Самык көчүргөн	129
Моисей	Ефимов.	131
	«Кемибис те бистиг үргүлжи жүрбес...» Улгер. А. Адаров көчүргөн	133
	Баатырлар. Улгер. А. Адаров көчүргөн	—
	Учадым. Улгер. А. Адаров көчүргөн	134
	Чечектер чалыныта сен јунун. Улгер. А. Адаров көчүргөн	135
	Чурапчанын кайындары. Улгер. А. Адаров көчүргөн	136
	Мениг комсомолым. Улгер. А. Адаров көчүргөн	—
	Кожонго туштаганым. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	138
	Тегин ле таш... Улгер. Э. Палкин көчүргөн	139
	Күн сыныгы. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	140
Иван Федосеев.		141
	Кайыгнаг түшкен тамчы. Улгер. П. Самык көчүргөн	143
	Халыевтин чибизи. Куучын. И. Кочеев көчүргөн	144
	Олор уйатка түшпеген. Куучын. И. Кочеев көчүргөн	147
	Эски пийманын учуры. Куучын. И. Кочеев көчүргөн	150
Иван Гоголев.		155
	Айхал. Улгер. П. Самык көчүргөн	156
	Кырутыган јенес. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	157
	Күн. Улгер. Э. Палкин көчүргөн	158

Коллектив авторов

СЕВЕРНОЕ СИЯНИЕ

Стихи и рассказы якутских писателей

На алтайском языке

Редактор-составитель В. Т. Самыков. Художник В. Д. Запрудаев.
Художественный редактор И. И. Митрофанов. Технический редактор
М. Г. Шелепова. Корректор А. А. Боконокова.

Сдано в набор 17/VII 1973 г. Подписано к печати 17/IX 1973 г. Формат бумаги 60×84 1/16. Типографская бум. № 1. Усл.-печ. л. 9,3. Уч.-изд. л. 8,14. Тираж 1000 экз. Заказ 3098. Цена 47 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

47 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК — 1973